

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГАВРИЛЮК ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 159.922.8-057.87:159.923-042.65(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНІ ПРЕДИКТОРИ СУВЕРЕННОСТІ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник: **Вірна Жанна Петрівна**, доктор психологічних наук,
професор

Луцьк – 2019

АНОТАЦІЯ

Гаврилюк І. О. Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології (053 – Психологія). – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 2019; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 2019.

У дисертаційній роботі обґрунтовано особистісно-адаптаційну детермінацію становлення суверенності психологічного простору студентської молоді. Деталізовано основні категоріально-понятійні контури феномену суверенності психологічного простору особистості та розглянуто концептуальні позиції особистісно-адаптаційної зумовленості становлення суверенності психологічного простору в студентські роки. Конкретизовано розуміння суверенності психологічного простору як психологічного феномену, який інтегрує прояви соціальної зрілості в ознаках збереження суб'єктності особистості в комплексі фізичних, соціальних та психологічних явищ, з якими вона себе ототожнює. Систематизація основних функціональних характеристик цього феномену уможливила його розгляд як системної властивості особистості, яка є необхідною умовою її оптимального функціонування і розвитку в соціально-психологічному вимірі адаптації. Наголошено, що молода людина, створюючи свій індивідуальний психологічний простір, прагне як до гармонійної рівноваги й комфортності у внутрішньому та зовнішньому світі, так і до переживання загального стану психологічного благополуччя, що визначаються мірою набутих особистісно-адаптаційних властивостей і якостей.

Розкрито особистісно-адаптаційні характеристики, які є предикторами суверенності психологічного простору: прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність, позитивне сприйняття дійсності й переживання психологічного благополуччя. Зазначено, що становлення суверенності психологічного простору безпосередньо пов'язане із психосемантичною реальністю усвідомлення і трансформацією особистісних смислів, які презентують зміст семантичного конструкту «образ життя».

На емпірико-діагностичному рівні з'ясовано специфіку прояву особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору в репрезентативному зв'язку із усвідомленням семантичного конструкту «образ життя» студентською молоддю. Предикторна факторизація особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору (низький, середній, високий) демонструє поступове розширення і уточнення його меж, а саме: в групі студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору чітко простежується превалювання таких особистісно-адаптаційних ознак, як прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність; у студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору домінують особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегральної гармонійності й психологічного благополуччя; в групі студентів з низьким рівнем суверенності психологічного простору виокремлюються особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегральної гармонійності (-) й позитивного сприйняття дійсності (-). Проведений аналіз змісту семантичного конструкту «образ життя» у студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору демонструє його семантичну інтеграцію і «розширення» ставлення студентів до сфер життєдіяльності

внаслідок прояву високого рівня сформованості суверенності психологічного простору.

Сконструйовано узагальнену емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді, де експліковано основні групи їх особистісно-поведінкових характеристик, а також відображено особливості семантичної репрезентації конструкту «образ життя» студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору. Емпірична експлікація особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді дала змогу відстежити закономірність поступової якісної зміни особистісно-адаптаційної наповненості кожного з рівнів суверенності психологічного простору, які верифіковано у такі форми: *особистісно-адаптаційна дифузія суверенності психологічного простору* (низький рівень), яка за психологічним змістом продукує прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик як прагнення до домінантності і максимальних успіхів у своїй діяльності, імпульсивність, прямолінійність та завищену критичність, слабку інтегральну гармонійність, дисфоричні реакції, які в комплексі «розмивають» межі суверенності психологічного простору особистості й супроводжуються вираженням невмінням керувати емоціями, пасивністю, емоційною дезорганізацією мислення, прямолінійністю; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів методом знаходження семантичної універсалиї сукупності стійких і схожих оцінок дає змогу виокремити такі його ознаки, як авторитарний, напружений, егоїстичний; *особистісно-адаптаційна раціональність суверенності психологічного простору* (середній рівень), в якій об'єднано, з одного боку, прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик, як особистісна узгодженість, прагнення до самовдосконалення, природна неупередженість і доброзичливість, цілеспрямованість, оптимізм та пізнавальна активність,

розвинені комунікативні здібності, інтернальність, схильність до самоаналізу і самоприйняття, переживання світоглядного благополуччя, а з іншого – підвищені наполегливість, вимогливість, критичність і прагнення до суперництва, що робить поведінку цих студентів обережною щодо адекватного переживання позитивних моментів радості, успіху, натхнення тощо та зручною щодо адаптації до нових і нестандартних умов дійсності; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів вміщує такі ознаки як активний, впевнений, комфортний, раціональний; нарешті *особистісно-адаптаційна збалансованість суверенності психологічного простору* (високий рівень), яка за психологічним змістом продукує прояв виражених самоактуалізаційних характеристик креативності, саморозуміння, спонтанності і потреби в пізнанні, орієнтації в часі, самоповаги, аутосимпатії та автономності, інтегрально-гармонійних характеристик самостійності, цілеспрямованості, позитивної самооцінки, конструктивності спілкування і задоволеності життям та комунікативних характеристик доброзичливості, дружелюбності, оптимізму, здатності до розуміння та володіння прийомами турботи і допомоги іншим людям; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів вміщує такі ознаки як компромісний, демократичний, відповідальний, розуміючий, відкритий.

Взаємозв'язок між зазначеними формами суверенності психологічного простору здійснюється через механізми: *аккумуляції*, що проявляється при переході від низького до середнього рівня прояву суверенності психологічного простору у накопиченні особистісно-адаптаційних ресурсів особистості, які сприяють появі особистісно-адаптаційної раціональності в різноманітних ознаках збереження структур та функцій суверенності психологічного простору в емоційних, когнітивних, поведінкових реакціях та переживаннях людини; *оптимізації*, що проявляється при переході від середнього до високого рівня прояву суверенності психологічного простору

й уможлиблює прояв особистісної гармонійності та самоактуалізації студентів завдяки відмові від зручних, і певною мірою компенсаційних форм поведінки, надмірної чутливості та відкритості на користь збалансованого рівня розвитку соціально-психологічних саморегуляційних процесів нервово-психічної стійкості, врівноваженості та самовпевненості; *інтенсифікації*, що проявляється при переході від низького до високого рівня прояву суверенності психологічного простору в актуалізації особистісно-адаптаційної збалансованості «в обхід» особистісно-адаптаційної раціональності суверенності психологічного простору і задіює потужні мобілізаційні ресурси людини, спрямовані на досягнення адаптаційного ефекту.

Зазначено практичне значення дисертаційної роботи, яке полягає у тому, що емпіричним шляхом обґрунтовано адекватність апробованого комплексу діагностичних засобів щодо вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді; діагностичні результати можуть використовуватися психологами як параметри можливої психокорекційної роботи щодо формування суверенності психологічного простору студентства.

Дисертаційна робота містить перспективи подальшого вивчення проблеми через розробку і проведення збалансованих досліджень особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору студентської молоді із урахуванням її соціального статусу, соціокультурного розвитку, статевих і гендерних моделей поведінки.

Ключові слова: суверенність психологічного простору, особистісно-адаптаційні предиктори, прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність, позитивне сприйняття дійсності, переживання психологічного благополуччя, студентська молодь.

ANNOTATION

Havryliuk I.O. Personal adaptive predictors of students' psychological space sovereignty. – Qualifying research paper with the manuscript copyright.

The thesis for a Candidate of Psychological Sciences degree (Doctor of Philosophy) in specialty 19.00.01 – general psychology, history of psychology (053 – Psychology). – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019; Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2019.

The dissertation substantiates the personal adaptive definition of forming the sovereignty of students' psychological space. It details major categorial and notional aspects of the phenomenon of personality's psychological space sovereignty; views conceptual positions of personal adaptive conditionality of forming the psychological space sovereignty in student years. The paper specifies that psychological space sovereignty is a phenomenon integrating signs of social maturity, by preserving an individual's subjectivity in the complex of physical, social and psychological phenomena which person identifies him/her with. Systematization of main functional characteristics of psychological space sovereignty enabled considering it like an organized personal feature, a necessary condition for an individual's optimal living and development within the socio-psychological dimension of adaptation. A young person, while creating his/her own psychological space, strives for both harmonious balance and comfort in the inner and outer world, as well as the general state of psychological well-being, determined by the degree of acquired personal adaptive features and qualities.

The thesis views personal adaptive characteristics known as predictors of psychological space sovereignty, such as the desire for self-realization, communicative attractiveness, integral harmony, positive perception of reality, and psychological well-being. It is noted that psychological space sovereignty is directly related to the psychosemantic fact of awareness and transformation of

personal meanings, representing the content of the semantic construct “image of the world”.

At the empirical diagnostic level, the paper identifies the specificity of personal adaptive predictors of forming the psychological space sovereignty in a representative connection with an awareness of the semantic construct “image of the world” by students. Predictive factorization of personal adaptive characteristics of students with different levels of psychological space sovereignty (low, medium, high) shows gradual extension and refinement of its boundaries. Students with a high level of psychological space sovereignty demonstrate the prevalence of such personal adaptive traits like the desire for self-realization, communicative attractiveness, and integral harmony. Learners with a medium level of psychological space sovereignty possess personal adaptive characteristics of communicative attractiveness, integral harmony, and psychological well-being; distinctive personal adaptive features of students with a low level of psychological space sovereignty are communicative attractiveness, integral harmony (-), and positive perception of reality (-). Content analysis of the semantic construct “image of the world” performed among students with different psychological space sovereignty levels, indicated its semantic integration and “expansion” of undergraduates’ attitude to life, due to having a high level of psychological space sovereignty.

A generalized empirical model of personal adaptive predictors of students’ psychological space sovereignty has been constructed, describing the main groups of learners’ behavioral characteristics, as well as peculiarities of semantic representation of the construct “image of the world” of students with different levels of psychological space sovereignty. The empirical analysis of personal adaptive predictors of students’ psychological space sovereignty enabled monitoring the pattern of a gradual qualitative change of personal adaptive content of each level of psychological space sovereignty, classified in three forms.

Personal adaptive diffusion of psychological space sovereignty (low level), reveals such personal adaptive characteristics as a desire for dominance and maximum success in one's activity, impulsiveness, straightforwardness, and inflated criticality, weak integral harmony, dysphoric reactions, which in general "blur" the boundaries of a person's psychological space sovereignty and are accompanied with inability to manage emotions, passivity, emotional disorganization of thinking, and directness. The semantic representation of "image of the world" of the tested students carried out by finding the semantic universality of a set of stable and similar estimates makes it possible to distinguish such traits as authoritarian, tense, and selfish. *Personal-adaptive rationality of psychological space sovereignty* (medium level) combines, on the one hand, such personal adaptive characteristics as consistency, desire for self-improvement, impartiality and goodwill, purposefulness, optimism, will to learn, developed communicative skills, internality, a tendency to self-analysis and self-acceptance, experience of world-view well-being. On the other hand, students with a medium level of psychological space sovereignty demonstrate increased persistence, strictness, criticality and the desire for rivalry, which makes these young people cautious about adequately experiencing the positive moments of joy, success, inspiration, and comfortable in adapting to new non-standard conditions of reality. The semantic representation of "image of the world" of the tested students contains such traits as active, confident, comfortable, and rational. *Personal adaptive balance of psychological space sovereignty* (high level), produces such expressed self-actualization characteristics as creativity, self-understanding, spontaneity, and desire for knowledge, time orientation, self-respect, favorable opinion of oneself, and autonomy; integral and harmonious traits of independence, purposefulness, high self-esteem, constructive communication, and life satisfaction; and communicative characteristics of benevolence, friendliness, optimism, ability to understand and master the techniques of caring and helping others. The semantic representation of "image of

the world” of the tested students contains such traits as conciliatory, democratic, responsible, understanding, open.

The relationship between these forms of psychological space sovereignty is conducted through the following mechanisms: *accumulation*, which appears during the transition from low to medium level of manifestation of psychological space sovereignty, by collecting personal adaptive resources of an individual, contributing to the development of personal adaptive rationality in various signs of preservation of structures and functions of psychological space sovereignty in emotional, cognitive, behavioral reactions and experiences of a person. *Optimization*, evident during the transition from medium to a high level of manifestation of psychological space sovereignty, which enables establishing students’ harmony and self-actualization due to rejecting convenient and, to some extent, compensatory behavioral forms, excessive sensitivity, and openness in favor of a balanced development of socio-psychological self-regulatory processes, such as psychic stability, steadiness and self-confidence. *Intensification*, which occurs during the transition from low to a high level of psychological space sovereignty, by actualizing personal adaptive balance and skipping personal adaptive rationality of psychological space sovereignty, using powerful mobilizing resources of the person aimed to achieve an adaptive effect.

The paper has significant practical importance since the adequacy of a tested complex of diagnostic means for studying personal adaptive predictors of students’ psychological space sovereignty has been empirically substantiated; results can be used by psychologists as parameters of possible psycho-corrective work aimed to form students’ psychological space sovereignty.

The dissertation contains the prospects for further study of the problem through the elaboration and performance of balanced research of personal adaptive conditionality of students’ psychological space sovereignty, taking into account

learners' social status, sociocultural development, and models of gender-related behaviors.

Key words: psychological space sovereignty, personal adaptive predictors, desire for self-realization, communicative attractiveness, integral harmony, positive perception of reality, psychological well-being, students.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

*Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові
в галузі психології:*

1. Гаврилюк І. Психологічний простір особистості: система психологічних факторів становлення. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2018. Вип. 32. С. 60–72. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2018-32-60-72>.

2. Гаврилюк І. О. Суверенність психологічного простору: особистісно-поведінкові предиктори прояву. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. № 1. Т. 1. С. 39–43.

3. Гаврилюк І. Емпіричне дослідження рівня вираження суверенності психологічного простору в студентів. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. Вип. 44. С. 53–71. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-44.53-71>.

4. Гаврилюк І. О. Емпірична експлікація суверенності психологічного простору в показниках соціального самоконтролю особистості. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2019. Вип. 33. С. 49–65. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-49-65>.

Статті у зарубіжних періодичних фахових виданнях:

5. Гаврилюк І. О. Особистісно-адаптаційні індикатори суверенності психологічного простору студентської молоді. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific school*. Hamilton, 2019. Vol. 32. No 2. P. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.33531/farplss.2019.2.03>.

6. Havryliuk I. Socio-Adaptive Dimension of Students' Personal Space. *International Journal of Emerging Issues in Early Childhood Education (IJEIECE)*. Jakarta, 2019. Vol. 1. No 1. P. 16–23.

Статті, опубліковані у збірниках матеріалів наукових конференцій:

7. Гаврилюк І. Основні підходи до визначення поняття «комунікативна стратегія». *Молода наука Волині : пріоритети та перспективи досліджень* : у 3 т. : мат. X Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. Луцьк : Терен, 2016. Т. 3. С. 375–377.

8. Гаврилюк І. О. Особистісна зрілість як ознака психологічної суверенності особистості. *Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя* : зб. наук. статей / [гол. ред. Ж. П. Вірна]. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 100–105.

9. Гаврилюк И. А. Ментально-адаптивное становление личности. *Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогенезе* : сб. междунар. науч.-практ. конф. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина ; под ред. И. Е. Валитовой. Брест : БрГУ, 2016. С. 243–246.

10. Гаврилюк І. Ідентифікаційні межі особистісного простору. *Психогенеза особистості: норма і девіація* : зб. наук. статей / [гол. ред. Я. Гошовський]. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 140–144.

11. Гаврилюк І. О. Психологічний простір та особистісне самозбереження особистості. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2019. С. 33–37.

12. Гаврилюк І. О. Особистісна зрілість як результат розв'язання кризи юнацького самовизначення. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : мат. V Міжнар. наук.-практ. конф. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 149–152.

13. Гаврилюк І. О. Психологічна суверенність особистості: соціально-адаптаційний вимір. *Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному*

суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування та виклики особистості» : мат. V наук.-практ. конф. та форуму університетів третього віку / за заг. наук. ред. Ж. П. Вірної. Луцьк, 2019. С. 101–105.

14. Гаврилюк І. О. Соціальна безпека і особистісний простір. *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти* : мат. I міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. В. Лазорко, В. А. Ущиної. Луцьк : Волиньполіграф, 2019. С. 119–121.

15. Гаврилюк І. Психологічний простір як регулятор особистісного росту. *Актуальні проблеми особистісного зростання*: зб. наук. праць [за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. для мол. учених] / ред. колегія: Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 36–38.

Праці, що додатково відображають результати дослідження:

16. Гаврилюк І. О. Опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ» як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 56. С. 65–68.

17. Вірна Ж. П., Гаврилюк І. О. Феномен особистісного простору: позиції вивчення в культурно-історичній теорії Л. С. Виготського. *Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука* : зб. статей / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. Вип. 2. С. 98–117.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ	
1.1. Суверенність психологічного простору: теоретико-методологічні конструкти аналізу	26
1.2. Особистісно-адаптаційні характеристики становлення суверенності психологічного простору у студентські роки	43
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНИХ ПРЕДИКТОРІВ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
2.1. Постановка проблеми дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді	68
2.2. Обґрунтування програми та методів дослідження	80
Висновки до розділу 2	94
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНИХ ПРЕДИКТОРІВ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	
3.1. Діагностична констатація результатів дослідження	96
3.2. Психологічні закономірності особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору	147
Висновки до розділу 3	164
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1. Результати обрахунку форми розподілу даних за критерієм Колмогорова-Смірнова 198

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1. Результати обрахунку непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса для конкретизації відмінностей особистісно-адаптаційних ознак суверенності психологічного простору студентів 201

ДОДАТОК В

Таблиця В.1. Факторна структура особистісно-адаптаційних детермінант суверенності психологічного простору особистості 204

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1. Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса для виявлення достовірності відмінностей у рівні вираження факторів серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору 206

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1. Результати обчислення множинної регресії вимірюваних показників у вибірці студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору 207

Таблиця Е.2. Результати обчислення множинної регресії вимірюваних показників у вибірці студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору 208

Таблиця Е.3. Результати обчислення множинної регресії вимірюваних показників у вибірці студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору 209

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ 210

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство характеризується чітко сформованою просторово-часовою організацією життя, завдяки чому людина може віднайти орієнтири самореалізації відповідно до своїх моральних і духовних переконань, соціальних та ідеологічних уподобань, економічних і культурних цінностей, які загалом визначають психологічну безпеку особистості. Оскільки внутрішній зміст психологічного простору особистості є визначальним орієнтиром її повноцінного розвитку, вивчення суверенності психологічного простору є вкрай актуальним для сучасної психологічної науки як в межах розвитку її методологічної бази, так і в контексті прикладного застосування знань. Суверенність внутрішнього світу людини умовно окреслює межі її життєвої реалізації, що особливо актуально для вікової категорії студентства, оскільки саме в цьому віці загострюється потреба в адекватному автономному функціонуванні й особистісно-професійному становленні.

Сучасні уявлення про суверенність особистісного простору вміщують різноманітні підходи щодо інтерпретації цього феномену. Передусім це стосується вивчення психологічного простору особистості в різноманітних видах його прояву (особистісний, буттєвий, ментальний, життєвий, комунікативний, соціальний, професійний, груповий тощо) (А. Бурмістрова-Савенкова, Ж. Вірна, О. Муравйова, С. Нартова-Бочавер, З. Рябікіна, Н. Саліхова, М. Черноушек та ін.). Також проблема суверенності психологічного простору віднаходить своє відображення в межах інтерпретації вікових особливостей особистості (Л. Виготський, Я. Гошовський, Е. Еріксон, Ж. Піаже, І. Кон, С. Кузікова, Н. Мозгова, Д. Фельдштейн та ін.), становлення внутрішнього «Я» і суб'єктності особистості (К. Абульханова-Славська, А. Большакова, А. Журавльов,

Є. Ісаєв, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Т. Титаренко та ін.), особистісної автономності (В. Джеймс, А. Маслоу, Г. Олпорт, І. Польштер, К. Роджерс, З. Фройд, К. Хорні та ін.), свободи особистості (Т. Вілюжаніна, О. Кузьміна, С. Максименко, М. Савчин, К. Сельченко, Е. Фром, В. Чірков та ін.), особистісного потенціалу (Б. Ананьєв, О. Ахвердова, О. Главінська, Н. Коптева, О. Маклаков, І. Нікітіна, Н. Сарджвеладзе, К. Уїлберг та ін.), самодетермінації особистості (М. Боришевський, Т. Гордеєва, Е. Десі, Д. Леонтьєв, А. Клочко, Р. Райан, Л. Сердюк та ін.), суб'єктивного благополуччя і задоволеності життям (К. Борісова, С. Духновський, Н. Каргіна, О. Паніна, П. Удачіна, Н. Харламенкова, Р. Шаміонов та ін.). Водночас, на фоні різнобічного вивчення феномену суверенності психологічного простору, відчутною є відсутність системних уявлень про його основні структурні характеристики, функціональні можливості, фактори та механізми розвитку, способи виокремлення й усвідомлення індивідом.

Дедалі частіше предметом наукових дискусій стає вивчення суверенності психологічного простору в контексті соціально-психологічних явищ адаптації в межах особистісно-орієнтованого (Л. Анциферова, Г. Балл, Е. Галажинський, І. Галян, Є. Карпенко, Х. Хартман, М. Штірнер та ін.), проблемно-орієнтованого (В. Бодров, А. Брушлинський, І. Васильєв, О. Мітіна, С. Шапкін, Г. Щедровицький та ін.), когнітивного (В. Аршавський, Л. Дика, Д. Канеман, В. Ротенберг, П. Сімонов, А. Тверські та ін.), ресурсного (С. Дружилов, Г. Залевський, М. Каган, С. Калашнікова, О. Кузнєцова, О. Саннікова, К. Муздибаєв, О. Штепа та ін.), семантичного (Л. Киричук, З. Мірошник, В. Петренко, М. Смульсон, Т. Хомуленко, Н. Чепелєва та ін.) підходів. Спільним для них є розгляд суверенності психологічного простору як інтегральної властивості особистості, що є засадничою для її соціалізації й ефективної адаптації.

Аналіз джерельної бази також дає змогу констатувати, що на сьогодні накопичений величезний досвід з вивчення суверенних ознак психологічного функціонування студентської молоді (Ю. Божко, М. Гінзбург, В. Коширець, О. Лазорко, А. Міллер, Г. Радчук, Ю. Сербін, Ю. Трофімова, Г. Чепурна, В. Ямницький та ін.), однак нез'ясованими залишаються питання особистісно-адаптаційних корелят суверенності психологічного простору у цьому віці, прояснення яких у комплексі із психосемантичними конструктами усвідомлення реальності соціального життя молодої людини може суттєво доповнити наукові уявлення щодо прогностичного ефекту успішної реалізації особистості.

З огляду на вищесказане обрано тему дисертаційної роботи «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри загальної і соціальної психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Психогенеза ревіталізації депривованої особистості» (державний реєстраційний номер 0113U002218), що координується Міністерством освіти і науки України. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 25.12.2014 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й емпіричному визначенні особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді.

Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

1. На основі теоретико-методологічного аналізу проблеми в психологічній літературі розкрити особистісно-адаптаційні показники суверенності психологічного простору студентської молоді.

2. Емпірично з'ясувати специфіку прояву особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді в репрезентативному зв'язку із усвідомленням семантичного конструкту «образ життя».

3. Сконструювати емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді.

4. Узагальнити психологічні закономірності особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Об'єкт дослідження – суверенність психологічного простору особистості.

Предмет дослідження склали особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи єдності внутрішнього і зовнішнього в детермінації психічного (Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Максименко, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Чудновський та ін.); принципи суб'єктної активності і самодетермінації особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Брушлинський, В. Василюк, Е. Десі, М. Папуча, Р. Райян, О. Сергієнко, Л. Сердюк, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.); ідеї системного підходу, який розглядає психологічні процеси та явища у їхньому взаємозв'язку та взаємозумовленості (Г. Балл, В. Ганзен, Л. Дика, Д. Жилін, М. Каган, Б. Коссов, Б. Ломов та ін.); положення щодо дослідження суверенності психологічного простору особистості (Б. Братусь, Л. Гримак, В. Коширець, А. Купрейченко, К. Левін, В. Мунгалов, С. Нартова-Бочавер, Ю. Швалб та

ін.); фундаментальні розробки вивчення соціально-психологічної адаптації особистості (Ф. Березін, Є. Карпенко, О. Маклаков, Н. Мельникова, І. Милославова, А. Налчаджян, А. Реан, Л. Шпак та ін.); психологічні теорії, що описують специфіку суверенних ознак психологічного функціонування особистості (А. Маслоу, Р. Мейлі, В. Мерлін, А. Пауел, Ф. Перлс, К. Роджерс, Дж. Ройс, К. Уілберг, В. Франкл, З. Фройд та ін.) та смислових утворень свідомості (Дж. Келлі, Д. Леонт'єв, В. Петренко, С. Смірнов, М. Смульсон, В. Серкін, та ін.); положення щодо змісту вікових особистісно-адаптаційних характеристик студентської молоді (С. Ворожбіт, М. Гінзбург, Е. Еріксон, Р. Каламаж, І. Кон, Н. Нестеренко, Ю. Трофімова, Г. Щукова та ін.).

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури щодо вивчення особистісно-адаптаційних особливостей суверенності психологічного простору студентської молоді); емпіричні (бесіда; тестування із застосуванням методики вивчення суверенності психологічного простору С. Нартової-Бочавер; методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда; методики діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В. Бойка; особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В); опитувальника діагностики самоактуалізації особистості О. Лазукіна (адаптація Н. Каліної); шкали соціального самоконтролю М. Снайдера; тесту діагностики міжособистісної взаємодії Т. Лірі; методики діагностики психологічного благополуччя особистості Н. Каргіної; тесту «Інтегральна гармонійність особистості» О. Моткова; семантичного диференціалу «Образ життя» В. Серкіна; методів статистичної обробки даних: *критерій нормальності Колмогорова-Смірнова* (для визначення міри відповідності отриманого емпіричного розподілу даних нормальному (теоретичному) розподілу з метою адекватного вибору подальших методів обробки результатів дослідження); *непараметричний*

H-критерій Крускала-Уоллеса (для встановлення рівня статистичної значущості міжгрупових відмінностей між групами студентів, диференційованих за показником рівня прояву суверенності психологічного простору); *факторний аналіз* (для мінімізації кількості змінних та концентрації інформації про основні особистісно-адаптаційні особливості осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору у формі невеликого масиву даних); *процедура стандартизації змінних* шляхом *z*-перетворень первинної матриці обрахунку та результатів факторного аналізу (для переведення різноінтервальних діапазонів діагностичних критеріїв у стандартизовану шкалу у вигляді *z*-балів для кожного опитанта у діапазоні від -3 Sig. до +3 Sig.); *множинний регресійний аналіз* (для визначення найсуттєвіших прогностичних детермінант показника загального рівня адаптації студентів з різними рівнями прояву суверенності психологічного простору); *кореляційний аналіз* (для визначення статистично-достовірних кореляцій між основними факторними симптомокомплексами та рівнем суверенності психологічного простору особистості. Також використано метод знаходження *семантичної універсалії* сукупності стійких і схожих оцінок «образу життя» більшістю однорідної групи досліджуваних. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0.

Організація і база дослідження. Вибірку дослідження склали студенти факультету психології та соціології і факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 240 осіб віком від 18-ти до 25-ти років.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що:

вперше обґрунтовано особистісно-адаптаційну зумовленість суверенності психологічного простору й виокремлено комплекс його особистісно-адаптаційних предикторів (прагнення до самореалізації,

комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність, позитивне сприйняття дійсності й переживання психологічного благополуччя); запропоновано емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді, в якій експліковано основні блоки особистісно-поведінкових характеристик і відображено особливості семантичної репрезентації «образу життя» в студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору; на основі предикторної факторизації особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору конкретизовано форми суверенності психологічного простору (особистісно-адаптаційної дифузії, особистісно-адаптаційної раціональності, особистісно-адаптаційної збалансованості) й уточнено механізми їхнього функціонального взаємозв'язку (акумуляції, оптимізації та інтенсифікації);

поглиблено розуміння суверенності життєвого простору як форми суб'єктності, переживання автентичності власного буття й *додовнено* наукові уявлення щодо семантичної інтеграції системи ставлень студентів до різних сфер життєдіяльності, а також розширення і зміцнення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді;

набули подальшого розвитку ідеї системогенезу особистісно-адаптаційної організації студентів із різним рівнем суверенності психологічного простору.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що емпіричним шляхом обґрунтовано адекватність апробованого комплексу діагностичних засобів щодо вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді; діагностичні результати можуть використовуватися психологами як параметри можливої психокорекційної роботи щодо формування суверенності психологічного

простору студентства. Висновки роботи можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Диференціальна психологія», «Психологічна діагностика та корекція», «Вікова психологія», «Психотехнології організації комунікативного простору», «Психологія впливу та протидії маніпуляціям».

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Житомирського державного університету імені Івана Франка (№ 756/1 від 21.01.2019 р.); Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (№ 03-28/02/1007 від 08.05.2019 р.); Національного університету «Острозька Академія» (№ 172 від 21.05.2019 р.); Мукачівського державного університету (№ 975 від 18.06.2019 р.); Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (№ 05-06/110 від 19.06.2019 р.); Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (№ 41/19 від 27.08.2019 р.) (див. довідки про впровадження на с. 210–216).

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи відображено в публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної і соціальної психології та соціології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Результати проведеного дослідження доповідалися автором на міжнародних науково-практичних конференціях: «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 2016); «Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя» (Луцьк, 2016); «Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогенезе» (Брест, 2016); «Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога» (Луцьк, 2018); «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 2019); «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2019); «Виклики та парадокси соціальної

взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти» (Луцьк, 2019); «Питання міждисциплінарного бізнесу, економіки, менеджменту та суспільних наук» (Дубай, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми особистісного зростання» (Житомир, 2019) й міжрегіональному науково-практичному семінарі «Психогенеза особистості: норма і девіація» (Луцьк, 2017).

Особистий внесок здобувача: у науковій статті, що написана у співавторстві з Ж. Вірною, автору належить аналіз останніх досліджень і публікацій, узагальнення невирішених питань загальної проблеми, формулювання висновків.

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлено у 17 публікаціях, з яких 4 статті опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 2 статті – у зарубіжних періодичних виданнях з психології, 11 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (220 найменувань, з них 12 – англійською мовою) та 5 додатків на 12 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 216 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 175 сторінках. Робота містить 5 рисунків і 26 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

Розділ присвячено розкриттю категоріально-понятійного змісту суверенності психологічного простору особистості; теоретичному узагальненню концептуальних позицій вивчення особистісно-адаптаційних ознак становлення суверенності психологічного простору у студентські роки.

1.1. Суверенність психологічного простору: теоретико-методологічні конструкти аналізу

Проблема вивчення суверенності психологічного простору не є новою для психології, але на сьогоднішній день є усі підстави, щоб констатувати її актуальність дослідження, і не тільки в контексті онтологічного та гносеологічного тлумачення цього феномену, але й в контексті прагматичних аспектів діагностики і розробки програм індивідуальної психотерапії.

Останнім часом зустрічаємо наукові праці, у яких феномен суверенності психологічного простору посідає одну з центральних позицій дослідницького пошуку психологів [1; 22; 56; 90; 121; 129; 180; 198 та ін.]. Коли йдеться про основні напрямки розробки цього конструкту, а саме його феноменології та генези, то варто розпочати аналіз з опису суб'єктивного буття людини.

Логіка розгортання наукової думки визначається трансформацією доннаукового знання через природничонаукове у гуманітарне. Зокрема, у природничонауковій парадигмі психологічна суверенність пояснюється з точки зору явища територіальності і функціонування нейрогенетичних контурів. Так, Дж. Реєм, розглядаючи біологічний простір, говорить про територіальність живої істоти як певний ареал, в якому вона закріплює

«власну» ділянку території, площа якої достатня для забезпечення її їжею [95]. М. Тінберген, вивчаючи соціальну поведінку тварин, вводить поняття кордону території, і тим самим, виокремлює індивідуальне життя істоти від життя видового [175], а в концепції психології середовища К. Лоренца знаходимо про інстинктивно закріплені зразки поведінки, які продовжують функціонувати й в людини, частково трансформувались в соціальні інстинкти [103]. Так межі виокремлюють індивідуальне життя особини (або приватне життя, як це прийнято говорити про людей) від життя видового, громадського, публічного. Наявність особистої, індивідуальної території є, таким чином, найважливішою складовою нормальної життєдіяльності живої істоти, що забезпечує її безпеку. Реальні або передбачувані зміни меж індивідуальної території слугують сигналом для специфічної поведінки особини: або захисту колишніх кордонів за допомогою агресивно-оборонної поведінки, або за допомогою втечі до місця більшої безпеки. При цьому зоною особливої психологічної напруженості є межа особистої і чужої території. Така територіальна поведінка збережена й у людини, яка під впливом контролю вищих психічних функцій трансформувалась в соціальні інстинкти, що як неусвідомлювані правила поведінки щодо інших людей і груп людей, перейшло у внутрішній світ людини. У підтвердження проявів соціальних інстинктів, пізніше у роботах Л. Карсавіна знаходимо пояснення просторових меж особистості в описі індивідуального, тілесно-просторового буття людини, яке виходить за межі біологічного організму, де весь світ стає «тілом індивідуальної особистості» [82]. Оскільки людина у своєму бутті потребує як матеріальних, так і духовних умов існування, то переживання нею «своє-чуже» залежить від соціальних, світоглядних, естетичних переваг. В цьому контексті досить цікавою є думка М. Бахтіна про те, що контакт «Я – Інший» визначає розвиток «Я – для себе»: не те, що відбувається всередині, а те, що відбувається на «порозі» власної та чужої свідомості, викликає становлення і визначає «Я»; поріг чужої свідомості визначає межу власної

свідомості, а межа «Я» визначається через межу «порогу» іншого «Я» [12]. Тобто простір людини знаходиться в постійному русі, а його зміни є контурами опису особистості в таких ознаках як ідентичність (тотожність самому собі) [117], я-концепція (рефлексія буття) [90], самість (неусвідомлювана основа життя людини) [134], автентичність (усвідомлення своєї суб'єктності, чутливість до себе, здатність прислухатися до свого внутрішнього голосу) [23], життєстійкість особистості [215], автономність (незалежність в управлінні обставинами життя та їх прийняття) [128].

Витоки природничонаукового тлумачення психологічної суверенності знаходимо в емпіричній моделі особистості В. Джеймса, який розуміє «Я» як господаря всіх психічних функцій, тобто загальну суму всього того, що він може назвати своїм, а це не тільки фізичні і душевні якості людини, але й певні предмети, які належать їй, люди, які дотичні до неї, та звички і смаки [62]. Відповідно у структурі особистості йдеться про три складових: фізична, соціальна і духовна особистість, які онтологічно рівноправні між собою.

В подальшому К. Левін опрацьовує конструкт суверенності психологічного простору в межах теорії поля. Передусім ним відокремлено поняття життєвого середовища у біологічному просторі індивіда, від поняття життєвого простору особистості. Зрізом життєвого простору є психологічне поле особистості, розглянуте в певний момент часу, але з усім минулим досвідом та майбутніми тенденціями реалізації планів. Дослідник наголошує, що психічна діяльність людини відбувається в умовах впливу психологічного поля (гомологічного простору), який формується особистісними потребами людини у взаємодії з її психологічним оточенням та відображає різні рівні розвитку людини та напрямки її руху до цілі [98]. Загалом, враховуючи контекстуальність і рухливість явищ внутрішнього світу, К. Левін визначає життєвий простір як систему усіх реально існуючих фактів для людини.

Представники гештальт-психології, продовжуючи ідеї психологічного поля К. Левіна, розпочинають серію досліджень, присвячених взаємодії

(контактуванню) суб'єкта із зовнішнім світом, вважаючи що у «точці дотику» між організмом та оточуючим середовищем, розташовуються наші думки, вчинки, емоції, що є формою досвіду людини та результатом зустрічі цих подій на межі з оточуючим світом. Зокрема, виокремлені Ф. Перлзом зони усвідомлення – зони усвідомлення себе, усвідомлення світу та середня зона (зона фантазій), – співіснують завдяки рівновазі між ними, а умовою такої рівноваги є усвідомлення ієрархії потреб людини [138].

В диспозиційній теорії Г. Олпорта знаходимо схожі ідеї щодо розуміння рівноваги людини із середовищем, де особистість характеризується основними цілями, які виступають смислом життя людини, рушійними силами її поведінки, при цьому саме стійкі цілі підвищують опірність особистості несприятливим впливам і виступають умовою подолання перешкод, розширюючи тим самим простір її реалізації [134].

Вважаємо за потрібне наголосити, що природничонаукові витоки психологічного знання склали основу розвитку еколого-психологічного напрямку психологічної науки, у якому в якості однієї з основних є категорія «життєве середовище», що розглядається як простір, який набуває значення у зв'язку із діяльністю людини. Так, А. Бурмістрова, вивчаючи уявлення про побутовий психологічний простір, характеризує його як об'єктивний простір середовища, який попередньо засвоєний і реорганізований особистістю у відповідності до її смислів, що набуває форму переживання як «моє» [21]. В онтопсихології А. Менегетті досліджується так званий «енергетичний простір», який виникає та розвивається в результаті здійснення людиною рухів: оптимальна межа здатна в залежності від стану світу та власного бажання змінити свої характеристики, забезпечити взаємодію людини із світом посередництвом вибудованого в процесі життєвого шляху функціонального органу, який співвідносить інформацію про стан внутрішнього (чутливість до себе) та зовнішнього (чутливість до світу) простору [113]. Як зазначає М. Черноушек, межі життєвого середовища як

певної цілісності створює сама людина, в той же час саме під впливом середовища (сімейне, шкільне, екологічне, емоційно-моральне, інформаційне тощо) відбувається справжній розвиток людської індивідуальності [194].

Перехід до гуманітарного знання означений трансформацією психологічних досліджень у русло постнекласичної науки, предметна область якої виходить за межі природних процесів в область самоорганізованих систем, які враховують її ціннісно-цільовий зміст. Сучасні психологи, описуючи суб'єктивне буття людини, використовують різноманітні конструкти, серед яких «внутрішній світ людини», «життєвий світ», «мотивація зростання», «бажання і зусилля бути», «прагнення до життя», «екзистенціальний тонус» тощо [109; 169; 177; 184; 187; 196 та ін.].

Серед базових методологічних підходів щодо вивчення суверенності психологічного простору є теорія самодетермінації особистості [58; 87; 195; 211; 212; 216 та ін.]. На передній план у проблемі самодетермінації особистості висувається її власна активність, здатність самостійного вибору напрямку самореалізації. Класичною в цьому аспекті вважається теорія самодетермінації та особистісної автономії Е. Десі та Р. Райана [211; 212]. Ця теорія націлена на визначення факторів, які стимулюють вроджений потенціал людини, що визначає зростання, інтеграцію і здоров'я, та на дослідження процесів і умов, що сприяють здоровому розвитку та ефективному функціонуванню індивідів, груп і співтовариств. Зокрема, Е. Десі вважає [211], що самодетермінація є не лише здатністю, а й потребою, визначаючи її в якості основної вродженої схильності, яка веде організм до включення в поведінку, що призводить до розвитку умінь гнучкої взаємодії з соціальним середовищем. Використовуючи для опису процесу, внаслідок якого поведінка людини стає відносно більш автономною, терміну «інтерналізація», теорія самодетермінації визначила три особистісні потреби, критично важливі для підтримки цього процесу і розвитку її оптимальної мотивації та особистого благополуччя.

Н. Харламенкова пропонує розкривати суверенність через поняття «самоствердження». Самоствердження як базова потреба актуалізується через усвідомлення людиною себе як цінності й реалізується в різних стратегіях життя. Тому самоствердження – це «ствердження себе», а суверенність – це захист і збереження свого психологічного простору [188]. Демонструє схильність до подібних міркувань і В. Ключко, який тлумачить суверенність як здатність до самоздійснення, творчого самоконструювання, яка здатна самотійно, без посередників виходити до культури і вибирати з неї основу для збереження і розвитку свого багатомірного світу, тобто самої себе [87]. Особистість з розвинутою самодетермінацією самотійно контролює свою поведінку та є незалежним ініціатором своїх дій [57].

Л. Сердюк у продовження вивчення феномену самотворення, наголошує на розумінні сутності особистісного становлення як «здійснення того, що існує у перспективі», яке сприяє більш поглибленому аналізу особистісного буття. Процес і результат досягнення позитивного самоствердження та самоздійснення особистості забезпечує самореалізацію особистості, що розглядається як процес здійснення потенційних можливостей та здатностей особистості у певному соціальному середовищі [166]. Суттєвою особливістю самотворення є специфіка контролю цього процесу: процес самотворення є самосуб'єктною активністю особистості, яка передбачає відносно високий рівень її розвитку, зокрема вагому представленість у її структурі таких утворень, як моральні переконання, сформованість світоглядних та інших орієнтацій – складників системи духовності, наявність структурованої «Я-концепції», розвиненість системи саморегуляції та деяких інших компонентів, що засвідчують достатньо високий рівень розвитку особистості як відкритої соціально-психологічної системи, що перебуває у стані постійного саморозвитку [166].

Тому говорячи про психологічну суверенність можна з усією впевненістю стверджувати, що це є міра функціональної здатності

особистості долати задані внутрішні та зовнішні умови, за допомогою яких людина стає повноцінним суб'єктом власного життя в мінливому світі [100]. Б. Ананьєв стверджував, що динаміці діяльності повинна відповідати й динамічна структура її особистості, адже в ній виділяються формування задуму, постановка цілей, вироблення програми поведінки й планів дій, вибір стратегій і тактик, проектування майбутнього продукту діяльності, співставлення отриманого результату з антиципованим. Характеризуючи внутрішній світ людини, він виділяє у ньому «сюжети», «портрети», «пейзажі» тощо, в змісті яких оточуюча дійсність представлена так, як її переживає суб'єкт [7]. Тому В. Татенко розглядає особистість як суб'єкта психічної активності, що включає в себе шість взаємопов'язаних мотиваційно-операціональних вимірів, які характеризують суб'єкт з боку його потреби і здатності до цілепокладання, вибору, прийняття рішень, виконання, оцінки, накопичення індивідуального досвіду [174].

В цьому контексті саме генетичний підхід, запропонований С. Максименком, дає змогу реалізувати обґрунтування суб'єктивно значущого фрагменту буття як *існування*, який інтегрує в собі ознаки цілісного здійснення особистості. Слід сказати, що серед вузлових моментів онтогенезу людського існування (зародження існування людського індивіда й підготовка його до життя в цьому світі; вступ у життя; драматичний момент життя, пов'язаний з можливістю продовжувати життя через відтворення собі подібних; драма кінця (закінчення)), С. Максименко виокремлює момент драми зрілості, де «дорослою може бути та людина, яка чинить, вибирає, відповідає» [цит. за: 105, с. 239–240].

Людина з її бажаннями, переконаннями та прагненнями є джерелом і причиною поведінки. Це свідчить про велику роль внутрішнього локус-контролю, самоконтролю. Потреба в самодетермінації охоплює також гнучкість людини у взаємодії з іншими людьми, спонтанність, креативність, відчуття себе вільною і незалежною. Становлення самодетермінації сприяє

формуванню внутрішньої мотивації, яка є основою автономної поведінки людини і дає змогу діяти відповідно до власного «Я2 [108]. Особистість в якості суб'єкта, за висловом К. Абульханової, «створює свій простір діяльності» за допомогою суб'єктної регуляції, виділяючи його фрагменти, завдання, періоди, які є узгодженими з об'єктивною системою. Тобто особистість «тримає» цей простір своєю відповідальністю і волею» [цит. за: 1, с. 140].

За Ю. Трофімовою, психологічна суверенність розглядається як результативна характеристика процесу суверенізації, яка ґрунтується на досвіді самостійної взаємодії зі світом, показує актуальні (розвивальні стосунки з іншим) та потенційні (потенціал саморозвитку) можливості людини. Суверенна особистість прагне до втілення своїх можливостей, проявляє прагнення до розширення своїх можливостей та нового досвіду [179]. Факти, що це підтверджують, знаходимо у дослідженні І. Кона щодо обґрунтування психологічних механізмів формування глобальної самооцінки за допомогою таких процесів, як засвоєння суб'єктом зовнішніх оцінок (це може бути і безпосереднє віддзеркалення чужих оцінок, та орієнтація на того, хто генералізує іншого), соціальне порівняння за ознаками «краще-гірше» або «схожий-несхожий», а також самоатрибуція, коли людина формує ставлення до себе та свої внутрішні стани, спостерігаючи й оцінюючи свою поведінку у різних ситуаціях [88].

В той же час у базовій праці С. Нартової-Бочавер зазначається, що суверенність є системною рисою особистості, необхідною умовою нормального функціонування та розвитку. Саме суверенність забезпечує відчуття впевненості в тому, що все, що робить людина, відповідає її власним бажанням і переконанням. При цьому вона зазначає, що суверенність розвивається упродовж життєвого шляху людини. Сфера розповсюдження особистісної автономії в ході онтогенезу розширюється до більш віддалених фрагментів середовища. Динаміка розвитку суверенності відповідає логіці

призначення: спочатку утворюються ті форми суверенності, які є базовими, відповідають еволюційному завданню (тілесна, територіальна), потім ті, що набувають не тільки еволюційного, а й соціального смислу (звички, речі), і, нарешті, виміри, що здебільшого вирішують соціально-культурне завдання (соціальні зв'язки, цінності) [129, с. 161].

Дослідниця інтегрувала всі значущі виміри психологічного простору і створила власну теорію психологічного простору, провівши операціоналізацію і валідизацію поняття «психологічна суверенність», «психологічний простір особистості». Психологічну суверенність С. Нартова-Бочавер визначає як здатність людини контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, що заснований на загальному досвіді успішної автономної поведінки; як форму суб'єктності, що в різних формах активності дозволяє реалізувати потреби людини [128]. До структурних компонентів суверенності дослідниця відносить виміри психологічного простору: суверенність фізичного тіла (надалі – СФТ); суверенність території (надалі – СТ); суверенність речей (надалі – СР); суверенність звичок (надалі – СЗ); суверенність соціальних зв'язків (надалі – ССЗ); суверенність цінностей (надалі – СЦ). Психологічна суверенність може бути вивчена тільки через зазначені виміри психологічного простору [129]. При цьому психологічний простір особистості вона визначає як суб'єктивно значущий фрагмент буття, який визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини та охоплює комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює [125]. В. Слободчиков, розробляючи концепцію внутрішнього світу особистості, зазначає, що простір особистості – це простір соціальної поведінки та її вчинки, який виражається у цілісності, єдності, самобутті, авторстві, власному укладі життя та вкоріненості в світі індивідуальності [169].

У широкому розумінні поняття психологічний простір стосується двох сторін життя людини – індивідуальності особистості та взаємодії в

соціумі. Так, психологічний простір особистості, за М. Ахундовим, це своєрідна арена подій і дій, що містить об'єкти і структури дійсності, які займають там певне місце. Також психологічний простір можна представити у вигляді специфічної території, яка певною мірою визначає сутність подій, що в ній відбуваються [10]. Тобто психологічний простір особистості як певна територія на яку заходити без запрошення господаря небажано, бо можна порушити комфорт і відчуття впевненості та захищеності. В цьому контексті варто згадати про визначення особистісного простору, презентованого у дослідженні В. Коширця, який констатує його розуміння як одного з компонентів багатогранної структури життєвого простору студентської молоді у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень соціально-психологічної адаптації та становлення соціальної зрілості, самоствердження і самоактуалізації сучасного студента [92]. Ж. Вірна актуалізує поняття професійного простору, який, на її думку, забезпечує автономність та збереження професійної ідентичності [31].

Досить часто при аналізі поняття «простір» можна помітити, що його зовнішня та внутрішня сторона не розділені, а перетинаються, і тому часто йдеться не про різні частини особистісного простору, а про його багатовимірність. Підтвердженням цьому положенню може слугувати розгляд особистості як проєкції на три площини в тривимірній системі координат Б. Братуся: площинами цього простору є діяльність (буття), значення (культура) та смисли («значення значень»), завдяки яким особистість можна представити як «ідеальне тіло», яке існує в цих площинах [17]. Н. Саліхова запропонувала конституально-порівневу модель життєвого простору особистості, що складається з рівнів: центральний, метасистемний, простори сфер життя, діяльності, спілкування та дій [159].

У будь-якому випадку, особистість із сформованою суверенністю психологічного простору має позитивну Я-концепцію, переживає

осмисленість життя, проявляє дружнє ставлення у взаємостосунках, характеризується високим рівнем професійної самореалізації й негативно пов'язана з нейротизмом, тривожністю [126].

Суверенність психологічного простору виконує ряд функцій (селекція впливів, резистенція до негативних впливів, саморозвиток, самоконтроль, формування впевненості та відповідальності, інтегративна функція та ін.), які перетинаються з мотиваційно-когнітивними властивостями особистості. Так, центральною характеристикою мотивації успіху є відповідальність, що є важливою характеристикою і в суверенності. Мотивація влади передбачає встановлення контролю, а суверенність особистості сприяє поглибленню самоконтролю. Мотивація приналежності характеризує соціальну взаємодію, а завдяки психологічній суверенності людина зберігає простір, збагачуючи свій внутрішній світ через контакти із соціумом. Основними функціями рефлексії мислення як когнітивної характеристики особистості є: самостійність, виявлення сенсу проблеми через критичне осмислення ситуації, самоаналіз, самоконтроль, а суверенність забезпечує індивідуалізацію та авторство щодо різних життєвих ситуацій, виконує функцію самоконтролю та саморозвитку. Суверенна особистість прагне самореалізації та самовдосконалення, підвищуючи продуктивність роботи загалом і рефлексії мислення зокрема [14].

Таке розуміння психологічної суверенності сприяло виокремленню рівнів суверенності, як-от: гіперсуверенний, суверенний, депривований. За гармонійного розвитку людина для самовираження використовує мову середовища, яка є адекватною шістьом вимірам психологічного простору. Депривованість і гіперсуверенність можуть компенсуватися через посилення контролю над різними сферами буття або у визнанні суверенності «іншого» як цінності. У випадку неможливості набуття психологічної суверенності спостерігаються різні психосоматичні розлади, що негативно позначаються на життєвій продуктивності. Тобто особистість із депривованими

психологічними межами відчуває невпевненість і загрозу від зовнішнього світу, вона не здатна захистити власні психологічні межі. Водночас як суб'єкт з вираженою гіперсуверенністю має надмірно жорсткі особистісні межі, що проявляється у відчуженості.

Невіддільним аспектом суверенної особистості є сформовані особистісні межі. За допомогою психологічних меж особистість регулює міру доступності та відкритості власного психологічного змісту [142]. Вони виконують функцію підтримки стабільності та стійкості образу «Я». Межі психологічного простору мають особливість – з одного боку, вони виступають щитом, захищаючи психіку від зовнішніх впливів, а з іншого боку – фільтром, який пропускає лише необхідну для нас енергію. Також психологічна межа визначається активністю людини в її діях [128]. Наявність меж встановлює межі особистої відповідальності, що визначають ставлення до малого й великого соціуму – родини, друзів, соціальної групи, етносу. І коли людина не усвідомлює цю межу відповідальності, то це зумовлює складності: появу психічних перевантажень; появу невротичного почуття провини; інфантилізацію, що виявляється в невмінні звернутися за допомогою [129]. Вразливість меж або ж їх слабкість ведуть людину до нездатності бути відповідальною особистістю в різних сферах. Це, як правило, беззахисність людини перед соціальним впливом, домаганнями на особисту власність, територію, світогляд і навіть тіло.

Ю. Божко зазначає, що оптимальна межа здатна – залежно від стану світу і нашого власного бажання – змінювати свої характеристики, тим самим забезпечуючи взаємодію людини із світом, адекватну її можливостям, мотивам і цінностям. Оптимальна психологічна межа представляє собою вибудований в процесі життєвого шляху зусиллями самої людини функціональний орган. Тому оптимізація полягає у подоланні негативних моторних установок, змін «внутрішньої картини рухів». Формування оптимальної на певний момент, для певної ситуації межі передбачає

співвіднесення інформації про стан внутрішнього і зовнішнього просторів. Для формування оптимальної межі необхідна подвійна чутливість: внутрішня, з боку внутрішнього тіла (чутливість до Себе), і зовнішня, що виникає в процесі взаємодії зі світом (чутливість до Світу) [14, с. 23].

Підтвердженням наведеного розуміння оптимальної психологічної межі особистості може слугувати розгляд Л. Гримаком таких двох реальностей як інформаційно-енергетичні та топологічні взаємини індивідуума з навколишнім життєвим простором; та суб'єктивне моделювання внутрішнього психологічного простору особистості, на основі якого будуються взаємодії з реальним світом. При цьому першорядний вплив на суб'єктивний комфорт людини роблять такі характеристики внутрішнього психологічного простору, як його величина і чіткість кордонів. А повноцінна «конструкція» суб'єктивної моделі життєвого простору людини відбувається за умови наявності та доступності компонентів (минуле, теперішнє і майбутнє) простору [60].

Не пройшло повз увагу дослідників й вивчення співвіднесення психологічної суверенності з благополуччям особистості та задоволенням життям. Зокрема, Я. Гошовський виявив, що дисгармонійність стосунків між батьками і дитиною зумовлена вторгненням батьків у психологічний простір дитини [59]. Зрозуміло, що такі особливості персональної просторової організації є лише складовою щодо цілісного розуміння особистісного простору, який найчастіше визначають як форму відображення психологічної реальності особистості та як систему її відносин з навколишнім світом в даний момент часу.

Загалом, особистість із депривованими межами психологічного простору відчуває тиск зовні й часто незадоволена життям, «втомлюється від життя», така людина переживає втому, відчуття пасивності, апатії. Обмеження суверенності у сфері тілесних контактів, задоволення базових потреб, пригнічення територіальної свободи є причиною, що обумовлює

психічне неблагополуччя як загрозу [188]. С. Нартова-Бочавер вважає, що суверенність є умовою збереження стійкості людини як психологічної системи та забезпечує реалізацію життєвого проекту в часовій перспективі дитини [126]. О. Паніна виявила, що такі показники, як суверенність фізичного тіла, суверенність речей і суверенність цінностей пов'язані з параметрами суб'єктивного благополуччя. Досліджувані з різним рівнем психологічної суверенності мають різні показники суб'єктивного благополуччя і задоволеності якістю життя [135]. П. Удачина досліджувала психологічну суверенність в аспекті задоволеності життям і емпірично виявила, що психологічна суверенність як здатність особистості контролювати, захищати й розвивати свій психологічний простір, дозволяє людині реалізувати свої можливості, досягати успіху в різних сферах життя, отримуючи при цьому задоволення від роботи та взаємовідносин [181].

Проблема суверенності психологічного простору потребує її розгляду у межах онтогенетичного розвитку. І, початок теоретичного аналізу варто розпочати з робіт Л. Виготського, який в рамках психологічної системи «дитина-дорослий», зазначає, що суверенність не вроджена риса, вона набувається за рахунок розвивальних стосунків із дорослими [35]. В міру появи певних нових значень, смислів, цінностей, система буде ставати все більш автономною, незалежною, відкритою до нових змін. Процес суверенізації збігається з віковим розвитком, але не підміняє зміст вікового розвитку, а, навпаки, робить доступним спостереження, самоаналіз процесу становлення людини в її здатності та можливості самостійно та стабільно розвиватись у нестійких обставинах життя. Зовні суверенізація проявляється як зростаюча самостійність і незалежність від дорослого (батьків, вчителів), «Іншого», а змістовно може бути розглянута як процес поступового вивільнення від розвивальних відносин з дорослим спочатку через процеси персоналізації, а пізніше – індивідуалізації, де й відбувається зміцнення, обстоювання та засвоєння свого права на самоздійснення [180, с. 67].

Загалом, на думку Я. Смірної, у процесі взаємостосунків людей відображається сумарний вплив людей на самих себе, адже утворюється соціальний простір особистості, а реалізація взаємодії формує потребу в коректуванні психологічних меж особистості та проявів психологічної суверенності. Психологічна суверенність реалізується через потребу в персоналізації соціального середовища. Дослідниця вважає, що суверенність є умовою збереження стійкості людини як психологічної системи та забезпечує реалізацію життєвого проекту в часовій перспективі. Порушення психологічної суверенності призводить до деформації життєвого простору, що супроводжується зміною суб'єктивного сприймання часу [171].

Ідеї культурно-історичної концепції Л. Виготського знайшли відображення у концепціях розвитку особистості за А. Петровським та Е. Еріксоном, які є найкращим узагальненням розуміння психологічного простору дитини. А. Петровський, розглядаючи особистість як системну якість, веде мову про три простори: внутрішньоіндивідуальний, інтеріндивідуальний та метаіндивідуальний [140]. З нашої точки зору вони інтегровано виступають у просторі життєвого світу, в якому «виноситься за дужки» весь предметний зміст відносин, що складаються у перерахованих просторах, а предметом аналізу стає власне моральний ракурс ставлення до оточуючих, до свого життя, до самого себе. В епігенетичній теорії Е. Еріксона показано, що «Я» – автономна система, яка взаємодіє з реальністю за допомогою сприймання, мислення, уваги та пам'яті і охоплює увесь життєвий простір індивідуума – дитина, взаємодіючи з оточенням в процесі свого розвитку стає більш компетентною [206].

Розгорнутий аналіз особливостей прояву особистісного простору гармонійно розвинутої особистості на різних вікових етапах описала Н. Мозгова. Вона зазначає, що «особистісний простір» має властивість постійно змінювати кордони і допомагає забезпечити особистості недоторканність, збереження ідентичності, захист від маніпулятивного й

інших видів впливів. Нею виокремлено наступні етапи: 1 – перший етап (пренатальний період): особистісний простір є простором життя ембріона («територія плоду»), де відбувається стихійне формування моделі майбутнього особистісного простору завдяки отриманню всієї інформації про навколишній світ через зв'язок з матір'ю; 2 – другий етап (від народження – до 1-го року): елементарні прояви збереження свого фізичного простору, тілесності; перші способи (плач) захисту себе на фізіологічному рівні; перший образ особистісного простору ще синкретичний і нестійкий; 3 – третій етап (раннє дитинство 1–3 роки): виділення себе як персони, носія певного імені, тіла; відокремлення від інших і прагнення до самостійності («Я сам»); усвідомлення дитиною себе як джерела різноманітних бажань і дій, відокремленого від інших людей; 4 – четвертий етап (дошкільник 3–7 років): наповнюваність особистісного простору моральними, соціальними нормами поведінки, звичками; поступове освоєння дитиною власне людського знаково-символічного простору; 5 – п'ятий етап (молодший школяр 7-11 років): збільшення проксемічного та територіального простору особистості дитини через зміни місця в системі суспільних відносин і набуття статусу школяра; розширення особистісного простору, через розуміння дитиною своєї індивідуальності, унікальності, того, що відрізняє її від інших; наповнюваність особистісного простору значущим досвідом культури, науки, мистецтва, а також категоріями суспільних прав і обов'язків; 6 – шостий етап (підліток 11–15 років): індивідуалізація, криза ідентифікації зі своєю зовнішністю й уявленнями про себе; відокремлення територіальними, знаковими, семантичними системами (сленг, особливості зовнішнього вигляду, музичні та літературні уподобання тощо); особлива значимість у домаганні на визнання своєї унікальності; особливості ідентифікації з власним «Я»; ставлення підлітка до прав та обов'язків; закладання світогляду, почуття міри свободи, честі, совісті; 7 – сьомий етап (рання юність 15–17 років): ідентифікація з власним «Я»; придбання почуття

его-ідентичності; дозрівання індивіда в соціальному і емоційному плані; формування власних поглядів і відносин, пошуків свого самовизначення; формування образу свого місця у всіх реаліях людського існування соціального простору; розширення меж особистісного простору через становлення стабільного образу «Я», відкриття свого внутрішнього світу і його емансипація від дорослих; 8 – восьмий етап (пізня юність 17–23 роки): придбання нового соціального статусу студента; дистанціювання від звичних умов дому, школи, батьків, друзів; прояв самостійності в матеріальному плані, в судженнях, свобода в управлінні своєю особистістю; стабілізація ідентифікації з власним «Я»; захист своєї особистої території, простору як збереження індивідуальності, ідентичності особистості; становлення справжнього авторства у визначенні та реалізації власного погляду на життя і індивідуального способу життя; інтеріоризація моралі як уявлення про межі «Я»; любов як своєрідна здатність довіряти себе іншій людині, поважати і бути відповідальним за іншого [118].

Т. Титаренко як автор моделі життєвого шляху зазначає, що зміна особистісного простору збігається з кризою в житті індивіда, яка виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості і соціальних вимог, пропонованих індивіду на певній стадії розвитку [178]. Сам розвиток особистості вкладений нею у такі етапи: 1-й етап – формування ставлення до себе як представника певної статі (усвідомлення статевої ідентичності може сприяти або заважати гармонізації початкового етапу життєвого шляху); 2-й етап – формування ставлення до себе як представника певного віку та до власної статі (психологічний вік і стать можуть або сприяти, або ж заважати гармонізації подальшого розвитку); 3-й етап – ставлення до себе як до індивідуальності (інтерес до внутрішніх глибин сутності власного «Я», спрямованість у майбутнє); 4-й етап – формування ставлення до себе як до людини взаємодіючої, до партнера зі спілкування, спільної діяльності (людина оцінює свої можливості, своє неповторне існування у світі, бачить

реальні життєві перспективи); 5-й етап – формування ставлення до себе як до творчої істоти (людина оцінює свій життєвий шлях, звільняючись від ілюзій нездійснених мрій, починає глибше розуміти себе, своє призначення); 6-й етап – формування ставлення до себе як до суб'єкта життєдіяльності (цей період життєвого шляху характеризується здійсненням всіх головних задумів; це доба переживання цілісності життєвого шляху, його принципової завершеності); 7-й етап – формування нового ставлення до себе, відчуття власної тлінності й вічності (людина оцінює свою життєву історію, приймає або відмовляється від неї, набуває мудрості на цьому вирішальному етапі життєвого шляху) [177].

Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що психологічний простір стосується двох сторін життя людини – індивідуальності особистості та взаємодії в соціумі, що безпосередньо стосується її адаптаційних ознак загального благополуччя, продуктивності та успіху. Суверенність психологічного особистісного простору як інтегроване психологічне утворення особистості забезпечує її недоторканність, збереження ідентичності, можливість самопрезентації, захист від маніпулятивного та інших негативних впливів з боку інших осіб. Внутрішній зміст психологічного простору особистості є визначальним орієнтиром повноцінного розвитку; особливо цей аспект є важливим для вікової категорії студентства.

1.2. Особистісно-адаптаційні характеристики становлення суверенності психологічного простору у студентські роки

Суверенність внутрішнього світу людини умовно окреслює межі життєвої реалізації особистості, а для молодого людини є дуже важливим відчуття адекватного автономного функціонування.

Вікові характеристики студентства вміщують у собі усю палітру психологічних утворень когнітивної, мотиваційної, поведінкової та емоційної сфер, де провідна позиція відводиться активній регуляції особистісних меж життєвого простору з метою досягнення стійкої внутрішньої позиції. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності. Саме в цей період формуються власні погляди на суспільні явища, відбувається включення молодої людини в діяльність багатьох сфер суспільства. Під час повноліття (18–25 років) глобально ставиться проблема успішності життя, яка тісно пов'язана з проблемою суб'єктного самовизначення студента. Цей процес йде зсередини – назовні: від відкриття «Я», усвідомлення власної сутності та її властивостей, установки на свідому реалізацію свого життєвого плану до продуктивного включення у різні сфери життєдіяльності.

Особливості подання студентства як групи розкриваються в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених [29; 61; 94; 96; 132; 147 та ін.]. Але, незважаючи на це, в силу своєї мобільності та схильності впливу соціальних змін, що відбуваються в суспільстві, студентство не можна назвати повністю вивченою і описаною одиницею соціуму. Студентство, будучи складовою частиною молоді, являє собою специфічну соціальну групу, що характеризується особливими умовами життя, праці та побуту, соціальною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Як зазначає Ю. Сербін, студентство є специфічною соціальною групою і її потрібно вивчати в контексті властивої тільки їй способу життя [163, с. 21].

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості як готовності до життєвого (особистісного та професійного) самовизначення. Соціальна зрілість формується внаслідок

взаємодії соціогенних потреб з цінностями соціального оточення. У такий спосіб особистість вбудовується як соціальний суб'єкт у цілісну систему конкретного суспільства. Показники соціальної зрілості полягають у системності знань про світ, цілісності світогляду; у стійкому професійному виборі і високій мотивації досягнення життєвого шляху; у здатності до саморегуляції поведінки, адаптації в соціумі та самореалізації; у готовності до охорони здоров'я в інтенсивних умовах навчання та праці, до створення сім'ї; в стійкості соціально-моральних орієнтацій, громадянській позиції, високому духовному потенціалі розвитку особистості. Але у психології описані й факти асоціальної поведінки (прояви агресії, вандалізму, злочинства тощо) в юнацькому віці [93; 106; 115; 210; 218; 219 та ін.]. Їх загальною особливістю виявилась присутність в життєвому просторі юнаків деприваційної ситуації.

Під час переходу від юності до молодості психологічний простір людини звужується, набуває більшої однорідності, і центрується на новому рівні. Його центр зміщується до максимального суб'єктного полюсу, що пов'язано із вивченням власних глибин (сутності) та внутрішніх реальностей. Час власного життя стає більш гомогенним та неперервним, набирає орієнтацію на майбутнє. Векторність психологічного часу виражається в надіях, прагненнях, життєвих планах та програмах. Вибір між «Я»-реальним та «Я»-ідеальним на цьому етапі здійснюється на користь «Я»-реального, що виявляє власну активність. Оволодіваючи різними життєвими просторами, кількість яких відповідає числу найбільш значимих ролей, людина активно прагне до їх об'єднання, інтеграції, з'являються нові «прозорі» рубежі індивідуальної психологічної дистанції, відбувається те, що позначаємо як вчинок самовизначення особистості людини відносно її сутності – суб'єктне самовизначення молодої людини. Під час повноліття підключається нова детермінанта саморозвитку: ставлення до себе як до людини, яка взаємодіє з

іншими людьми, як до рівноправного партнера у спілкуванні, у сумісній діяльності [176, с. 148].

Провівши аналіз теоретико-емпіричних доробок психологів, особливо виокремлюється низка робіт, присвячених дослідженню суверенності як властивості психологічного простору. Так, М. Гінзбург наголошує на взаємозв'язку між Я-концепцією підлітків і суверенізацією людини як її зростаючої здатності до самостійного вибору точок застосування своїх можливостей [55]. У дисертаційній роботі В. Коширця виокремлено такі компоненти особистісного простору, як адаптаційний, мотиваційний та особистісно-поведінковий, що функціонують у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості функціональних ознак меж особистісного простору. Їх спільне функціонування забезпечує гармонійність та несуперечливість внутрішнього світу особистості [92]. Г. Чепурна, досліджуючи суверенність психологічного простору молоді, виявила його взаємозв'язок із перфекціонізмом і зазначила, що досліджувані з низьким рівнем перфекціонізму виявили високі показники за суверенністю психологічного простору, що свідчить про більший досвід автономної поведінки і здатність розвивати й захищати власний простір [193]. У дослідженні Д. Іркіна та Т. Шевеленкової встановлено взаємозв'язок підвищення суверенності психологічного простору та зниження невротизації підлітка [73]. Н. Буравцова, досліджуючи взаємозв'язок психологічного простору особистості та емпатії студентів (педагогів і психологів), розглядає емпатію як важливу характеристику спеціалістів, що належать до типу професійних відносин «людина–людина». При цьому особистісна суверенність є тим фактором, що здійснює функції самоприйняття, забезпечення базової довіри, розвитку суб'єктності, позначення та підтримання соціальної ідентичності, захисту від вторгнень. Особистості з депривованим психологічним простором характеризуються зниженим рівнем емпатії [19]. У працях

Г. Шукової здійснено аналіз особливостей психологічного простору професійної групи практичних психологів та зазначено, що прагнення до рефлексії, професійної самореалізації, підвищення кваліфікації є важливими параметрами, які структурують реальний психологічний простір психологів [203].

Загалом з аналізу наведених досліджень добре прослідковується тенденція використання дослідниками певного «метражу» суверенності психологічного простору, але загальним для усіх є врахування впливу зовнішніх (соціальні сфери, які є об'єктом ідентифікації в юнацькому віці, соціальні ролі, експектації); і внутрішніх (можливості, здатності, потреби особистості) факторів становлення психологічного простору, які є взаємопов'язаними та взаємозумовленими, про що свідчать факти впливу соціально-психологічних змін на формат позитивного перетворення чи то негативної дестабілізації структур життєвого простору молодій людині. З цього приводу К. Абульханова-Славська у концепції життєвого шляху особистості зазначає, що самовизначення є процесом і результатом вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; психологічним механізмом набуття та прояву особистістю свободи є встановлення нею своїх власних особливостей, можливостей, здібностей, вибір критеріїв, норм оцінювання себе, цінностей, виходячи з вимог соціуму і до самої себе [2]. Перетворення студента в суб'єкт, зацікавлений в самозміні, зумовлює надалі становлення його як професіонала, здатного до побудови своєї діяльності, її змін і розвитку.

У своїй епігенетичній концепції Е. Еріксон розумів процес соціального розвитку особистості в єдності з процесами соціальної взаємодії і визначав його як послідовність психосоціальних криз. Центральною тенденцією у переживанні всіх критичних періодів розвитку для людини є прагнення до власної ідентичності. В юнацькому віці центральним моментом

формування ідентичності є конфлікт між становленням індивідуальності і дифузією ідентичності. Це період «рольового мораторію», коли у людини з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, чи, навпаки, виникає дифузне, розмите «Я», рольова і особистісна невизначеність. Така рольова невизначеність часто характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити навчання і може спровокувати в подальшому регресивні тенденції процесу соціалізації особистості [205]. У будь-якому випадку, людина завжди прагне зробити своє життя осмисленим, тому у пошукові смислового оформлення життя, людина використовує різноманітні мотиваційні варіанти реалізації, де важливе місце посідає орієнтація на актуалізацію власного «Я» [220].

Студентський вік визначається вираженою готовністю до життєвого самовизначення, що віднаходить свій безпосередній зв'язок із соціально-психологічною адаптованістю особистості. Для особистості соціальна адаптація носить парадоксальний характер: вона розгортається як гнучка пошукова активність, що розгортається в нових умовах і визначає вихід індивіда за межі готової кінцевої форми. Чим менш вираженим в індивіді є особистісний початок, тим більш соціальна адаптація починає носити характер пристосування до умов соціального середовища [67]. Таким чином, під адаптацією слід розуміти одну із сторін універсального зв'язку і взаємодії системи із навколишнім середовищем, а саме – спосіб цієї взаємодії. Суть її полягає в тому, що система знімає будь-який вплив шляхом зміни, що реалізується з допомогою відображення-сліду і відображення-відповідної реакції.

При вивченні соціальної адаптації завжди слід враховувати активність соціального середовища і активність особистості, яка спрямована на пізнання оточуючого світу, вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії, які дають змогу не лише пристосуватися до мінливих умов, але й

перетворювати їх тією мірою, якою це виявляється доцільним для систем. У цьому контексті актуалізується питання суверенності (автономності, незалежності) як системної риси особистості, що є необхідною умовою нормального функціонування та розвитку. Саме суверенність забезпечує відчуття впевненості в тому, що все, що робить людина, відповідає її власним бажанням і переконанням. Сфера розповсюдження особистісної автономії в ході онтогенезу розширюється до більш віддалених фрагментів середовища. Динаміка розвитку суверенності відповідає логіці призначення: спочатку утворюються ті форми суверенності, які є базовими, відповідають еволюційному завданню (тілесна, територіальна), потім ті, що набувають не тільки еволюційного, а й соціального смислу (звички, речі), і, нарешті, виміри, що здебільшого вирішують соціально-культурне завдання (соціальні зв'язки, цінності) [116].

Суверенність не є абсолютною якістю особистості, вона встановлюється і проявляється по відношенню до персоналізованої частини середовища – психологічного простору особистості, що, як суб'єктивно значущий фрагмент буття, визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини, і вміщує комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює і оберігає усіма можливими фізичними і психологічними засобами [146]. В стабільні і продуктивні періоди життя простір прагне до рівноваги, при цьому використовуючи складені і засвоєні знаки самовираження. Під час стресових подій і особистісних криз межі можуть втрачати свою міцність, і особистість здійснює регресію до минулого. Тому адаптація є специфічною інтеграцією із спільністю і самовизначення в ній. З одного боку, це необхідна стадія входження особистості в нові соціальні умови на основі прийняття соціальних норм і цінностей суспільства, а з другого боку, цей момент пов'язаний зі становленням особистості в умовах даної спільності, коли найбільш повно

виявляються всі потенційні можливості і здібності особистості. Якщо адаптація виражається в певних цілеспрямованих змінах поведінки і свідомості суб'єктів-індивідів, то суверенність психологічного простору є віддзеркаленням світу людини і відношень людини із цим світом у комплексі особистісно-адаптаційних характеристик, які індивідуально напрацьовуються кожною людиною в процесі життя і визначають межі її психологічного благополуччя і здоров'я.

Психічна адаптація супроводжує індивіда на всіх етапах його розвитку та відіграє вирішальну роль у процесі підтримання адекватних стосунків у системі «індивідуум – середовище». Адаптація людини характеризується відношенням особистості й соціального середовища, що дає змогу говорити про неї як соціальну, яка принципово відрізняється від рівня біологічної адаптації. Соціальна адаптація розглядається як продукт взаємодії людини з оточуючим соціальним середовищем, як результат предметної діяльності, що перетворює і зовнішнє середовище, й самого носія суб'єкта діяльності – людину. Принципова відмінність функціональної діяльності системи психологічної адаптації людини від інших самокерованих систем полягає в наявності механізмів свідомого саморегулювання, в основі яких покладена суб'єктивна індивідуально-особистісна оцінка природніх і соціальних впливів на людину. Завдяки цьому здійснюється координуюче, направлене на втручання свідомої інтелектуальної активності людини в саморегулюючі процеси адаптації. Активний характер взаємодії особистості і соціального середовища визначає як активність соціального середовища, так і активність особистості, що спрямована на пізнання оточуючого світу, вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії, які дозволяють не лише пристосуватися до мінливих умов, але й перетворювати їх у напрямку доцільності функціонування системи. Таким чином, адаптація людини включає «... момент активності з боку особистості і

супроводжується певними зрушеннями в її структурі» [цит. за: 116, с. 66]. В роботі Л. Дикої та А. Журавльова знаходимо положення, що «змістовним аспектом процесу адаптації є активне формування (усвідомлене або неусвідомлене) суб'єктом стратегій і способів оволодіння ситуацією на різних рівнях регуляції поведінки, діяльності, стану» [цит. за: 146, с. 68]. На думку А. Реана, адаптація містить спектр самозмін і вироблення нових особистісних якостей, оскільки йдеться про активне пристосування особистості, про активну самозміну, самокорекцію відповідно до вимог середовища [110]. А. Налчаджян специфічними особливостями адаптації визначає: активну участь свідомості; вплив трудової діяльності людини на природне середовище; активна зміна людиною результатів своєї адаптації відповідно до соціальних умов буття [123].

Такі характеристики адаптації дають змогу розглядати її не просто як процес і результат взаємодії людини з середовищем, а як системну відповідь організму на тривалий і багаторазовий вплив зовнішнього середовища [110]. Свідченням цьому є дослідження, де людина виступає її активною стороною, моделюючи різноманітні стратегії адаптації, використовуючи як генетично закріплені, так і набуті механізми адаптивної поведінки [173]. Ф. Березін пояснює ефективність адаптації фізіологічними особливостями індивіда, станом психічних функцій та інтегруючих механізмів, які забезпечують адекватність емоційного реагування й спрямованість поведінки. Також науковець стверджує, що на успішність адаптації впливають основні форми і механізми психозахисту та компенсації [13]. Адаптованість особистості тісно пов'язана зі стійкістю до фруструючих ситуацій, здатністю до подолання стресогенних впливів на основі особистісних ресурсів і соціального досвіду, а також здатністю інтеріоризувати досвід інших та приймати соціальну підтримку. З цього приводу Є. Ісаєва зазначає, що копінг-поведінка – це динамічна характеристика, яка в сукупності з внутрішніми індивідуально-

особистісними ресурсами відображає адаптаційний потенціал особистості [74].

Тому можна констатувати, що адаптація визначається як процес взаємодії людини і навколишнього середовища, в результаті якого у неї виникають моделі і стратегії поведінки, адекватні умовам які змінюються у цьому середовищі [65].

Цікавим для даного дослідження видається розгляд адаптації як процесу, результату і підстави для формування новоутворень (психічних якостей). Адже ототожнення адаптації з пристосуванням до зовнішніх умов і оцінка її успішності за сумою двох критеріїв (зовнішнього і внутрішнього) не відображають усієї повноти становлення суверенності психологічного простору. Н. Мельникова виокремлює третій критерій, що описує характер взаємодії суб'єкта з середовищем і його ефект. Її позиція ґрунтується на тому, що в результаті оптимального процесу адаптації утворюється нова, більш складна система, що характеризується новими якостями, які відсутні у вихідних системах [112]. У цілому, цей критерій відображає характер взаємодії індивіда і середовища та визначає форми, які виникають тільки від такої взаємодії.

Така позиція розуміння адаптації має важливе значення у контексті нашого дослідження, оскільки мова йде про гнучкість мислення, активну життєву позицію, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення за будь-яких умов, планування і самоздійснення власного майбутнього, що й визначає внутрішній світ людини, локалізований у її психологічному просторі. Для підтвердження цієї тези цінним є констатація С. Ворожбит положення про соціально-психологічну адаптацію «як складний діалектичний процес взаємодії особистості та середовища, що призводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та середовища,

реалізації внутрішньо особистісного потенціалу в конкретних умовах життєдіяльності за сприятливого емоційного самопочуття» [цит. за: 34, с. 4].

Будь-які зміни в характеристиках соціального середовища складають конкретну ситуацію, яка визначається як адаптаційна соціальна ситуація, що представляє собою систему зовнішніх умов по відношенню до особистості, які суб'єктивно оцінюються нею як нові, несподівані, незвичні, змінені, неадекватні, тобто такі, що відрізняються від тих, по відношенню до яких було встановлено динамічну рівновагу в попередньому досвіді соціальної життєдіяльності особистості. Саме в таких умовах, в адаптаційній соціальній ситуації реалізується адаптивність як властивість особистості, що сприяє формуванню нових пристосувань.

Розглядаючи адаптивність як складну інтегральну властивість особистості, О. Кузнецова описує її як багаторівневе, але водночас цілісне утворення, яке має рівні відповідно до континуально-ієрархічної структури властивостей особистості О. Саннікової. Це: «1) формально-динамічний, що характеризує динамічні властивості адаптивності (особливості виникнення виявів адаптивності та форма їх відбиття в адаптаційній ситуації) та якісні, які відображають сутність адаптивності як психологічного феномену; 2) змістовно-особистісний, що містить ті аспекти адаптивності, які пов'язані зі спрямованістю адаптивних перебудов, тобто вибором середовища, до якого пристосовується особистість, та ті аспекти, що відносяться до самооцінки особистістю власної адаптивності, відношення до себе як суб'єкта адаптації (рівень індивідуального досвіду); 3) найвищий, соціально-імперативний, що представляє систему знань та уявлень особистості про «норми» виявів адаптивності, поведінки в адаптаційних ситуаціях» [цит. за: 160, с. 5].

Аналіз теоретико-методологічних робіт, серед яких виділяються доробки: Л. Шпак, яка виокремила об'єктивні й суб'єктивні критерії,

досліджуючи соціокультурну адаптованість [200]; О. Жмирікова, який базовим критерієм соціальної адаптивності визначив емоційне самопочуття особистості [70]; Р. Шаміонова, який виокремив суб'єктивне благополуччя особистості як базовий конструкт успішної самореалізації особистості [197]; А. Реана, який критеріями адаптованості вважає психоемоційну стабільність, особистісну комфортність і стан задоволеності, які взаємодоповнюють один одного, утворюючи ефективне поле самоактуалізації особистості [149]; Н. Нестеренко, яка виокремлює такі три основні критерії соціальної адаптивності, як інтеграція з середовищем, реалізація особистісного потенціалу, емоційне самопочуття [131] тощо; Ю. Александровського, який вважає, що в кожній людині є індивідуальний адаптаційний бар'єр, який характеризується динамічністю, що проявляється в його постійному руйнуванні та відновленні, а прорив цього бар'єру призводить до порушення адаптації [5] – показав, що поряд з адаптивністю, яка проявляється при взаємодії людини із соціальним середовищем, в процесі розвитку свідомості і самосвідомості особистості, розвивається особлива форма внутрішньоособистісної активності як здатність особистості змінювати свої характеристики у відповідності із змінами власного внутрішнього середовища [160, с. 15].

Основні ідеї розуміння внутрішньої особистісної активності розглядалися ще у психоаналізі З. Фрейда, який наполягав на положенні про те, що життєво необхідною є не тільки рівновага між індивідом і оточуючим середовищем, але й рівновага інстинктивних потягів, рівновага психічних інстанцій Ід та Супер-Его [185]. Х. Гартман, узявши за основу концептуальні положення З. Фрейда, висуває власну теорію, у якій стверджує про незаперечну роль вроджених Его-механізмів у процесах адаптації [189]. Автор розглядає адаптацію як безперервний процес, який безпосередньо пов'язаний із біологічним корінням і є регулятором збалансування внутрішньо-системного і міжсистемного напруження. Дослідник розкриває

проблему адаптації з погляду трьох підходів: як педагогічна проблема, як терапевтичне явище і як процес Его-психології.

Уявлення представників гуманістичного напрямку в психології ґрунтуються на критиці розуміння адаптації як винятково досягнення гомеостазу в процесі самоактуалізації. Зокрема, А. Маслоу, виокремивши дефіцитарні (Д-мотиви) та буттєві мотиви (Б-мотиви), у процесі адаптації надає перевагу мотивам зростання, які збільшують напругу через набуття нового й різноманітного досвіду [109]. К. Роджерс описує адаптивність як тенденцію особистості до реорганізації себе і свого ставлення до життя, мобільність у відношенні до нового досвіду і здатність змінювати Я-реальне та Я-ідеальне у напрямку до їх зближення [152].

Когнітивна позиція найбільш наближена до розуміння внутрішньоособистісної активності особистості, а саме: йдеться про дослідження адаптивної природи інтелекту Ж. Піаже, який, розглядаючи людську діяльність крізь парадигму адаптації, об'єднує дві полярно протилежні тенденції, відповідно до яких сутність адаптованості полягає в рівновазі асиміляції і акомодатії. Ще одним чинником адаптації є присутність такого варіанту взаємодії, як здатність і бажання особистості пристосуватися до самої себе шляхом поступової адаптації до свого соціального оточення. Адаптивна активність людини може бути спрямована на зовнішній і внутрішній світ особистості; останній, зокрема, визначається такими показниками, як адаптація до середовища, самоадаптація, перетворення середовища і самоперетворення, прийняття себе і прийняття інших. Залежно від співвідношення цих чинників відбувається взаємодія особистості з суспільством та самої з собою [141].

Інтеракціоністи так само зазначають, що адаптація зумовлена внутрішньо психічними факторами. І, на думку Л. Філіпса, адаптованість є вираженням конформності до тих вимог (норм), які суспільство висуває до

поведінки особистості та втіленням цілей, цінностей, прагнень особистості, її успішного прийняття рішень й чіткого визначення власного майбутнього [146]. Інтеракціоністський підхід у соціальній науці, представлений поглядами Т. Шибутані, підкреслює роль адаптативних здібностей особистості. Дослідник зауважує, що при адаптації індивід сам пристосовується до середовища і середовище пристосовує під себе. Проблемою адаптації та можливих конфліктів він вважає зміну діяльності (соціальної групи) або навіть самовідчуження, доведене до деперсоналізації [199].

Уявлення про внутрішньоособистісну активність сформульовані й у психологічній науці на теренах колишніх радянських республік, а також у середовищі сучасних українських психологів-науковців. Зокрема, О. Маклаков акцентує увагу на тому, що адаптація – це не тільки процес, але й властивість будь-якої живої саморегульованої системи, яка полягає в здатності пристосовуватися до мінливих умов зовнішнього середовища. Рівень розвитку цієї властивості визначає інтервал зміни спрямованості та характеру діяльності, в рамках якого можлива адаптація для конкретного індивіда. Звертаючись до ролі особистості в адаптації, він пише, що адаптаційні можливості індивіда багато в чому залежать від психологічних особливостей особистості, які визначають можливість адекватної регуляції функціонального стану організму в різноманітних умовах життя і діяльності [104].

Н. Сарджвеладзе вважає, що потужним внутрішньоособистісним конструктором є самовідношення, яке повністю відображає внутрішній світ людини в ознаках самосвідомості, самопізнання, самооцінки, емоційного ставлення до себе, самоконтролю і саморегуляції, які у комплексі не тільки відображають узагальнені почуття позитивності чи то негативності по відношенню до себе, але й визначають міру адаптованості особистості [161].

В. Ямницький у докторській дисертації, присвяченій вивченню психологічних чинників розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці, зазначає, що життєтворчу активність особистості слід розглядати як сполучну ланку, крізь яку за наявності рефлексії здійснюється взаємозв'язок між процесами адаптації й творчості на рівні самореалізації (саморозвитку, самоактуалізації) як кінцевої мети адаптаційних процесів, з одного боку, та творчості як інтегральної характеристики життєвої активності – з іншого [208].

Є. Карпенко запропонував суб'єктно-ціннісну модель самоактуалізації особистості в захисному і копінговому модусах з метою всебічного розуміння, проектування і релевантної реконструкції смисложиттєвої функції мотиву певного рівня життєздійснення особи, а також тих адаптивно-захисних чи долально-трансцендувальних патернів, які уможливають цей процес. Провівши серію емпірико-діагностичних зрізів, дослідник довів, що цілеспрямована трансформація захисних механізмів у копінг-стратегії в процесі переорієнтації адаптивного режиму життєздійснення на режим самоактуалізації особистості забезпечується реконструктивним потенціалом позитивної психотерапії, яка інтегрує досягнення психодинамічної, екзистенційно-гуманістичної й культурно-орієнтованої психології. «Інтегральним показником гармонійного співіснування адаптаційної і самоактуалізаційної мотиваційних тенденцій у процесі життєздійснення особистості є онтологічне переживання щастя, яке можливе при ціннісно-цільовому підпорядкуванні модусом розвитку і самоздійснення ситуативно й каузально зорієнтованого модусу прагматичного досягнення успіху. При цьому трансформація конфронтаційних взаємин між режимами адаптації й самоактуалізації у процесі життєздійснення особистості змінюється на їх синергійну кооперацію за допомогою захисних механізмів і довільного використання копінг-стратегій концепції [81, с. 198–199].

С. Посохова зазначає, що адаптація є механізмом саморозкриття особистості, який забезпечує трансформацію змін навколишнього середовища у внутрішні умови створення нових способів взаємодії з реальністю і з собою, необхідних для збереження власної цілісності. Психологічний зміст особистості, що адаптується визначається: усвідомленням мінливості навколишнього середовища; рефлексією себе у новій картині середовища; саморегуляцією адаптаційного потенціалу, необхідного для перетворення взаємодії з навколишнім середовищем і собою; трансформацією способів взаємодії з навколишнім середовищем; вираженою егоорієнтацією як можливим наслідком посилення потреби у саморозкритті; зміною образу «Я» як елемента Я-концепції [143].

У контексті розгляду діяльності як вагомого чинника впливу на соціальну адаптацію варто звернути увагу на роботи Ж. Вірної, де вона стверджує, що аспектом активної адаптації є орієнтація на розвиток, видозміна самої діяльності та її суб'єкта, а аспектом пасивної адаптації є прагнення особистості просто досягти ефективних результатів діяльності у відповідності з її вимогами. Вчена визначає вагомим елементом адаптаційного процесу мотиваційно-сміслову регуляцію, розглядаючи і деталізуючи її як індивідуально зумовлений процес, що має циклічність [30].

А. Акименко визначає адаптованість як процес і результат взаємодії людини з середовищем на основі механізмів збалансованого врівноваження, які передбачають збереження особистісної цілісності і стійкості (ідентичність, тотожність), інтеграцію і одночасно мінливість (розвиток, вдосконалення і набуття нових соціально-психологічних якостей і властивостей), що стосуються як характеристик особистості, так і способів її взаємодії з середовищем [4].

Узагальнений варіант аналізу феномену адаптивності представлено у дисертаційній роботі В. Розова, який пропонує розглядати цей феномен з

позицій системного підходу: як цілісний об'єкт, який не можна звести до суми усіх елементів; як властивість, активність якої визначається особливостями її структури; у нерозривному зв'язку, у взаємодії із середовищем; як ієрархічне утворення, в якому є провідні і підлеглі підсистеми та елементи; як складний об'єкт пізнання, адекватність якого визначається множинністю опису, кожен з яких відображає лише певний аспект [153].

Аналіз презентованого матеріалу щодо інтерпретації адаптації та адаптивності особистості доводить існування зв'язку між особистістю і соціальним середовищем; цей зв'язок проявляється через зміну взаємовідношення й функціонування кожної зі сторін. Особистість при цьому розглядається як система внутрішньої регуляції, а соціальне середовище – як простір існування особистості. В контексті вивчення становлення суверенності психологічного простору розгляд таких соціально-адаптаційних характеристик поведінки є вкрай актуальним. Якщо психологічний простір, який людина відчуває як свій, дає їй змогу відокремитися, відмежуватися від світу предметів, соціальних і психологічних зв'язків, які являють собою тло, середовище її життєдіяльності, то стан суверенності психологічного простору як стан встановлених меж психологічного світу значною мірою визначає ставлення людини до цього життєвого середовища. В залежності від того, як сприймається оточуючий світ (як чужий або власний), так й вибудовується власна діяльність людини у ньому. Межі простору диктують ставлення до соціального оточення, а сприйняття соціуму чи то як «свого» чи то як «чужого», визначає можливості для прояву конструктивних, життєтворчих тенденцій, що проводять людину через прозорі для неї соціальні межі. У протилежному випадку ці межі можуть блокуватися, обмежуючи поле самоактуалізації особистості засобом виникнення різноманітних девіацій та

страхів – від побутової агресивності до нестерпності в масштабах соціальної неприязні.

На рівні соціально-психологічної адаптації студентів до вишівського освітнього середовища ми повинні уявити собі не тільки структурно-змістовну характеристику цього процесу, але і ті наслідки, якими визначається зміст суверенності їх психологічного простору. Особливості особистості, що розвиваються впродовж життя, обсяг і характер набутих знань, спрямованість інтересів, своєрідність емоційно-вольових якостей, моральні настанови – усе це створює той чи інший ступінь свободи реагування людини в певних умовах і основу індивідуальної адаптації до несприятливих психічних чинників, дає змогу активно і цілеспрямовано їх перетворювати. Тому той чи інший психогенний вплив у однієї людини може досягати психотравмувальної сили, що викликає порушення упорядкованих комунікаційних відносин (головним чином у вигляді невротичних проявів), а в іншого – мати індиферентний характер. У будь-якому випадку, соціально-психологічна адаптація тісно пов'язана із становленням суверенності психологічного простору. Ф. Василюк з цього приводу наголошує, що від того, наскільки людина відчуває свій психологічний простір, свій «внутрішній світ» захищеним, суверенним, настільки буде залежати її відкритість світу, її здатність взаємодіяти з цим світом, можливість подальшого гармонійного розвитку і самоактуалізації особистості [26].

Згідно Н. Кондратової, психологічний простір особистості є найбільш значущою (близькою, улюбленою, цікавою тощо) для самої людини частиною її життєвого світу, що визначає суб'єктивно найважливіші для неї сторони її життєдіяльності [89]. Психологічний простір конституюється активністю суб'єкта, пов'язаною із реалізацією його власних прагнень. Психологічний простір є важливою складовою внутрішнього світу кожної людини. При значимих порушеннях психологічного простору знижується

творчий особистісний потенціал, що гальмує самоактуалізацію людини, а міра змін залежить від адаптаційної сфери особистості, що переважно визначається комунікативної здатністю і автономністю в різноманітних сферах життєдіяльності [27]. Суверенність психологічного простору можна визначити як певну охоронну зону особистості, яка переживається суб'єктом в різноманітних психічних проявах: від підвищеної тривожності і необґрунтованої стурбованості при порушенні меж і до стану захищеності та самодостатності при збереженні меж. Навіть самостійна усвідомлена зміна меж психологічного простору пов'язана із внутрішньою напругою і може трактуватися особистістю в залежності від її спрямованості в діапазоні від ейфорії зацікавленості до відповідальної мобілізації внутрішніх ресурсів і загрози стабільності. Кожна людина оберігає свої межі психологічного простору, фіксуючи їх як фізичними, так і психологічними засобами. Загалом психологічний простір особистості можна позначити як актуальний алгоритм життя, який наповнений смыслом і визначає життєву стратегію людини. При цьому досить вагома частина становлення суверенності психологічного припадає на юнацький вік, коли відбуваються процеси розширення життєвого світу особистості, кола спілкування та групової приналежності.

У своїй епігенетичній концепції Е. Еріксон особливо виокремлює саме кризу юнацького віку як одну з найважливіших в розвитку особистості. Це період «рольового мораторію», коли у людини з'являється почуття своєї неповторності, індивідуальності, несхожості на інших, чи, навпаки, виникає дифузне, розмите «Я», рольова і особистісна невизначеність [205]. Ця криза, з однієї сторони, є кризою «народження» соціально зрілої особистості, що пов'язана з входженням молодих людей в новий образ життя, залученням до ціннісно-значущих суспільних форм діяльності. З іншої сторони – це фактичний розрив ідеалу та реальності (співставлення «Я» ідеального та «Я» реального), котрий часто протікає на фоні внутрішньоособистісних

конфліктів та може бути подоланий лише практично в реальному самовизначенні.

У будь-якому випадку повноцінне і успішне самовизначення сучасної молоді людини відбувається методом вдосконалення її адаптаційних можливостей. Дослідження соціальної адаптованості студентської молоді охоплює спектр її відносин із оточенням, відкритість, товариськість, фрустрованість, можливості реалізації і сприйняття у соціумі її творчого потенціалу. Процеси психіки поєднують особисте (простір індивідуального несвідомого) і колективне несвідоме, утворюючи тим самим процес самоадаптивності. В свою чергу, суспільство висуває до конкретної особи свої вимоги та очікування, вимагає побудови загальноприйнятих відносин і поведінки та певного конформізму, застосовує у соціальному контролі певні методи й санкції залежно від відповідності чи невідповідності поведінки особистості суспільним очікуванням, координує індивідуальну поведінку. Перебуваючи у суспільному просторі, молода людина зіштовхується з проблемою пошуку тієї ніші самоусвідомлення і самореалізації, у якій вона б відчула себе комфортно. Іншими словами, створивши свій індивідуальний психологічний простір, вона досягає гармонійної рівноваги, набуває вміння задовольняти свої потреби в соціумі і визначається ступенем особистісних й набутих рис та якостей, що забезпечують задоволення цих потреб. Звідси можемо зробити висновок, що рівень адаптованості особистості залежить від наявності доречних для використання якостей людини, що актуальні на певному конкретному етапі соціальної адаптації.

Тому у концептуальному полі обґрунтування емпіричної програми дослідження будемо дотримуватися розуміння суверенності психологічного простору як цілісного поняття, що відображає явище включення особистості в соціальне середовище, інтеграцію зі спільністю і самовизначення в ній на базі

найбільш істотних особливостей особистісно-адаптаційних властивостей індивідуальності.

Висновки до розділу 1

1. Розкриття категоріально-понятійного змісту суверенності психологічного простору особистості торкається широкого інтерпретаційного кола в психології. Базові теоретико-методологічні конструкти аналізу локалізовані в межах онтологічного та гносеологічного тлумачення цього феномену, що складає основний вектор розгортання наукової думки від донаукового знання через природничонаукове (В. Джеймс, Л. Карсавін, К. Левін, К. Лоренц, Дж. Реєм, М. Тінбергер та ін.), до гуманітарного (М. Бахтін, Д. Бьюдженталь, Л. Виготський, С. Мадді, Г. Олпорт та ін.). Зазначено, що природничонаукові витоки психологічного знання склали основу розвитку еколого-психологічного напрямку психологічної науки, де інтенсивно вивчається «життєве середовище» (М. Черноушек), «побутовий психологічний простір» (А. Бурмістрова), «енергетичний простір» (А. Менегетті); а гуманітарні знання знайшли переорієнтацію у вивчення самоорганізованих систем у таких конструктах як «внутрішній світ людини» (В. Слободчиков), «життєвий світ» (Т. Титаренко), «мотивація зростання» (А. Маслоу), «бажання і зусилля бути» (Е. Фром), «прагнення до життя» (Ф. Перлс), «екзистенціальний тонус» (В. Франкл).

Особлива увага приділена теорії самодетермінації особистості (Е. Десі, Р. Райан), яка акцентує увагу на власній активності особистості та на її здатності самостійного вибору напрямку самореалізації. У ході теоретичного опрацювання знаходимо розкриття суверенності в ознаках самоствердження (Н. Харламенкова); самоздійснення (В. Клочко), самотворення (Л. Сердюк), цілісне здійснення особистості (С. Максименко)

та ін. Суб'єктна основа прояву психологічної суверенності актуалізує функціональну здатність особистості долати задані внутрішні та зовнішні умови (Л. Виготський) та вибудовувати внутрішній світ із залученням антиципаційних механізмів (Б. Ананьєв) та мотиваційно-операціональних вимірів (В. Татенко). Особистість в якості суб'єкта створює простір діяльності, який є результативною характеристикою процесу суверенізації (К. Абульханова-Славська, Т. Гордєєва, І. Кон, Д. Леонтєв, Ю. Трофімова, В. Чудновський та ін.). З-поміж багаточисельних напрацювань виокремлюється: теорія психологічного простору С. Нартової-Бочавер, яка провела операціоналізацію і валідизацію понять «психологічна суверенність» і «психологічний простір особистості», виокремила структурні компоненти суверенності у вимірах психологічного простору (суверенність фізичного тіла, території, речей, звичок, соціальних зв'язків і цінностей); наукова позиція В. Коширця, який розглядає психологічний простір як компонент життєвого простору у вигляді внутрішнього інтегрованого образу суб'єктного характеру, що забезпечує адекватний рівень соціально-психологічної адаптації та становлення соціальної зрілості, самоствердження і самоактуалізації; ідеї тривимірної системи координат особистісного простору Б. Братуся у площинах діяльності (буття), значення (культура) та смисли («значення значень»); розробка Н. Саліховою констенуально-порівневої моделі життєвого простору особистості, що складається з рівнів: центральний, метасистемний, простори сфер життя, діяльності, спілкування та дій; концепція А. Петровського щодо розуміння особистості як системної якості, що розвивається у внутрішньоіндивідуальному, інтеріндивідуальному та метаіндивідуальному просторах.

Детально розглянуто виокремлення рівнів (гіперсуверенний, суверенний, депривований), функцій (селекція впливів, резистенція до негативних впливів, саморозвиток, самоконтроль, формування впевненості та

відповідальності, інтегративна функція та ін.) та сформованих особистісних меж суверенності психологічного простору, які регулюють міру доступності та відкритості власного психологічного змісту (М. Ахундов, Ю. Божко, Л. Гримак, С. Нартова-Бочавер, І. Польштер). Проаналізовано психологічні аспекти взаємозв'язку психологічної суверенності з благополуччям особистості і задоволенням життям (О. Паніна, П. Удачіна, Н. Харламенкова); зазначено про вплив міжособистісних стосунків на становлення психологічних меж особистості (Я. Гошовський, С. Духновський, Я. Смірнова). Розкрито аспекти онтогенетичного розвитку суверенності (Л. Виготський, Е. Еріксон, Я. Смірнова, Т. Титаренко).

2. Узагальнено концептуальні позиції вивчення особистісно-адаптаційних ознак становлення суверенності психологічного простору у студентські роки. На фоні вікових характеристик студентства (Ж. Вірна, С. Дерев'янка, С. Кузікова, О. Лазорко, Г. Радчук, Ю. Сербін та ін.), проаналізовано теоретико-емпіричні доробки психологів, у яких розглядаються питання взаємозв'язку: Я-концепції підлітків і суверенізації людини як її зростаючої здатності до самостійного вибору точок застосування своїх можливостей (М. Гінзбург); перфекціонізму і суверенності психологічного простору (Г. Чепурна); підвищення суверенності психологічного простору та зниження невротизації підлітка (Д. Іркін, Т. Шевеленкова); психологічного простору особистості та емпатії студентів (Н. Буравцова); структурної організації психологічного простору і прагнення до рефлексії, професійної самореалізації, підвищення кваліфікації майбутніх практичних психологів (Г. Щукова). Емпірично експлікований вимір суверенності психологічного простору підтверджує варіативність змін структур життєвого простору молодої людини, що проявляється у виборі молодою людиною позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя, а також критеріїв, норм оцінювання себе, цінностей,

виходячи з вимог соціуму і до самої себе (К. Абульханова-Славська) та переживанні психосоціальної кризи ідентичності (Е. Еріксон).

Суверенність психологічного простору віднаходить свій безпосередній зв'язок із соціально-психологічною адаптованістю особистості. На підтвердження проаналізовано базові наукові положення щодо обґрунтування: суверенності як персоналізованої частини середовища, яка прагне до рівноваги різноманітними засобами самовираження (І. Милославова); змісту адаптації як формування суб'єктом стратегій і способів оволодіння ситуацією на різних рівнях регуляції поведінки, діяльності, стану (Л. Дика, А. Журавльова); активного пристосування особистості засобом самозмін і самокорекції відповідно до вимог середовища (А. Реан); зовнішніх і внутрішніх критеріїв становлення суверенності психологічного простору засобом формування психологічних новоутворень (Н. Мельникова); внутрішнього світу людини, який локалізований у її психологічному просторі, в активній життєвій позиції, прагненні до саморозвитку та самовдосконалення в конкретних умовах життєдіяльності (С. Ворожбит); життєтворчої активності особистості із процесами адаптації рівні самореалізації (саморозвитку, самоактуалізації) (В. Ямницький); конструкту самовідношення в ознаках самосвідомості, самопізнання, самооцінки, емоційного ставлення до себе, самоконтролю і саморегуляції, які визначають міру адаптованості особистості (Н. Сарджвеладзе); адаптації як механізму саморозкриття особистості, який забезпечує трансформацію змін навколишнього середовища у внутрішні умови створення нових способів взаємодії з реальністю і з собою (С. Посохова); адаптованості як процесу і результату взаємодії людини з середовищем на основі механізмів збалансованого врівноваження, які передбачають збереження особистісної цілісності і стійкості (А. Акименко) та ін.

Досить потужним матеріалом в обґрунтуванні внутрішньої активності особистості є розгляд проблеми адаптивності в роботах Ю. Александровського, О. Жмирікової, Є. Карпенко, О. Кузнецової, А. Реана, В. Розова, М. Нестеренко, О. Саннікової, Р. Шаміонова, Л. Шпак та ін. На рівні соціально-психологічної адаптації студентів до вишівського освітнього середовища молода людина створює власний індивідуальний психологічний простір, суверенність якого дає змогу відчувати захищеність «внутрішнього світу» (Ф. Василюк); значущість життя (Н. Кондратова), творчий особистісний потенціал (О. Веселкова) тощо. У завершенні аналітичного огляду зазначено, що саме суверенність психологічного простору відображає найістотніші особливості особистісно-адаптаційних властивостей індивідуальності.

У першому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [1; 2; 4; 6; 10; 12; 13; 14; 17; 19; 21; 22; 23; 26; 27; 29; 30; 31; 34; 35; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 65; 67; 70; 73; 74; 81; 82; 87; 88; 89; 90; 92; 93; 94; 95; 96; 98; 103; 104; 105; 106; 108; 109; 110; 113; 112; 115; 116; 117; 118; 121; 123; 125; 126; 128; 129; 131; 132; 134; 135; 138; 140; 141; 142; 143; 146; 147; 149; 152; 153; 159; 161; 163; 166; 169; 171; 173; 174; 175; 176; 177; 178; 179; 180; 181; 184; 185; 187; 188; 189; 193; 194; 195; 196; 197; 198; 199; 200; 203; 205; 206; 208; 210; 211; 212; 215; 216; 218; 219; 220].

Матеріали першого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [32; 37; 44; 45; 48; 49].

РОЗДІЛ 2

ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО- АДАПТАЦІЙНИХ ПРЕДИКТОРІВ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У розділі представлено концептуальні позиції та принципи емпіричного дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору та розроблено програму емпіричного дослідження та послідовність її реалізації; визначено вибірку дослідження та основні діагностичні прийоми.

2.1. Постановка проблеми дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді

Проведений теоретичний аналіз показує, що розробка ефективної системи прогнозу становлення суверенності психологічного простору на сьогодні є однією з найактуальніших проблем сучасної психології, яка потребує свого вирішення. Наявність великого емпіричного матеріалу, представленого у першому розділі дисертації, щодо взаємозв'язку суверенності психологічного простору з різноманітними психологічними феноменами, неминуче вимагає впорядкування виявлених фактів. Це й визначає перспективу для реалізації дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору в період отримання професійної освіти та обґрунтування системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Передусім значимо, що проблему суверенності психологічного простору та її особистісно-адаптаційної зумовленості варто розглядати з позиції цілісності особистості, адже особистість це є системна якість індивіда [140]; модус існування людини, якась її певна властивість, стан чи прояв

[207]; особливе людське утворення [99]; диспозиції, завдяки яким відбувається поведінка в життєвих ситуаціях [3]; сукупність психологічних рис [11]; поєднання тенденцій і характеристик людини, які впливають на актуальну ситуацію її функціонування [214]; вершина психічного розвитку людини і водночас найвищий ступінь саморегуляції [150]. Згідно теорії рис, особистість представляє собою набір особливостей, які мають ієрархічну структуру [137; 217]. А своєрідним продовженням ідеї пошуку центральних особистісних диспозицій стали п'ятифакторна модель «Велика п'ятірка» [217] та шестифакторна модель HEXACO [209].

Як бачимо, у розумінні особистості важливими є такі позиції: системна властивість людини; стійка, добре скомпонована психологічна структура; певне поєднання психологічних особливостей з характерними особливостями поведінки. Зміст кожної з них тісно пов'язаний із особистісно-адаптаційними характеристиками людини. Тому, організовуючи дослідження, ми виходили з низки теоретико-методологічних положень системного підходу, який розглядає психологічні процеси та явища у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості [102].

Оскільки основна мета системного аналізу – забезпечення цілісного, всебічного підходу до вирішення складної проблеми, в його основу покладено поняття системи. Головну роль у системному аналізі відіграють теоретичні конструкції, що базуються на таких загальних поняттях, як «зв'язок», «відношення», «властивість», «процес» тощо. Системні дослідження характеризує загальний, міждисциплінарний характер та особливості утворення, розвитку, функціонування, синтезу будь-яких феноменів, що можуть розглядатися як система.

Вихідними положеннями при системному розгляді особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору особистості нами визнані провідні принципи системного аналізу:

- *принцип ієрархічності* постулює пріоритет системних явищ прояву суверенності психологічного простору; цей принцип дає змогу розглядати особливості становлення суверенності психологічного простору як явища, що розвивається упродовж усього життя від базових до смислових і соціально-культурних форм прояву;

- *принцип цілісності* – це принцип, який об'єднує системність та ієрархічність в дослідженні особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору особистості у відношенні їх функціонального взаємозв'язку. В психологічному смислі поняття «взаємозв'язок» визначається як категорія, що виражає факт того, що усі предмети і явища знаходяться у безкінечних зв'язках між собою. Кожне окреме явище, таким чином, є пов'язаним з іншою кількістю переходів, відношень, впливів, які мають взаємний характер [83]. Єдність усіх функціональних систем в структурі людини забезпечується тим, що усі предмети і процеси в світі підкорені певним всезагальним законам, які представляють собою нескінчені зв'язки, що пов'язують усе в єдине ціле. Тобто, цей принцип постулює, що зміст особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору є неперервним і єдиним;

- *принцип активності* постулює положення, що зміст суверенності психологічного простору залежить від соціальної спрямованості суб'єкта життєдіяльності, який визначає своє ставлення до факторів оточуючого середовища через власну цільову установку на конкретну діяльність, з часом роблячи її стійкою формою життєдіяльності, що проявляється в укладі життя як цілісної системи діяльності, спілкування та взаємодії людини з природним, соціальним і культурним оточенням, яке передбачає організацію людьми своєї життєдіяльності в часі і просторі (організація процесів життєзабезпечення, особистісний розвиток, соціальна комунікація, відтворення енергетичних витрат тощо);

- *принцип суб'єктності* передбачає з'ясування формування й виявлення в ході діяльності різних способів і форм активності суб'єкта (діяльність, спілкування, пізнання тощо). Займаючи позицію системоутворювального, принцип суб'єктності дає змогу вивчити людину на вищому рівні активності, інтегративності, автономності, особистості, яка виявляє індивідуальні особливості всієї психічної організації. Підкреслюючи цілісність суб'єкта, реалізація цього принципу демонструє нерозривний взаємозв'язок природного й соціального в людини, де суб'єктність проявляється в ситуаціях, що висувають високі вимоги до рівня саморегуляції та самоконтролю.

Користуючись розумінням *суверенності психологічного простору* як психологічного феномену, який інтегрує у собі прояви соціальної зрілості в усіх ознаках збереження суб'єктності особистості, який охоплює комплекс фізичних, соціальних та психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює, будемо дотримуватися положення, що суверенність психологічного простору є системною властивістю особистості, яка є необхідною умовою оптимального функціонування та розвитку в соціально-психологічному вимірі адаптації.

На користь наведеного твердження пропонуємо методологічні орієнтири визначення психологічних факторів становлення суверенності психологічного простору, які охоплюють основні напрямки розвитку особистості – спадковість, середовище і активність: *генетичні особливості індивіда*, отримані під час народження людини (спадкові риси є базою для формування особистості); *вплив природного середовища* (фізичного оточення) (оточуюче фізичне середовище постійно впливає на поведінку і через відношення і реакції на ці впливи бере участь у формуванні особистості); *вплив культури* як певного набору соціальних норм та цінностей, які визначають мораль особистості, що відповідає очікуванням суспільства; *вплив соціального оточення*, що є основним у формуванні

особистісних якостей індивіда (через процес соціалізації відбувається інтерналізація норм групової взаємодії через формування власного «Я»); *вплив індивідуального досвіду людини*, суть якого полягає в тому, що кожна людина, потрапляючи у різні ситуації, відчуває вплив інших людей і фізичного оточення; в результаті послідовність впливу таких ситуацій – унікальних для кожної особистості – впливає на майбутню орієнтацію розгортання життя.

Спробуємо конкретизувати основні фактори становлення суверенності психологічного простору особистості, які вміщені у дихотомічну вісь впливу зовнішніх / внутрішніх факторів. До *зовнішніх* факторів становлення суверенності психологічного простору належать: соціокультурні фактори (освітній і соціальний рівень розвитку, рівень культури і виховання людини); екологічні фактори (природні катаклізми або екологічне благополуччя); економічні фактори (економічне благополуччя / неблагополуччя, рівень життя, якість життя). До *внутрішніх* факторів належать: психофізіологічні (стать, вік, генетичні особливості індивіда, вегетативні реакції та енергетичні витрати організму); індивідуально-психологічні (емоційна стійкість, імпульсивність, екстернальність, інтернальність, рефлексивність, критичність, тривожність); особистісні (особливості самооцінки і самосвідомості, особистісні установки, характер, особливості інтелекту); соціально-психологічні (особливості мікросоціальної взаємодії, рівень активності у досягненні соціально-значущих цілей, відповідальність за реальні події, ієрархія соціальних потреб, інтересів, мотивів та ціннісних орієнтацій).

В цьому контексті варто зробити наголос на уже існуючих і добре підтверджених положеннях в психологічній науці. Мова йде про базові ідеї культурно-історичної теорії Л. Виготського, де особистісний простір розглядається як складова соціального простору, як відображення соціальної ситуації розвитку людини та як інтеріоризована форма соціального досвіду

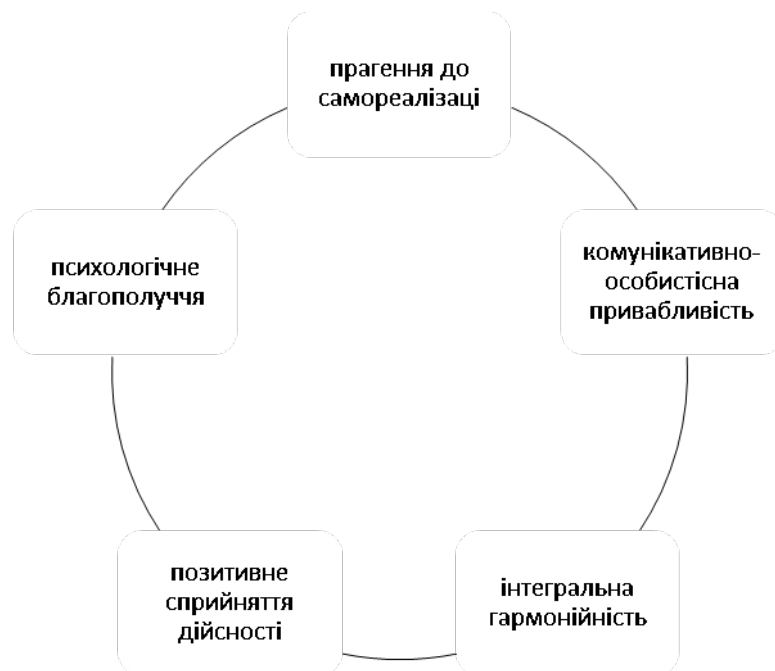

людини [36]. Також це стосується методологічних ідей інтегральності і багатозначної детермінації В. Мерліна в поліпарадигмальній ситуації сучасної психології, де інтеграція розглядається не тільки через інтраіндивідуальні складові, але й через діалектичне розуміння взаємодії людини і світу як довільно означених і «призначених» суб'єктом або об'єктом [114]. Тобто, у відповідності з установками і досвідом особистості, певні з них, які традиційно сприймалися як об'єкт, можуть бути включені в структуру особистості як суб'єктна характеристика. З цього приводу С. Нартова-Бочавер зазначає, що об'єднання всередині персонології індивідуальних якостей, які мають різне походження, детермінацію і суб'єктивну «вагу», дають змогу розуміти особистість як цілісну тілесно-територіально-речово-екзистенційну систему, всередині якої можливим є використання і взаємозаміщення різних онтологічних мов [127].

Тому є усі підстави вважати, що суверенність психологічного простору особистості як складова соціального простору і як специфічний внутрішній «мікросвіт» особистості представлений ознаками її соціально-психологічної адаптації. У наведеному аналізі проблеми в п.1.2. дисертації наголошено на адаптивну роль різноманітних характеристик (темпераменту, характеру, локусу контролю, здібностей, самооцінки, морально-ціннісних орієнтацій тощо) людини, але їх опис демонструє вузькоспеціальних підхід до адаптивного значення характеристик особистості в залежності від об'єкту і особливостей суб'єкта адаптації. В нашому випадку варто говорити про особистісно-адаптаційні характеристики як про інтегральні властивості, які характеризуються системністю прояву незалежно від виду діяльності і конкретної характеристики соціальної ситуації, що дасть змогу краще здійснювати прогнозування результатів адаптації особистості у будь-якій сфері життєдіяльності. При цьому ми вважаємо, що запропонована диференціація особистісно-адаптаційних характеристик без сумніву є досить різноманітною за своєю суттю. Адже серед них присутні якості, які виступають

як умовами, так й результатами успішної адаптації; але однозначно вони тісно між собою функціонально пов'язані і утворюють складно влаштовану цілісність, яка відповідає за функціонування кожного окремо взятого компоненту.

Щодо виокремлення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору, то нами запропоновано їх диференціацію на 5 груп: 1 – показники прагнення до самореалізації; 2 – показники комунікативно-особистісної привабливості; 3 – показники інтегральної гармонійності; 4 – показники позитивного сприйняття дійсності; 5 – показники переживання психологічного благополуччя. Комплексний прояв особистісно-адаптаційних предикторів визначає межу становлення суверенності психологічного простору осіб в період первинної професіоналізації (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Комплекс особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді

Група особистісно-адаптаційних предикторів *прагнення до самореалізації* складає комплекс характеристик, які відображають збалансований розвиток особистості, і тим самим виражає тенденцію

раціоналізації її власної життєдіяльності. Загалом самореалізація досягається тоді, коли в людини є наявний сильний спонукальний мотив особистісного зростання – здійснення самого себе в житті, пошук та утвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу існування кожної миті. Особистісно-адаптаційні характеристики прагнення до самореалізації відображають здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, брати відповідальність за прийняття рішень та проявляти самостійність, креативність, автономність, гнучкість у спілкуванні тощо. Сформовані особистісно-адаптаційні характеристики прагнення до самореалізації надають впевненості у собі та формують готовність студентів приймати відповідальність за свої дії, реалізувати конструктивний підхід до розв'язання різноманітних проблем та задовольняють бажання не порушувати моральні права іншої людини засобом вироблення вміння постійної чутливості до її переживань.

Група особистісно-адаптаційних предикторів *комунікативно-особистісної привабливості* складає комплекс характеристик, які відображають розвинені комунікативні здібності студентів, завдяки яким вони успішно взаємодіють з людьми, легко налагоджують контакти з ними, розуміють інтереси інших людей, узгоджено контактують в колективі, вміють організувати спільні дії людей та ефективно впливати на них. Сформовані особистісно-адаптаційні характеристики комунікативно-особистісної привабливості знаходять вияв у доброзичливості, справедливості, умінні володіти собою, емпатії, врівноваженості, відкритості, дружелюбності та альтруїстичності, відкритості і толерантності, що засвідчує вміння налагоджувати добрі і теплі стосунки з оточуючими та знаходити довірливий контакт.

Група особистісно-адаптаційних предикторів *інтегральної гармонійності* складає комплекс характеристик, які відображають сукупність властивостей, притаманних гармонійним особистостям. Завдяки таким

властивостям студенти відзначаються розвинутим почуттям міри, зацікавленості і насиченості життям; у них адекватна стійка самооцінка, оптимально організований спосіб життя, вони вміють зберігати внутрішню рівновагу і працездатність, а також правильно визначати цілі і засоби їх досягнення. Сформовані особистісно-адаптаційні характеристики інтегральної гармонійності знаходять вияв у розвинутій самоорганізації, конструктивності спілкування, самостійності, позитивності самооцінки, прагненні вибудувувати розумний баланс між бажаннями і реальними можливостями, довіри до свого організму та інтуїції, вмінні ставити особливі задачі щодо розвитку своїх якостей спілкування, навчання, здоров'я і життя загалом.

Група особистісно-адаптаційних предикторів *позитивного сприйняття дійсності* складає комплекс характеристик, які відображають сукупність ознак позитивного мислення як здатності людини конструктивно інтерпретувати життєві події і життєвий досвід загалом. Студенти з розвиненим позитивним сприйняттям дійсності відзначаються ефективним спілкуванням, вмінням долати стресові ситуації і досягати бажаної мети, вмінням акцентувати увагу на можливості розвитку оптимістичного світогляду, схвального погляду на себе і власне оточення, вміння знаходити в будь-якій ситуації сприятливі моменти, зосереджувати на них увагу, поміщаючи їх в основу когнітивної моделі сприйняття ситуації. Сформовані особистісно-адаптаційні характеристики позитивного сприйняття дійсності знаходять вияв у позитивних емоційних реакціях на вплив стимулів оточуючого середовища, а також у характеристиках соціального самоконтролю, завдяки яким студент здійснює контроль над своєю поведінкою, проводить самоідентифікацію, і тим самим впливає на враження, яке складається про нього в оточуючих, а саме вони більш схильні до правдивих відчуттів до інших людей.

Група особистісно-адаптаційних предикторів *психологічного благополуччя особистості* складає комплекс характеристик, які відображають комплекс ознак людини в переживанні змістовної наповненості й цінності життя загалом як засобу досягнення внутрішніх, соціально орієнтованих цілей, що є умовою реалізації її потенційних можливостей і здібностей. Сформовані особистісно-адаптаційні характеристики психологічного благополуччя знаходять вияв від фізичної і матеріальної задоволеності через добре фізичне самопочуття, тілесний комфорт, відчуття здоров'я, стабільного матеріального статку до задоволеності соціальним статусом і актуальним станом суспільства, в якому живе людина, задоволеності міжособистісними зв'язками й статусом у мікросоціальному оточенні, а також у відчутті спільності і причетності до духовної культури суспільства, усвідомленні можливості долучатися до багатств духовної культури, усвідомленні й переживанні сенсу свого життя, наявності віри і успіху власної справи.

На підтвердження наведених характеристик кожної з виокремлених груп особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору можна навести конкретні дослідження, які стосуються їх окремого предметного вивчення [16; 53; 135; 136; 158 та ін.]. З-поміж презентованих доробків по-особливному виділяються роботи Л. Сердюк, в одній з яких досліджувалися особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації студентів закладів вищої освіти (ЗВО). В результатів дослідниці констатує, що «успішність самореалізації та психологічне благополуччя особистості полягає в забезпеченні можливостей розвитку «Я» за допомогою власних зусиль, спільній діяльності з іншими людьми (ближнім і далеким оточенням), суспільством у цілому. ...Оскільки осмисленість життя пов'язана із показниками психологічного благополуччя та самореалізації особистості, то її зростанню сприятиме зростання показників усвідомлення життєвих цілей, їх реалістичність та оцінка

ймовірності їх досягнення» [цит. за: 165, с. 159]. У роботі А. Новік і Т. Іонової зроблено наголос на вплив психологічного самопочуття на продуктивність діяльності та зміст автономності і суверенності поведінки [133]. Є. Кашапова і М. Рижкова наводять дані, що між показниками суверенності особистості та мірою контролю людини над позитивними подіями і ситуаціями існує тісний взаємозв'язок, адже саме у цьому комплексі відображається впевненість молодшої людини в тому, що вона досягла чогось у своєму житті [84].

Вважаємо за потрібне додати, що цілісність прояву зазначених особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору знаходиться у тісному зв'язку із сферою свідомості особистості студента. Адже засвоєння досвіду окремою людиною, що триває протягом усього життя, озброює її комплексом суттєвих уявлень про оточуючий світ та саму себе. Загальна теза, що розробляється у працях багатьох психологів з даної проблеми, стверджує, що «головний внесок у процес побудови образу предмету чи ситуації роблять не окремі чуттєві уявлення, а образ світу в цілому» [цит. за: 170, с. 15]. Найважливішу роль у процесі засвоєння людського досвіду соціального походження відіграє, безумовно, мова як цілісний і впорядкований «образ світу», в якому за допомогою понятійної ідентифікації відображаються явища й ситуації.

В контексті нашого дослідження саме психосемантичний аспект вивчення образу життя якнайкраще відображає модус «позитивне-негативне» в самоусвідомленні особистості, що передбачає мовленнєве проектування будь-якої ситуації на основі імпліцитної форми «Це-добре». Осмислюючи життєвий досвід за допомогою мови, людина вдається до оцінок об'єктивного світу, презентуючи життєві події як сприятливі чи несприятливі. Причому, як зазначає Л. Киричук, члени одного спільного мовного соціуму поділяють спільну оцінку на певні події та явища. А критерії такого оцінювання можуть виявлятися як на рівні фундаментальних

ціннісних орієнтацій особистості, пов'язаних з тенденцією до життя чи смерті, творчості чи руйнування, так і на рівні мовного середовища з властивим для нього оціночним маркуванням «добре-погано». Л. Киричук вважає, що дискурс позитивного оцінювання відображає оптимістичний погляд на проблемну ситуацію, являє переоцінку пережитого негативного досвіду в термінах позитиву [86].

Загалом, говорячи про позитивне оцінювання, варто згадати особливості його формування під впливом автонаративу. Зважаючи на те, що досвід виникає внаслідок взаємодії людини зі світом шляхом певної інтерпретації життєвих подій, доцільно звернутись до розробок Н. Чепелевої, яка стверджує, що життєвий досвід створюється шляхом осмислення певних життєвих ситуацій, які виділяються людиною з потоку зовнішніх подій. В даному випадку людина виявляє свою суб'єктність, надаючи певним епізодам життя важливого смислу. Натомість, є сенс звернути увагу на певні структурні рамки, фрейми, що визначають характер інтерпретацій тих чи інших життєвих подій, допомагають впорядковувати життєвий досвід, породжують особливості його сприйняття. Події, що запам'ятались, набувають форми історії та складають життєвий наратив, який, як підкреслює дослідниця, є життєвим наративом, а, отже, й певною мірою нашим життям. При цьому слід враховувати соціокультурний контекст, так як під впливом наративів культури, мета-історій, людина вважає значимими одні події та нехтує іншими [192]. Отже, глобальна локалізація явищ, що відображаються в «образі світу», яка забезпечує автоматизовану рефлексію людиною відображуваної дійсності, складає конкретно-психологічне підґрунття усвідомленого характеру психічного відображення людини.

Таким чином, виокремлені особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору дали змогу визначити конкретні завдання емпіричного дослідження. Передусім, центральне завдання дослідження – це психодіагностична фіксація особистісно-адаптаційних

предикторів та визначення особливостей семантичної репрезентації «образу життя» за параметром рівня сформованості суверенності психологічного простору. А результати психодіагностичної констатації дозволять встановити особливості системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Запропонований варіант цілісного уявлення про особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентів, обґрунтування їх психологічного змісту та системоутворюючої ролі, стає концептуальним підґрунтям дисертації та визначає логіку емпірико-діагностичного вивчення означеної проблеми.

2.2. Обґрунтування програми та методів дослідження

Наукова розробка програми емпіричного вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді вимагає дотримання низки принципів положень, які є домінуючими у визначенні методології емпіричного дослідження та організаційних форм його проведення.

З метою проведення емпіричного дослідження було розроблено програму, реалізація якої проводилася за загальноприйнятим в психології планом: етап збору первинних даних, їх переробка та інтерпретація, прийняття рішення (висновки та прогнози) [20, с. 141–143]. Програма вміщує три етапи та включала низку методик.

Перший етап (2016 р.), передбачав розробку методологічної основи дослідження: на основі попереднього знайомства з проблемою та результатів попереднього її вивчення, основна увага була зосереджена на виборі напряму дослідження, опрацюванні мети та завдань, визначенні об'єкту, предмету та методів дослідження, виборі можливих джерел інформації.

Другий етап (2017 р.) включав розробку програми, інструментарію дослідження, його організацію та проведення. Обираючи інструментарій дослідження, було використано апробовані та стандартизовані методики, які взаємодоповнюють одна одну. Дослідження проводилося на професійно-етичних принципах конфіденційності, зворотного зв'язку і добровільної участі в ньому досліджуваних.

На третьому етапі (2018–2019 рр.) проводилися аналіз, інтерпретація, тлумачення змістових і формально-логічних даних, які було отримано під час проведення емпіричного дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді.

Відповідно до концепції дисертаційної праці було обрано методики науково-дослідницької роботи. Їх склали такі методики, які відповідають параметрам визначення суверенності психологічного простору, особливостей соціально-психологічної адаптації, психологічному змісту особистісно-адаптаційних суверенності психологічного простору та семантичної інтерпретації «образу життя» досліджуваних студентів.

Опитувальник «Суверенність психологічного простору» С. Нартової-Бочавер [124] використовувався з метою оцінки цілісності і міцності меж психологічного простору, що дають людині переживання суверенності власного «Я», відчуття впевненості, безпеки, довіри до світу. Так, психологічний простір можна вважати суверенним у тому випадку, якщо людина змогла протистояти зовнішнім руйнівним впливам або уникнула їх; депривованим – якщо людині випадало переживати власне безсилля у спробі відстояти межі особистості; зруйнованим – якщо деструктивні впливи мають тотальний характер.

Опитувальник містить 80 тверджень, на які досліджувані повинні відповісти «так» або «ні». Зміст запропонованих питань спрямований на визначення ознак цілісності психологічного простору особистості, які згруповані у 6 шкал:

- *суверенність фізичного тіла* людини констатується як відсутність спроб порушити його соматичне благополуччя, а депривованість виражається у переживанні дискомфорту, викликаного дотиками, запахами, примусом у справлянні фізіологічних потреб (1-5 балів – низький рівень; 6-10 балів – середній рівень; 11-14 балів – високий рівень прояву ознаки);

- *суверенність території* означає переживання безпеки фізичного простору, на якому знаходиться людина (власної частини кімнати або цілої кімнати, ігрової моделі житла), а депривованість проявляється у відсутності територіальних кордонів (1-5 балів – низький рівень; 6-10 балів – середній рівень; 11-14 балів – високий рівень прояву ознаки);

- *суверенність світу речей* означає повагу до особистої власності людини, розпоряджатися якою може тільки вона, а депривованість – невизнання її права мати особисті речі (1-6 балів – низький рівень; 7-12 балів – середній рівень; 13-17 балів – високий рівень прояву ознаки);

- *суверенність звичок* виражається у прийнятті часової форми організації життя людини, а депривованість – у прояві насильницьких спроб змінити комфортний для суб'єкта розпорядок (1-4 бали – низький рівень; 5-9 балів – середній рівень; 10-13 балів – високий рівень прояву ознаки);

- *суверенність соціальних зв'язків* виражає право мати друзів і знайомих, які можуть не схвалюватися близькими, а депривованість – контроль за соціальним життям людини (1-2 бали – низький рівень; 3-5 балів – середній рівень; 6-7 балів – високий рівень прояву ознаки);

- *суверенність цінностей* передбачає свободу смаків та світогляду людини, а депривованість виражає насильницьке прийняття віддалених цінностей (1-5 балів – низький рівень; 6-10 балів – середній рівень; 11-14 балів – високий рівень прояву ознаки).

Загальний показник суверенності підраховується шляхом сумування балів (1-26 балів – низький рівень; 27-53 бали – середній рівень; 54-80 балів – високий рівень прояву ознаки). Концептуально шкали опитувальника

розглядаються як незалежні, тому загальний показник суверенності дорівнює сумі показників за усіма шкалами. Зміст кожної з шкал не може бути використаний для вивчення суверенності психологічного простору особистості по іншій шкалі, тому кожна шкала інтерпретується окремо (низький, середній та високий рівень вираження ознаки суверенності психологічного простору).

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда [63] мала на меті вивчити ті чинники, що безпосередньо впливають на рівень адаптованості та аналіз висловлювань студента про його спосіб життя (переживання, думки, звички, стиль поведінки). Ознайомившись із запропонованими висловлюваннями, досліджуваному потрібно було оцінити їх стосовно до себе за шкалою: 0 – це зовсім мене не стосується; 2 – сумніваюсь, що це стосується мене; 3 – не наважуюсь віднести це до себе; 4 – це схоже на мене, але немає впевненості; 5 – це на мене схоже; 6 – це точно про мене.

До інтегральних показників методики відносяться: 1 – адаптація як процес активного пристосування індивіда до умов середовища; 2 – самоприйняття як ставлення особистості до себе, до власних речей, здобутків, діяльності і т.п.; 3 – прийняття інших як ставлення до оточуючого світу, до людей, які оточують (як до окремої особистості, так і до групи); 4 – емоційна комфортність; 5 – інтернальність; 6 – прагнення до домінування.

Для визначення психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів прагнення до самореалізації було застосовано *опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (О. Лазукіна в адаптації Н. Каліна)* [63] з метою визначення особистісних рис самоактуалізації. Опитувальник складається з 100 питань, які мають два варіанти відповідей. Оцінювання проводиться за результатами: 0-5 балів свідчить про низький рівень досягнень за даною шкалою, показник 5-10 балів – середній рівень розвитку, 10-15 балів – високий рівень самоактуалізації. Шкали 1, 3, 4, 8, 10 і

11 мають по 10 пунктів, а інші – по 15. Для того, щоб можна було порівняти отримані результати, кількість балів за цими шкалами слід помножити на 1,5.

Опитувальник містить такі шкали: шкала *орієнтації в часі* показує, наскільки людина живе сьогоденням, не відкладаючи своє життя «на потім» і не намагаючись знайти порятунок у минулому; шкала *цінностей* засвідчує, що людина поділяє цінності особи, яка самоактуалізується, серед яких такі, як істина, добро, краса, цілісність, життєвість, унікальність, досконалість тощо; шкала *погляд на природу* описує віру в людей, в могутність людських можливостей, гармонійність міжособистісних стосунків тощо; шкала *висока потреба в пізнанні* характерна для особи, завжди відкритій новим враженням та описує спроможність до миттєвого пізнання – безкорисливе бажання нового, інтерес до об'єктів, не пов'язаний прямо із задоволенням різних потреб; шкала *прагнення до творчості або креативність* визначає неодмінний атрибут самоактуалізації в ознаках творчого ставлення до життя; шкала *автономність* є головним критерієм психічного здоров'я особи, її цілісності і повноти; шкала *спонтанність* засвідчує якість, яка впливає з упевненості в собі і довіри до навколишнього світу; шкала *саморозуміння* засвідчує чутливість, сензитивність людини до своїх бажань і потреб; шкала *аутосимпатія* орієнтована на визначення природної основи психічного здоров'я і цілісності особи; шкала *контактності* вимірює товариськість особи, її спроможність до встановлення тривалих і доброзичливих стосунків з оточуючими; шкала *гнучкості в спілкуванні* співвідноситься з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, спроможністю до адекватного самовираження в спілкуванні.

Для визначення психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів комунікативно-особистісної привабливості було застосовано особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) та методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі.

Особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В) [144]. Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу та відображають сукупність взаємопов'язаних факторів. Опитувальник FPI містить 12 шкал та включає в себе 114 тверджень, які описують стиль поведінки, особливості спілкування, відношення до себе та інших людей, погляди життя: шкала I (невротичність) характеризує рівень невротичності особистості; шкала II (спонтанна агресивність) дозволяє виявити та оцінити психопатизацію інтротенсивного типу; шкала III (депресивність) дає можливість діагностувати ознаки, властиві для психопатологічного депресивного синдрому; шкала IV (дратівливість) дозволяє робити висновки стосовно емоційної стабільності особистості; шкала V (комунікативність) характеризує як потенційні, так і реальні прояви соціальної активності; шкала VI (врівноваженість) відображає стресостійкість особистості; шкала VII (реактивна агресивність) засвідчує наявність ознак психопатизації екстратенсивного типу; шкала VIII (сором'язливість) відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, що здійснюється за пасивно-захисним типом; шкала IX (відкритість) характеризує відношення до соціального оточення та рівень самокритичності; шкала X (екстраверсія-інтроверсія); шкала XI (емоційна лабільність) визначає стабільність / нестабільність емоційного стану особистості.

Обробка отриманих результатів за цією методикою здійснюється у два етапи: перша процедура стосується отримання первинних («сирих») оцінок згідно ключа опитувальника, а друга – пов'язана з переводом первинних оцінок у стандартні оцінки 9-бальної шкали. До низьких показників відносяться оцінки у діапазоні 1-3 балів, до середніх – 4-6 балів, до високих – 7-9 балів.

Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі [145] використовувалась з метою вивчення типів міжособистісних стосунків та якостей особистості, які є значущими при взаємодії з оточуючими. При

дослідженні міжособистісних відносин виділяють два фактори: домінування – підпорядкування та дружелюбність – агресивність. Опитувальник містить 128 оціночних суджень, із яких в кожному із 8-ми типів відношень утворюється 16 пунктів, впорядкованих за висхідною інтенсивністю. Методика побудована так, що судження, спрямовані на виявлення певного типу відносин, розміщені не підряд, а особливим чином: вони групуються по чотири та повторюються через рівну кількість визначень. При обробці підраховується кількість відношень кожного типу. Максимальна оцінка рівня – 16 балів, але вона розділена на 4 ступені вираження відношення: 0-4 бали – низька; 5-8 балів – помірна і 9-12 балів – висока (адаптивна поведінка); 13-16 балів – екстремальна (екстремальна поведінка до патології).

В методиці виділяються такі типи відносин до оточуючих: 1 – авторитарний, 2 – егоїстичний, 3 – агресивний, 4 – підозрілий, 5 – підпорядкований, 6 – залежний, 7 – дружелюбний, 8 – альтруїстичний.

Для визначення психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів інтегральної гармонійності особистості було застосовано тест *«Інтегральна гармонійність особистості»* О. Моткова [119]. Тест дозволяє вивчити і якісно оцінити як гармонійність вираження окремих важливих параметрів особистості, так й інтегральну гармонійність – узагальнену оптимальність вираження найважливіших характеристик особистості (зміни її спрямованості, процесу і результату). На думку автора методики, саме гармонійна людина виконує в психіці та організмі центральні керівні функції встановлення балансу між бажаннями і реальними можливостями, довірою організму та інтуїції й розвитку свого спілкування, роботи, здоров'я, життя тощо.

Методика складається з 109 запитань, які відносяться до окремих базових показників. Використовується 5-бальна шкала відповідей: 1 – дуже малою мірою; 2 – малою мірою; 3 – середньо; 4 – великою мірою; 5 – дуже великою мірою. Методика узагальнює в собі окремі характеристики

гармонійності, визначені за допомогою шкал тесту: *цінності особистісної гармонії* (відображають прагнення стати більше гармонійними – врівноваженішими, розумнішими, з розвинутим почуттям міри, цілісними тощо); *духовні цінності* (відображають розвинуте моральне ставлення до людей та природи, естетичні якості та переживання, творчі здібності, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу тощо); *образ життя (оптимальність)* (відображає оптимальність образу життя досліджуваних, а саме: оптимальне поєднання розумової та фізичної діяльності, спілкування та усамітнення, творчості та рутини тощо); *саморегуляція емоцій* (відображає розвинуту здатність до контролю та управління емоціями у звичних та стресових ситуаціях, здатність до вольових зусиль в процесі реалізації цілей та планів, можливість зберігати ясність розуму та спокій у більшості конфліктних ситуацій тощо); *конструктивність спілкування* (відображає спроможність культурно та прийнятно для інших людей висловлювати власні негативні емоції, а також здатність уважно слухати співбесідника, проявляти гнучкість у суперечливих ситуаціях тощо); *самогармонізація особистості* (засвідчує здатність досліджуваних гнучко керувати власними емоціями і діями, зберігати витримку й спокій у стресових ситуаціях та створювати позитивні настанови на майбутнє); *помірність сили бажань та досягнень* (засвідчує почуття міри у бажаннях та очікуваннях відповідно до реалістичної оцінки життєвої ситуації, помірність рис та проявів темпераменту і характеру тощо); *самостійність* (визначає притаманність спиратися на свій розум та можливості, а не на інших людей, шукати причини різних явищ та подій самостійно, без допомоги інших та посилення на авторитети); *задоволеність життям та стосунками з людьми* (засвідчує задоволеність стосунками у сім'ї, з друзями, з колегами, а також задоволеність життям загалом); *життєве самовизначення* (засвідчує наявність чіткого розуміння свого життєвого призначення, визначеність життєвих завдань та довгострокових

планів щодо їх реалізації на найближчі декілька років); *життєва самореалізація* (визначає задоволеність рівнем успіхів та досягнень за різними сферами життя, систематичність і успішність реалізації власних життєвих цілей та планів); *позитивність самооцінки* (засвідчує позитивне уявлення про себе, віру у здійснення свого призначення та реалізацію своїх здібностей, чіткість та впевненість у висловлюванні своїх думок). *Інтегральна гармонійність особистості* – показник, що узагальнює в собі всі вищеописані окремі характеристики гармонійності особистості.

Для визначення психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів позитивного сприйняття дійсності було застосовано методику діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В. Бойко та шкалу соціального самоконтролю М. Снайдера.

Методика діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В. Бойка [145] орієнтована на визначення типів емоційної реакції. Досліджуваному пропонується серія питань, відповідь на які він обрає: а – «ейфорічна активність ззовні»; б – «рефрактерна активність всередині»; в – «дисфорічна активність ззовні».

У визначенні слід враховувати характер стимулів: позитивні – характеризуються позитивним особистісним або соціальним значенням; амбівалентні (нейтральні) – є двозначними за своєю природою, адже у них можна віднайти або позитивний або негативний смисл – все залежить від установок самої особистості, від її тенденції приписувати речам, явищам, людям добрі або погані якості; негативні – визначають негативні смисл і значення сприйняття оточуючого світу.

При інтерпретації результатів слід взяти до уваги: якщо найчастіше фігурує «а», то це свідчить про домінування ейфорічної формули, тобто емоційна система людина налаштована на позитивні стимули; найбільша кількість відповідей «б» – емоційна система сприйняття пасує перед різними впливами – позитивними, негативними чи амбівалентними і в оточуючій

дійсності людина вибирає переважно амбівалентні стимули; при домінування дисфоричної формули (переважання відповідей «с») позитивні і негативні стимули зводяться до негативних переживань, а емоційна система людина загалом налаштована на негативні стимули.

Шкала соціального самоконтролю М. Снайдера [63] вимірює, якою мірою особи здійснюють контроль над своєю поведінкою і тим самим впливають на враження, яке складається у них в оточуючих людей. Ця шкала дає змогу розрізнити людей, які добре вміють управляти враженням, яке справляють, та людей, поведінка яких найчастіше детермінована внутрішніми установками, а не самопред'явленням. Відповідно можна виокремити два типи особистості – прагматична і принципова.

Досліджуваному пропонується дати відповідь на 25 питань. Кінцевий показник варіює від 0 до 25 балів. Чим він вищий, тим вища здатність управління самопред'явленням в спілкуванні.

Особи з високим рівнем соціального контролю схильні чуттєво сприймати емоційні та поведінкові прояви оточуючих та орієнтовані на них в тих ситуаціях, коли не знають, як вчинити. Поведінка таких людей сильно варіюється залежно від ситуації. Крім того, у них можливе неузгодження у вираженні емоцій різними експресивними каналами: вираз обличчя свідчить про один емоційний стан, а голос – про інший. Загалом осіб з високим рівнем соціального контролю відрізняє стурбованість соціальною придатністю своєї поведінки, чутливість до експресивної поведінки інших та використання її в якості керівництва з управління власною експресією. Такі люди ефективно контролюють свою поведінку і без зусиль можуть створити в оточуючих потрібне враження про себе.

Індивіди з низьким рівнем соціального самоконтролю володіють протилежними якостями: вони мало стурбовані адекватністю своєї поведінки та емоційної експресії і не звертають уваги на нюанси поведінки інших людей. Це не означає, що вони менш емоційно виразні. Просто їх поведінка і

емоції залежать більшою мірою від їх внутрішнього стану і установок, а не від вимог і особливостей ситуації. Тому їх репертуар самопред'явлення не дуже широкий. Звідси витікає й виразна стабільність поведінки цих людей в різноманітних ситуаціях, а саме: йдеться про більшу узгодженість у вираженні емоцій різними каналами і відсутність розвинутих навичок контролю і управління своєю поведінкою.

Для визначення психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів психологічного благополуччя було застосовано методіку *діагностики психологічного благополуччя особистості Н. Каргіної* [79], яка орієнтована на визначення рівня вираження окремих складових психологічного благополуччя і загальний ступінь його прояву.

Методика вміщує 11 шкал психологічного благополуччя: I – психофізична, II – соціально-економічна, III – етнокультурологічна, IV – екзистенційна, V – світоглядна, VI – ціннісна, VII – емоційна, VIII – поведінкова, IX – когнітивна, X – вольова, і XI – підсумкова.

Досліджуваному потрібно ознайомитися із твердженнями, які містять 7 варіантів відповідей: «1 – повністю не згоден», «2 – не згоден, але бувають виключення», «3 – частіше не згоден», «4 – у чомусь згоден, в чомусь ні», «5 – частіше згоден», «6 – згоден, але бувають виключення», «7 – повністю згоден». Відповіді оцінюються від 1-го до 7-ми балів. Варіанти відповідей на «зворотні» твердження оцінюються навпаки. Максимальна оцінка за кожною шкалою складає 77 балів, мінімальна – 7. Загальний показник психологічного благополуччя розраховується шляхом додавання балів за всіма ствердженнями.

Для побудови семантичної конструкції усвідомлення образу життя було використано *семантичний диференціал «Образ життя» В. Серкіна* [167], який є модифікованим варіантом класичного семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Побудова семантичного простору поняття «образ життя» дає змогу виміряти його прагматичне або конотативне значення.

Конотативним є той вид значення, який є характерний для станів, що наступають після сприймання символу – подразника і передують осмисленим операціям із символами [139]. Прагматичне значення – це поведінкова реакція на слово, котре умовно-рефлекторно пов'язане із загальною реакцією на об'єкт, що позначений цим словом, тобто психологічне значення ідентифікується з репрезентативними опосередкованими процесами. Воно відображає єдність смислу та його емоційної оцінки. Таке розуміння значення ставить його у залежність від індивідуального знання та досвіду. Найбільш близьким аналогом конотативного значення (за операціональною, але не теоретичною підставою) із поняттєвого апарату вітчизняної психології є нерозчленований особистісний смисл і афективне забарвлення. Оцінка значень за даною ознакою є насправді оцінкою досвіду індивіда, яка ставиться за рядом параметрів, що відповідають узагальненим якостям досвіду. Тобто, така процедура реєструє так чи інакше організовані, так чи інакше функціонуючі сліди взаємодії суб'єкта з об'єктами світу; така фіксація відбувається у ставленні до цих об'єктів в спеціальних конструктах – семантичних просторах [85, с. 35].

Стимулом для оцінювання «образу життя» виступили попарні визначення – прикметники, які позначають протилежні характеристики образу життя. Простір шкали між протилежними значеннями сприймається тими, хто досліджується, як неперервний континуум градації вираження значень, який переходить від середньої нульової точки до різного ступеню однієї чи протилежної їй ознаки. Всі оцінки поняттям-стимулам, які було надано респондентами, було переведено в бали: +3 (-3) – сильно; +2 (-2) – середньо; +1 (-1) – слабо; 0 – нейтрально.

Це дало змогу оцінити кожне поняття як точку у семантичному просторі. Положення точки характеризується спрямованістю від початку координат і віддаленістю від початку координат. Спрямованість від початку координат розкриває якісну характеристику поляризації ознаки. Віддаленість

від початку координат показує її кількісну характеристику та інтенсивність. З цього слідує, що чим довшим є вектор віддаленості точки семантичного простору від нейтральної позиції шкали, тим інтенсивнішою є реакція і значущість оцінки поняття досліджуваним.

Обробка результатів дослідження відбувалася методом знаходження *семантичної універсалії* сукупності стійких і схожих оцінок – переліку виділених для даного стимулу координат (оцінок за шкалами), які однаково значимо оцінюються більшістю однорідної групи досліджуваних. Так проводиться підрахунок частоти прояву певної ознаки в групі досліджуваних. Висока частота засвідчує значимість (не випадковість) представленості даної ознаки в свідомості досліджуваних. Було використано прикладне правило: обробка результатів зводиться до вибору ознак оцінюваного об'єкту, які названі не менш, ніж 75 % досліджуваних. Сукупність таких ознак є семантичною універсалією оцінюваного об'єкту.

Кожна з методик на основі попередньої апробації була оцінена на валідність, надійність; позитивні результати такої апробації дали змогу застосувати їх у цьому дослідженні.

При обробці результатів дослідження використовувалися методи математичної статистики: *критерій нормальності Колмогорова-Смірнова* (для визначення міри відповідності отриманого емпіричного розподілу даних нормальному (теоретичному) розподілу з метою адекватного вибору подальших методів обробки результатів дослідження); *непараметричний H-критерій* Крускала-Уоллеса (для встановлення рівня статистичної значущості міжгрупових відмінностей між групами студентів, диференційованих за показником рівня прояву суверенності психологічного простору); *факторний аналіз* (для мінімізації кількості змінних та концентрації інформації про основні особистісно-адаптаційні особливості осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору у формі невеликого масиву даних); *процедура стандартизації змінних* шляхом z-

перетворень первинної матриці обрахунку та результатів факторного аналізу (для переведення різноінтервальних діапазонів діагностичних критеріїв у стандартизовану шкалу у вигляді z-балів для кожного оптанта у діапазоні від -3 Sig. до +3 Sig.); *множинний регресійний аналіз* (для визначення найбільш суттєвих прогностичних детермінант показника загального рівня адаптації студентів різного рівня прояву суверенності психологічного простору); *кореляційний аналіз* (для визначення статистично-достовірних кореляцій між основними факторними симптомокомплексами та рівнем суверенності психологічного простору особистості. Також використано метод знаходження *семантичної універсалиї* сукупності стійких і схожих оцінок «образу життя» більшістю однорідної групи досліджуваних. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows версія 13.0. [24].

Вибірку дослідження склали студенти факультету психології та соціології і факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 240 осіб віком від 18-ти до 25-ти років.

Інтерпретація результатів та висновки за темою дисертаційної праці завершили дослідницький цикл проведеної роботи. Результати такого аналізу представлені у вигляді схем, таблиць, діаграм та рисунків.

Окрім того, протягом всього періоду дослідження проводилася апробація основних результатів роботи на науково-практичних конференціях, а також опублікування основних матеріалів дослідження у провідних наукових фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях.

Отже, розроблена на системно-комплексній основі програма вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді, використана низка методів та психодіагностичних методик дослідження, чіткість планування та

конкретизація етапів дослідження дають право стверджувати, що результати наукової роботи є вірогідними у вивченні зазначеної проблеми.

Висновки до розділу 2

1. Розглянувши теоретико-методологічні позиції щодо вивчення суверенності психологічного простору та узагальнення особистісно-адаптаційних характеристик становлення суверенності психологічного простору у студентські роки, запропоновано авторську позицію щодо емпіричного дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору. На основі загальноприйнятого розуміння суверенності психологічного простору констатовано його розуміння як системної властивості особистості, яка є необхідною умовою її нормального функціонування та розвитку. Теоретико-методологічні положення системного підходу склали базову основу цілісного вивчення суверенності психологічного простору особистості. Виокремлено провідні принципи системного аналізу: принцип ієрархічності, принцип цілісності, принцип активності та принцип суб'єктності, які покладено в розробку ефективної системи прогнозу становлення суверенності психологічного простору студентської молоді.

Конкретизовано методологічні орієнтири визначення психологічних факторів становлення суверенності психологічного простору; генетичні особливості індивіда, вплив природного середовища, вплив культури, вплив соціального оточення та вплив індивідуального досвіду людини; зазначено фактори становлення суверенності психологічного простору особистості, які вміщені у дихотомічну вісь: зовнішні (соціокультурні, екологічні та економічні) та внутрішні (психофізіологічні, індивідуально-психологічні, особистісні, соціально-психологічні). Констатовано, що суверенність психологічного простору особистості є як складовою соціального простору,

так і специфічним внутрішнім «мікросвітом» особистості, що наділений ознаками соціально-психологічної адаптації. Наголос на адаптивній ролі особистісних характеристик людини спроектував виокремлення групи особистісно-адаптаційних предикторів (1 – прагнення до самореалізації; 2 – комунікативної привабливості; 3 – особистісної гармонійності; 4 – позитивного сприйняття дійсності; 5 – переживання психологічного благополуччя), які тісно між собою функціонально пов'язані і утворюють складно влаштовану цілісність прояву. Окремо актуалізовано тісний зв'язок зазначених особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору із сферою свідомості особистості студента, а саме із семантичним конструюванням їх «образу життя», в якому спроектовано життєву локалізацію явищ і подій молоді людини.

2. Обґрунтовано програму емпіричного дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді та послідовність її поетапної реалізації; визначено вибірку дослідження та основний психодіагностичний інструментарій, який використано у дослідженні; конкретизовано використання різносторонніх методів математичної статистики для аналізу та узагальнення отриманих психодіагностичних даних.

У другому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [3; 16; 20; 24; 36; 53; 63; 79; 83; 84; 85; 86; 99; 102; 111; 114; 119; 124; 127; 133; 135; 136; 137; 139; 140; 144; 145; 150; 158; 165; 167; 170; 207; 209; 214].

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [39; 40; 41; 43; 47; 50].

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНИХ ПРЕДИКТОРІВ СУВЕРЕННОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У розділі представлено результати дослідження особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді та узагальнено положення щодо системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

3.1. Діагностична констатація результатів дослідження

Подальший пошук особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору буде проходити за схемою послідовного використання методів математичної статистики до усього масиву зібраного психодіагностичного матеріалу.

Емпірична перевірка особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентів відбувалась у кілька етапів з використанням різних діагностичних методів та методик. Зауважимо, що констатувальний експеримент був проведений на вибірці, що склала 240 осіб, яка диференційована на три незалежні групи осіб за результатами обрахунку узагальненого показника суверенності психологічного простору особистості: 82 особи – респонденти з високим рівнем суверенності; 86 осіб – респонденти з середнім рівнем суверенності; 72 особи з низьким рівнем суверенності особистісного простору. Під час формування вибіркової сукупності нами було дотримано вимоги до її змістовності шляхом добору вибірки, яка за своїми базовими характеристиками відповідала предмету дослідження.

Початковим етапом статистично-математичного аналізу даних стала процедура стандартизації (z-перетворення) (нормування) даних. Це процедура приведення даних до певного стандарту, що дає можливість їх коректного порівняння та проведення деяких видів аналізів (факторного, кластерного, тощо). Стандартизація – це перетворення одиниць виміру за кожною шкалою у стандартну z-шкалу, де нові значення безпосередньо виражені в одиницях стандартного відхилення від середнього за формулою:

$$Z_i = \frac{x_i - M_x}{\sigma_x}$$

де x_i – змінна, що піддається стандартизації, M_x – її середнє арифметичне, σ_x – стандартне відхилення.

На підставі z-балів, які знаходяться у діапазоні від -3 Sig. до +3 Sig., ми унормували рівні вираження кожної шкали у діапазоні від -3 до 3, де розмірності від -3 до -1 відповідають низькому рівню вираженості характеристики, показники від -1 до +1 відповідають середньому рівню, а показники від +1 до +3 відповідають високому рівню вираженості характеристики. Подальша математично-статистична обробка результатів констатувального експерименту відбувалась з використанням уже стандартизованих змінних.

Варто зауважити, що коректне застосування методів математично-статистичного аналізу емпіричних даних неможливе без попереднього визначення типу їх розподілу. Для цього застосовано Z-критерій нормальності Колмогорова-Смірнова, результати обрахунку якого подано у дод. А, табл. А.1. Результати показують, що значення Asymp. Sig Z-критерію (ймовірність того, що розподіл відповідає нормальному) для майже усіх діагностичних критеріїв (75 %) менше або рівне $p \leq 0,05$. Це вказує на те, що розподіл істотно відрізняється від нормального. Варто зазначити, що основною причиною відхилення результатів емпіричної діагностики від нормального розподілу є особливості процедури вимірювання: шкала

(шкали), що використовується (використовуються), володіє (володіють) нерівномірною чутливістю до характеристики, що вимірюється в різних частинах діапазону її мінливості. Окрім того, сувора відповідність даних емпіричного дослідження нормальному розподілу необхідна переважно під час розробки нової вимірювальної процедури або тестової шкали.

У нашому випадку, така специфіка розподілу даних вказує на те, що при подальшій обробці емпіричних матеріалів (зокрема, при порівнянні виділених груп між собою за відібраними діагностичними критеріями), нам варто використовувати непараметричні методи математичної статистики. Саме тому для перевірки гіпотези про відмінність між групами респондентів з різним рівнем суверенності психологічного простору ми використаємо непараметричний Н-критерій Крускала-Уоллеса. Це аналог однофакторного дисперсійного аналізу для незалежних вибірок, що застосовується для перевірки гіпотези про відмінності у вираженні певних психологічних характеристик одночасно між трьома і більше вибірками ($k > 2$). Основна ідея Н-критерію Крускала-Уоллеса ґрунтується на відображенні усіх значень вибірок, що порівнюються у вигляді однієї загальної послідовності упорядкованих (прорангованих) значень з подальшим обрахунком середнього рангу для кожної вибірки. Чим менше збігів між ранговими показниками, тим більше відрізняються вибірки (без конкретизації напрямку відмінностей).

Емпіричне значення критерія Н обраховується за формулою:

$$H_{\text{эмп}} = \frac{12}{N(N+1)} \cdot \sum_i \frac{T_j^2}{n_j} - 3(N+1)$$

де N – загальна кількість досліджуваних ($N=264$), T_j – сума рангів в j -у рядку, n_j – кількість досліджуваних в j -ій групі.

Базовими статистичними показниками достовірності обрахунків для цього критерію є емпіричне значення показника χ^2 -, число ступенів свободи та p -рівень статистичної значущості отриманих даних. Результати

застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої нами матриці емпіричних даних подано у дод. Б, табл. Б.1.

Результати проведення методики вивчення суверенності психологічного простору С. Нартової-Бочавер, яка є базовою у емпіричній програмі дослідження, показали статистично значущі відмінності за показниками непараметричного критерію Н Крускала-Уоллеса у досліджуваних групах (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей суверенності психологічного простору в досліджуваних групах студентів

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Суверенність фізичного тіла	199,50	111,09	41,77	201,980	2	.000***
Суверенність території	199,50	115,00	37,10	213,293	2	.000***
Суверенність світу речей	197,93	112,12	42,32	196,948	2	.000***
Суверенність звичок	199,50	115,50	36,50	213,895	2	.000***
Суверенність соціальних зв'язків	197,09	117,80	36,50	210,750	2	.000***
Суверенність смаків та цінностей	193,62	113,44	45,65	177,037	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

Отримані результати чітко демонструють домінування складових суверенності психологічного простору в групі студентів із високим рівнем його прояву.

Так, значимість виміру *суверенності фізичного тіла* у досліджуваних визначається тим, що ці студенти вміють і відкривають власне тіло як реальність завдяки розвинутій сенсоричній і моторичній, що проявляється у: встановленні контакту із власними потребами і частинами тіла як

самоприйняття; встановлення контакту з оточуючим середовищем як передбачення змін і отримання зворотного зв'язку; забезпечення базової довіри до світу; розвиток суб'єктності як незалежності до середовища та його змін; можливість дослідницької і конструктивної діяльності як прояв продуктивного цілепокладання; можливість засвоєння території із визначенням чітких просторових координат; можливість встановлювати тривалу і надійну прив'язаність.

Висока *суверенність території* визначає виокремлення себе мірою розвитку маніпуляцій і локомоцій на території, а точніше площі (зазвичай у домашньому середовищі), яку суб'єкт вважає власною і безпечною. Так як життя людини пов'язано з існуванням інших людей, то у визначенні власної території потрібно брати до уваги і власні усталені соціальні ролі, мотиви, цінності, і аналогічні властивості інших людей. Тому високі показники виміру територіальності сприяють: позначенню соціальної ідентичності; можливості контролювати інтенсивність соціальних контактів; можливості контролювати потік інформації; можливості захиститися від надсильної стимуляції середовища і вторгнень; можливості конструктивної діяльності; можливості психологічної реабілітації.

Вимір *суверенності світу речей* позначає світ власних речей, які є не тільки необхідними, але й позначають потреби, схильності, переваги людини. Тому високі показники цього блоку психологічного простору визначають: адекватність засобів самопрезентації людини та її комунікативні послання; засоби підтримання власної і соціальної ідентичності; засоби встановлення контакту із дійсністю; засоби заміщення соціальних об'єктів і маркери власної території; ресурс самопідтримки і власної психотерапії.

Значимість виміру *суверенності звичок* цих студентів є потужними показником розвиненої ідентифікації людини, адже звички як відпрацьовані способи поведінки визначаються не тільки тривалістю дій, але й визначеною суб'єктністю щодо контролювання власного життя, що зазвичай

проявляється у: передбачуваності впливу середовища; розмежуванні сфер територіального впливу за часом; розмежуванні права користуватися одними й тими ж речами за часом; захисті від фрустрацій, які часто пов'язані із незавершеністю дій; позначенні чітко визначеного і адекватного соціального статусу.

Висока *суверенність соціальних зв'язків* в усіх ознаках розвиненої здатності підтримувати, поглиблювати і розвивати міжособистісні відносини визначає формування пристрасності та вибірковості у соціальних відносинах, що проявляється у: встановленні відносин психологічної (сексуальної) інтимності; виборі референтної групи або значущої іншої людини; розвитку самосвідомості; набутті особистої і соціальної ідентичності; прийнятті особистої відповідальності за стосунки з людьми.

Щодо такого виміру психологічного простору як *суверенність смаків і цінностей*, то саме ця складова є відображенням цілісного світогляду людського буття, завдяки якому людина може повноцінно переживати самотрансценденцію і самоздійснюватися як особистість. Це проявляється у: забезпеченні екзистенційної впевненості (свободи, осмислення, цінності власного буття); забезпеченні креативного ставлення до власного життя; забезпеченні критичності до ідеологічного впливу; забезпеченні власної відповідальності.

Слід додати, що показники суверенності психологічного простору в групі 2 продемонстрували середній рівень їх прояву, а в групі 3 – низький рівень, що чітко демонструють поступове зниження реальної контрольованості життя, а відповідно й порушення суверенності психологічного простору та «розмитість» його меж, що відображається у неприйнятті свого фізичного «Я», дисфункціях територіальної поведінки, психотичній організації світу речей, втраті поваги до звичок, проявах соціальної відчуженості або симбіотичної залежності, соціальної ригідності чи то консерватизму, депривації смаків і цінностей як фрагменту екзистенційної кризи.

Узагальнюючи аналіз емпіричних результатів щодо суверенності психологічного простору досліджуваних студентів, можемо констатувати, що саме показники суверенності психологічного простору є реальним орієнтиром сформованості особистісної і соціальної зрілості, а, отже, тісно пов'язаними із показниками їх соціально-психологічної адаптації.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда подано у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників соціально-психологічної адаптації в досліджуваних групах студентів

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Адаптація	143,99	138,23	72,58	49,303	2	.000***
Самоприйняття	127,59	152,82	73,82	52,046	2	.000***
Прийняття інших	117,97	146,87	91,89	24,748	2	.000***
Емоційний комфорт	146,70	114,74	97,54	20,154	2	.000***
Інтернальність	105,51	179,42	67,19	108,343	2	.000***
Домінування	125,80	138,87	92,52	18,209	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

Отримані результати демонструють суттєві відмінності за показниками: в групі 1 найвищими виявилися показники адаптації, емоційного комфорту; в групі 2 найвищі показники зафіксовані за шкалою самоприйняття, прийняття інших, інтернальності та домінування; в групі 3 зафіксовані емпіричні дані за усіма шкалами методики виявилися нижчими у порівнянні з двома попередніми групами.

Так, загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1, які мають високий рівень суверенності психологічного простору, властиві високі показники адаптованості, що проявляється у відповідальності людини, на яку завжди можна покластися. Така людина завжди приймає правила і вимоги, яким слідує; вона вміє управляти собою і власними вчинками, самоконтроль для неї не проблема, а прийнявши рішення, слідує йому, вона любить розмірковувати і переважно розраховувати на власні можливості; високі показники емоційного комфорту проявляються у відкритому вираженні своїх почуттів та емоцій, відкритості, оптимістичності та вірі в майбутнє, що робить цих студентів внутрішньо задоволеними, врівноваженими й впевненими в собі. У студентів групи 2 більш розвинуте самоприйняття, що виражається у прийнятті своєї зовнішньої та внутрішньої привабливості, переживанні задоволеності собою та рефлексивному самопізнанні. Їм властиве прийняття інших, що виражається у створенні теплих й довірливих відносин з іншими, вмінні дивитися на світ очима інших, любити людей і як наслідок знаходити з ними контакт, їх комунікабельність й відкритість дає змогу толерантніше ставитися до інших; показники інтернальності засвідчують вищий внутрішній контроль, а, відповідно, й вищі вимоги до себе, що може супроводжуватися й звинуваченням себе за невдачі; також високі показники прагнення до домінування доводять наявність у цих студентів переживання неперевершеності над іншими і надмірного прагнення до успіху й схвалення.

Деталізуючи особистісно-адаптаційні властивості досліджуваних студентів, важливим є вивчення блоку показників прагнення до самореалізації, в основу якого покладено опитувальник діагностики самоактуалізації особистості (САТ) Е. Шострома (в адаптації В. Каліної). Зафіксовані відмінності за показниками методики показали, що в групі 1 найвищими виявилися показники цінностей, погляду на природу людини, високої потреби в пізнанні, креативності, автономності, спонтанності, саморозуміння, аутосимпатії, контактності; в групі 2 найвищі показники

зафіксовані за шкалою орієнтації в часі та гнучкості в спілкуванні; в групі 3 зафіксовані емпіричні дані за усіма шкалами методиками виявилися нижчими у порівнянні з двома попередніми групами.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики самоактуалізації особистості подано у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для
визначення психологічних відмінностей показників самоактуалізації
в досліджуваних групах студентів**

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Орієнтація у часі	115,31	137,34	106,29	8,636	2	.013*
Ціннісні орієнтації	157,02	124,01	74,72	54,684	2	.000***
Погляд на природу людини	173,59	119,07	61,75	100,491	2	.000***
Потреба у пізнанні	142,26	124,51	90,92	21,628	2	.000***
Креативність	162,30	101,08	96,09	45,737	2	.000***
Автономність	165,81	103,47	89,24	55,179	2	.000***
Спонтанність	162,41	120,47	72,81	64,362	2	.000***
Саморозуміння	159,15	125,15	70,94	63,244	2	.000***
Аутосимпатія	162,38	108,24	87,45	49,222	2	.000***
Контактність	146,20	143,99	63,17	70,855	2	.000***
Гнучкість у спілкуванні	129,14	158,22	65,60	72,318	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; *** – $p \leq 0,001$

Загальна тенденція прояву відмінностей полягає у тому, що для студентів групи 1, які мають високий рівень суверенності психологічного простору, властиві вищі показники: за шкалою *ціннісні орієнтації*, що виражається у таких переконаннях студентів, що людина повинна трудитися,

щоб реалізувати свої здібності та бажання; талант і здібності означають більше ніж обов'язок; для цих студентів виконання цікавої та творчої за змістом роботи може бути без винагороди, адже більша частина того, що вони роблять, приносить їм задоволення, і як наслідок, вони живуть із відчуттям щастя і життєвої цілісності та справедливості; за шкалою *потреба в пізнанні*, що виражає постійний пошук нового та цікавого в житті, пізнання істини, і, як результат, переживання пізнавального задоволення; за шкалою *прагнення до творчості або креативності*, що проявляється у загальному творчому ставленні до життя, вмінні приймати ризикові рішення та знаходити в складних ситуаціях принципово нові варіанти їх рішення; за шкалою *автономності*, яка є головним критерієм психічного здоров'я особи, її цілісності і повноти та знаходить вияв у сформованій власній точці зору з важливих питань, вмінні самостійно вирішувати проблеми, сформованій критиці, яка не впливає на самооцінку, впевненості і оригінальності; за шкалою *спонтанності*, яка є похідною від упевненості в собі та довіри людини до навколишнього світу і виражається у сформованому життєвому кредо щирого прояву емоцій і думок, розвиненому вмінні розкривати себе іншому, ніколи не боятися бути самим собою та проявляти легкість й природність у ставленні до інших людей; за шкалою *саморозуміння*, яка засвідчує чутливість і сензитивність до власних бажань, прагнення до досягнення внутрішньої гармонії та розвинений інтровертований світ, який є комфортною зоною існування; за шкалою *аутосимпатії*, яка увібрала в себе впевненість і врівноваженість, витриманість і внутрішню витривалість, що є ознакою вираженої віри в себе, самоповаги і здатності позитивно ставитися до інших людей; за шкалою *контактності*, яка вимірює товариськість, вміння встановлювати тривалі та доброзичливі стосунки з оточуючими, повагу і толерантність до інших людей.

Для студентів групи 2, які мають середній рівень суверенності психологічного простору, властиві вищі показники *погляду на природу* людини, які демонструють високий прояв вміння студентів вірити людям,

прагнення до щирих гармонійних міжособистісних стосунків, неупередженість та доброзичливість у взаєминах з людьми; їх *гнучкість в спілкуванні* засвідчує автентичну взаємодію з оточуючими, спроможність до саморозкриття та схильність особистісної орієнтації в спілкуванні.

Вивчення особистісно-адаптаційних властивостей, які належать до блоку показників комунікативно-особистісної привабливості, проводилося за допомогою особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В) та методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до матриці емпіричних даних опитувальника FPI подано у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для
визначення психологічних відмінностей особистісних показників
в досліджуваних групах студентів**

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Невротичність	107,35	125,33	129,71	4,799	2	.091
Спонтанна агресивність	112,62	125,81	123,13	1,706	2	.426
Депресивність	117,33	128,19	114,92	1,797	2	.407
Роздратованість	96,74	129,92	136,31	15,401	2	.000***
Комунікабельність	144,27	106,02	110,72	15,543	2	.000***
Врівноваженість	143,08	106,53	111,47	13,967	2	.001***
Реактивна агресивність	97,74	132,27	132,37	13,721	2	.001***
Сором'язливість	133,15	120,97	105,53	6,338	2	.042*
Відкритість	142,40	107,18	111,47	12,838	2	.002**
Екстра-інтернальність	148,04	110,56	101,00	20,758	2	.000***
Емоційна лабільність	100,60	129,31	132,64	10,582	2	.005**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$

За результатами особистісного опитувальника FPI (модифікована форма В), в групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору добре прослідковується домінуюча позиція прояву комунікабельності (прояв соціальної активності, потреба та прагнення до спілкування), врівноваженості (висока стресостійкість, оптимістичність, активність, впевненість у собі), сором'язливості (тривожність, занижена самооцінка, невпевненість), відкритості (прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими, до спілкування, відкритість новому досвіду, висока самокритичність) та екстраверсії (комунікабельність, відкритість, оптимістичність, активність, дружелюбність); у групі студентів з низьким рівнем суверенності психологічного простору домінують показники роздратованості (емоційна нестабільність, афективне реагування), реактивної агресивності (агресивне відношення до соціального оточення та виражене прагнення до домінування) та емоційної лабільності (нестабільність емоційного стану особистості, часті зміни настрою, підвищена збудливість, дратівливість, недостатня саморегуляція). Група із середнім рівнем суверенності отримала проміжні значення за усіма шкалами методики у порівнянні з двома попередніми групами.

Суттєвим доповненням до отриманих результатів виступив аналіз результатів методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі. Зокрема, в групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору зафіксовано найвищі середньогрупові показники (вище 8 балів) за усіма шкалами методики, а в групах студентів із середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору середньогрупові показники за шкалами методики не перевищують 8 балів.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики діагностики міжособистісних стосунків подано у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для
визначення психологічних відмінностей показників міжособистісної
взаємодії в досліджуваних групах студентів**

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі- квадрат	Ст. св.	Р- рівень значи- мості
авторитарність	155,8	98,26	106,83	33,181	2	.000***
егоїстичність	180,4	86,88	92,38	94,325	2	.000***
агресивність	182,3	93,50	82,37	100,779	2	.000***
підозрілість	175,6	105,3	75,82	86,513	2	.000***
покірність	170,0	107,4	79,65	70,482	2	.000***
залежність	161,7	105,5	91,41	46,268	2	.000***
дружелюбність	170,9	94,67	93,94	66,758	2	.000***
альтруїстичність	180,1	94,74	83,37	93,871	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

Для студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору властивим у міжособистісних стосунках є домінантність, енергійність і компетентність, що супроводжується успішністю виконання справ і вимогою привертання до себе уваги; їх егоїстичність підкріплюється вираженою орієнтацією на себе та схильністю до суперництва; показники агресивності демонструють вимогливість, прямолінійність, строгість і різкість в оцінці інших людей, але без надмірного скептицизму та іронії; зафіксована підозрілість виражається у критичності і негативізмі; ознаки покірності знаходять прояв у слухняності та щирому небажанні чинити опір іншим людям; їх дружелюбність орієнтована на соціальне прийняття і схвалення, тому вони легко трансформують цілі мікрогруп у свої власні; їх

гіпервідповідальність проявляється у готовності принести свої інтереси у жертву на користь інших та активності щодо допомоги іншим людям.

Для студентів із середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору властивий такий показник міжособистісних стосунків, як впевненість, але при цьому вони не обов'язково виступають лідерами; їх егоїстичність, впертість і наполегливість часто межують із фізичною енергійністю і мобільністю; у спільних справах їм легше підкорятися і чесно виконувати свої обов'язки, не привертаючи до себе уваги; вони схильні до співпраці, кооперації і компромісності при вирішенні проблем і конфліктів; вони відповідальні по відношенню до інших людей, делікатні у вибудовуванні стосунків, вміють проявляти співчуття, симпатію і турботу.

Вивчення особистісно-адаптаційних властивостей, які належать до блоку показників інтегральної гармонійності, проводилося за допомогою однойменного тесту О. Моткова. За отриманими результатами відмічено загальну закономірність прояву вищих показників за шкалами методики у групі 1, не дивлячись на те, що в усіх групах показники знаходяться на середньому рівні прояву.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних тесту О. Моткова щодо визначення інтегральної гармонійності особистості подано у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників інтегральної гармонійності в досліджуваних групах студентів

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
цінності особистісної гармонії	159,02	106,24	93,66	39,836	2	.000***

Закінчення таблиці 3.6

духовні цінності	145,34	109,67	105,15	16,142	2	.000***
образ життя	169,57	101,32	87,52	64,160	2	.000***
саморегуляція емоцій	155,56	107,24	96,41	32,850	2	.000***
конструктивність спілкування	166,60	97,36	95,64	55,165	2	.000***
самоорганізація особистості	170,36	101,01	87,00	65,948	2	.000***
помірність сили бажань і досягнень	152,45	111,59	94,76	29,032	2	.000***
самостійність	149,65	109,74	100,16	22,932	2	.000***
задоволеність життям і стосунками з людьми	168,16	100,99	89,53	60,002	2	.000***
життєве самовизначення	144,46	114,79	100,03	16,761	2	.000***
життєва самореалізація	151,83	118,72	86,95	33,963	2	.000***
позитивність самооцінки	157,43	110,60	90,26	38,747	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

Досліджувані студенти з високим рівнем суверенності психологічного простору демонструють прагнення бути більш гармонійними, тобто більш врівноваженими, розумними, з розвинутим почуттям міри; вони зацікавлені у розвитку морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманіття; їм вдається вдало поєднувати розумову і фізичну діяльність, спілкування і усамітнення тощо; у них більш розвинута здатність до контролю та управління емоціями у звичних та стресових ситуаціях, проявляють зібраність та зосередженість у справах, розумно планують власний час та діяльність з урахуванням реальних умов та свого потенціалу; проявляють гнучкість у суперечливих ситуаціях, відшуковуючи аргументи для рішення конфлікту шляхом співробітництва або компромісу; відрізняються вищим рівнем доброзичливості, врівноваженості, терплячості до інших, схильністю до саморозвитку фізичних, моральних та

вольових якостей, прагненням до позбавлення від шкідливих звичок та створення позитивних настанов і гарного фізичного стану; виявляють помірність сили бажань і досягнень; проявляють самодостатність при прийнятті більшості рішень та беруть на себе відповідальність за успіхи або невдачі; вони більш задоволені життям і стосунками з людьми; чітко розуміють своє життєве призначення і мають стійкі життєві цінності; вони систематично і часто успішно реалізують власні життєві цілі та плани; є зразком оптимістичності і життєрадісності.

Для аналізу особистісно-адаптаційних властивостей, які належать до блоку показників позитивного сприйняття дійсності, були задіяні методики діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища В. Бойка та шкала соціального самоконтролю М. Снайдера.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики В. Бойка щодо діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища подано у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників типу емоційної реакції на вплив стимулів оточуючого середовища в досліджуваних групах студентів

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
ейфорична реакція	189,96	101,62	63,94	137,710	2	.000***
рефрактерна реакція	146,79	117,08	94,65	22,709	2	.000***
дисфорична реакція	59,85	128,19	180,40	117,676	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

З огляду на отримані результати методики помітним є виражена полярність прояву типу емоційних реакцій на стимули оточуючого середовища: від ейфоричної у студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору (коли емоційна система налаштована на позитивні стимули) до дисфоричної – у студентів з низьким рівнем суверенності психологічного простору (коли позитивні і негативні стимули зводяться до негативних переживань, а емоційна система в цілому налаштована на негативні стимули). Загалом ейфоричні реакції на стимули оточуючого середовища є потужним фактором психологічного здоров'я особистості, адже позитивне сприйняття дійсності у різноманітних варіаціях від оптимістичності у загальних поглядах на життєві ситуації до ситуативної готовності успішного подолання різноманітних труднощів визначає життєву налаштованість бути відкритим, щирим і дружелюбним.

Конструктивність позитивного сприйняття дійсності визначається вмінням студентів керувати своїм внутрішнім світом. Тому важливим є аналіз показників їх соціального самоконтролю, який є ознакою соціально-психологічної адаптованості і визначається тим, що людина здійснює контроль над своєю поведінкою, проводить самоідентифікацію і тим самим впливає на враження, яке складається про неї в оточуючих.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних шкали соціального самоконтролю М. Снайдера подано у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для визначення психологічних відмінностей показників соціального самоконтролю в досліджуваних групах студентів

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Соціальний самоконтроль	70,96	125,49	170,95	83,047	2	.000***

Примітка: рівень достовірності: *** – $p \leq 0,001$

Отримані результати чітко демонструють високі показники соціального самоконтролю у групі досліджуваних із низьким рівнем суверенності психологічного простору. Це знаходить вияв у тому, що ці студенти з легкістю орієнтуються у будь-якій ситуації, а саме: вони можуть з легкістю розмірковувати про ті речі, в яких нічого не розуміються, їх штучне акторство допомагає «створювати» враження на інших, інколи тільки за рахунок поведіння так, як й усі інші; вони можуть вносити пожвавлення в компанію, але тільки з метою сподобатися іншим людям; вони з легкістю можуть дивитися в очі іншій людині і одночасно казати їм неправду і при цьому бути переконаним, що це тільки із дружнього ставлення до них.

У групах із високим і середнім рівнями суверенності психологічного простору помітними є протилежні якості, а саме: їм важко імітувати поведінку інших людей, так як вони більш схильні до правдивих відчуттів до інших людей; свої ідеї вони відстоюють тільки тоді, коли в них щиро вірять; вони не прагнуть бути у центрі уваги та вміють заставляти людей полюбити їх за будь-яких умов; також вони не будуть змінювати свою точку зору тільки для того, щоб сподобатися іншим.

Завершальним виступив аналіз особистісно-адаптаційних властивостей, які належать до блоку показників психологічного благополуччя, здійснений за допомогою однойменної методики Н. Каргіної. За результатами діагностичного зрізу отримано дані, які демонструють високі показники складових психологічного благополуччя у групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору, за виключенням показника вольового благополуччя у групі студентів із середнім рівнем прояву суверенності психологічного простору. Тобто йдеться, про те, що результати в усіх групах є вище середнього, але у групі 1 вони є вищими.

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса до сформованої матриці емпіричних даних методики Н. Каргіної щодо діагностики психологічного благополуччя особистості подано у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

**Результати обрахунку Н-критерію Крускала-Уоллеса для
визначення психологічних відмінностей показників психологічного
благополуччя в досліджуваних групах студентів**

Діагностичний критерій	Група 1	Група 2	Група 3	Хі-квадрат	Ст. св.	Р-рівень значимості
Психофізичне благополуччя	169,26	108,25	79,60	68,184	2	.000***
Соціально-економічне благополуччя	152,39	106,79	100,56	26,665	2	.000***
Етнокультурне благополуччя	150,41	97,49	113,92	25,340	2	.000***
Екзистенційне благополуччя	148,00	115,72	94,90	23,089	2	.000***
Світоглядне благополуччя	156,62	85,87	120,73	43,646	2	.000***
Ціннісне благополуччя	164,35	130,30	58,85	91,313	2	.000***
Емоційне благополуччя	169,32	94,03	96,51	61,735	2	.000***
Поведінкове благополуччя	134,38	119,34	106,08	6,413	2	.041*
Когнітивне благополуччя	110,67	121,65	130,33	3,113	2	.211
Вольове благополуччя	121,20	133,90	103,71	7,431	2	.024**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; **** – $p \leq 0,001$

Оскільки основою психологічного благополуччя особистості є саме ціннісно-смилова сфера, а також емоційна, поведінкова, когнітивна основи та воля зокрема, без якої неможливо уявити психологічне благополуччя людини, то зрозуміло що саме у групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору вони набувають найвищого рівня прояву. Також досить важливу роль відіграють й соціально-економічна та психофізична основи психологічного благополуччя, оскільки загальний стан фізичного та психічного здоров'я людини та соціально-економічне

середовище, в якому вона перебуває, мають значний опосередкований вплив на формування її внутрішнього світу і психологічного простору. Ціннісна та світоглядна основи, в свою чергу, забезпечують вищий, духовний, моральний порядок психологічного благополуччя, що зрозуміло знаходить вияв в автономності поведінки молодшої людини. Загалом задоволення сферою життєвих цінностей, світогляду, етнокультурологічними уподобаннями, а також смислів, інтенцій, духовності та моральності в групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору ще раз доводить ступінь їх незалежності цінностей і поведінки від зовнішнього впливу, міру творчої спрямованості особистості і задоволеність самореалізацією засобом відчуття гармонії з навколишнім світом, довіри до світу, віри в себе і оптимістичного світосприйняття.

Отримані результати вказують на те, що рангові показники діагностичних шкал відрізняються між собою. Саме це демонструє нам диференціацію ментально-адаптивних особливостей респондентів з різним рівнем суверенності психологічного простору. Статистично значущими ($p \leq 0,05$; $p \leq 0,01$; $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю діагностичних критеріїв. Проте варто зауважити, що на рівень суверенності особистості не мають впливу такі психологічні характеристики як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, когнітивне благополуччя ($p \geq 0,05$). Ці характеристики були вилучені із подальшого аналізу як статистично незначущі.

Результати проведеного порівняння груп за критерієм рівня суверенності психологічного простору дають нам можливість перейти до факторного аналізу, використавши під час його проведення лише ті особистісно-адаптаційні характеристики, які статистично-значимо диференціюють виділені групи між собою. Отож, наступним кроком вивчення особистісно-адаптаційних особливостей особистості став процес мінімізації кількості змінних та концентрації інформації про основні

психологічні характеристики, що забезпечують певний рівень суверенності психологічного простору у вигляді невеликого масиву даних.

Для цього завдання ми скористалися методом факторного аналізу, адже саме з допомогою процедури факторизації зменшується розмірність вихідного простору корелюючих між собою ознак та забезпечується економніша їх репрезентація при мінімальних втратах вихідної інформації. Результатом факторного аналізу є перехід від множини вихідних змінних до меншої кількості нових змінних, що формують так звані фактори, які водночас інтерпретуються як передумови спільної мінливості масиву вихідних змінних. За допомогою факторного аналізу у нашому дослідженні було зменшено розмірність (мінімізовано масив даних) вимірюваних детермінант рівня суверенності психологічного простору особистості до меншої кількості незалежних факторів. Це дало змогу легко і більш однозначно інтерпретувати психологічні змінні, що значно корелюють одна з одною. За допомогою факторного аналізу ми отримали факторну структуру поєднання особистісно-адаптаційних характеристик особистості у загальній вибірці.

Факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриці психологічних шкал (змінних), визначених за допомогою вище перелічених методик, дала змогу визначити та інтерпретувати факторну структуру вимірюваних особистісно-адаптаційних показників як передумови суверенності психологічного простору особистості. Елементи факторної матриці, а саме «факторні навантаження або ваги» демонструють коефіцієнти кореляції одного фактора з усіма іншими показниками, що використовуються в дослідженні. Оскільки кожен стовпчик факторної матриці (фактор) є свого роду змінною величиною, то самі фактори так само можуть корелювати між собою. Тут можливі два випадки: кореляція між факторами дорівнює нулю – в такому

випадку фактори будуть незалежними (ортогональними); кореляція між факторами більше нуля – фактори вважатимуться залежними.

Факторна матриця показує також, які змінні утворюють кожен фактор. Це пов'язано, перш за все, з рівнем значущості факторної ваги. За традицією мінімальний рівень значущості коефіцієнтів кореляції в факторному аналізі визначається як 0,4 або навіть 0,3, оскільки немає спеціальних таблиць, з допомогою яких можна було б визначити критичне значення рівня значущості в факторній матриці. У проведеному нами дослідженні факторний аналіз виконувався комп'ютерною програмою SPSS, у якій рівень значущості факторної ваги було встановлено на рівні не менше 0,6.

Виділений в результаті факторизації фактор становить сукупність тих змінних з числа включених в аналіз, котрі мають значущі навантаження. Відтак фактор можна розглядати як певну штучну «одиницю» групування змінних на основі зв'язків, що існують між ними. Ця одиниця є умовною, оскільки, змінивши певні умови проведення процедури факторизації матриці інтеркореляцією, можна отримати іншу факторну структуру, де розподіл змінних за факторами та їх факторні ваги можуть виявитися іншими.

Метою застосування факторного аналізу у нашому дослідженні було:

- верифікація факторної моделі особистісно-адаптаційних характеристик суверенності психологічного простору серед осіб з різним рівнем його прояву шляхом зменшення розмірності (мінімізації масиву даних) вимірюваних показників до меншої кількості незалежних факторів;

- обчислення факторних оцінок для кожного з виділених факторів з їх подальшим z-перетворенням для виявлення достовірних відмінностей у рівнях прояву фактору (низькому, середньому, високому) у групах респондентів, диференційованих за рівнем суверенності психологічного простору.

Факторизація матриці психологічних шкал (змінних) у розрізі особистісно-адаптаційних характеристик респондентів, перевірених за допомогою Н-критерію Крускала-Уоллеса, відбувалася за допомогою методу головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax).

Для визначення числа факторів ми користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кетела, який вимагає побудови графіка власних значень. Правомірність застосування методу факторного аналізу до вибірки також перевірялась за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна (значення кореляції між фактором та змінними, що входять в його структуру, менше 0,6 не брались до уваги в аналізі) та критерієм сферичності Бартлетта ($p \leq 0,001$). Правомірність застосування факторного аналізу до визначених показників було перевірено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,832), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення $\chi^2=6868,013$; $df = 1378$; $p = 0,000$), що засвідчило доцільність та можливість використання заданого типу аналізу для обраних даних (табл. 3.10).

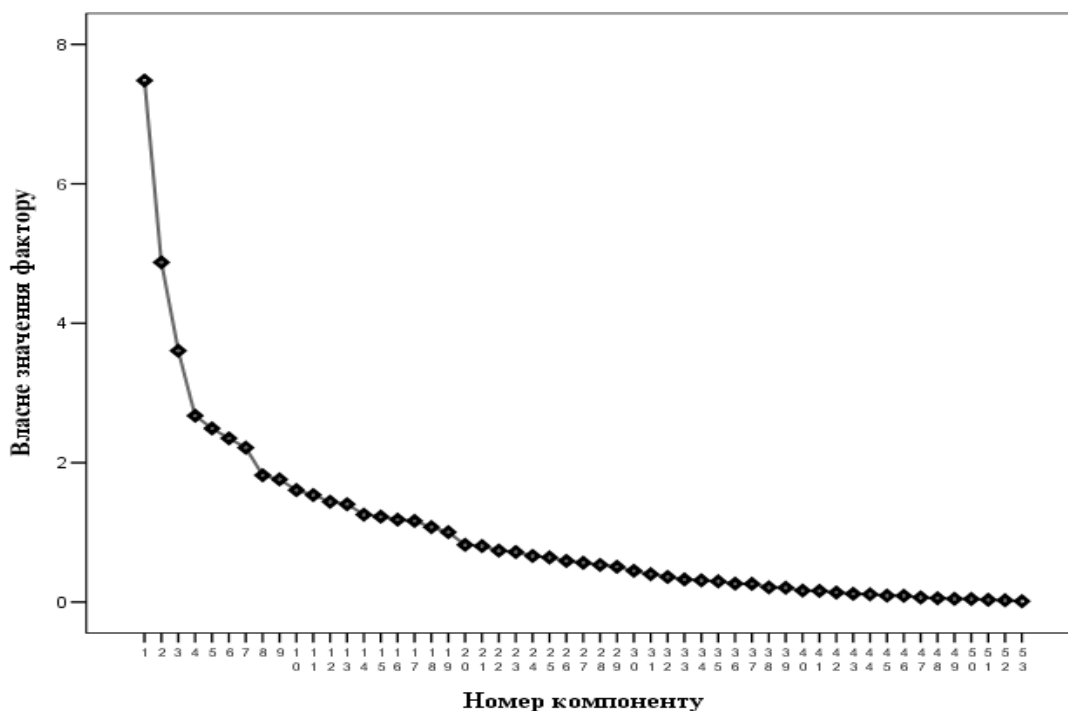
Таблиця 3.10

Міра адекватності і критерій Бартлетта процедури факторного аналізу особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Міра вибіркової адекватності Кайзера-Мейєра-Олкіна		.832
Критерій сферичності Бартлетта	хі-квадрат	6868,013
	ст.св.	1378
	Знч.	.000

Застосовані операції виключили з переліку діагностичних критеріїв ще декілька змінних, які мали низьку дисперсію та зменшували «вагу»

фактору, до якого входили «прийняття інших», «емоційне благополуччя», «поведінкове благополуччя» та «вольове благополуччя». Кількість факторів було визначено на основі графіку (scree plot) шляхом пошуку точки перегину на графіку власних значень до його виходу на пологую пряму після різкого спаду, що у нашому випадку дорівнює 9 ± 1 (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

Таким чином, факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриці психологічних шкал (змінних), виміряних за допомогою методик, що застосовувалися у констатувальному експерименті, дала змогу отримати однозначно інтерпретовану дев'ятифакторну модель особистісно-адаптаційних характеристик суверенності психологічного простору студентської молоді. Факторну структуру вимірюваних показників представлено у дод. В, табл. В.1.

Для аналізу отриманих даних важливим є накопичений відсоток дисперсії факторів, який вказує на те, наскільки повно вдалося описати

сукупність емпіричних даних (змінних) з їх допомогою: чим вищий цей показник, тим більшу частину масиву вдалося факторизувати. Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень виявилася доволі структурованою, з чітко вираженими дев'ятьма факторами, що описують понад 55 % дисперсії масиву емпіричних даних. Виділення найбільш значущих факторів підтверджено відповідними високими показниками коефіцієнтів факторних навантажень (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Власні значення виокремлених факторів

Фактори	Навантаження фактору після обертання		
	Всього (факторна вага)	Навантаження (у %)	Загальний показник навантаження (у %)
1	7,655	14,443	14,443
2	4,232	7,985	22,428
3	3,447	6,504	28,932
4	3,224	6,083	35,015
5	2,914	5,497	40,512
6	2,674	5,046	45,558
7	1,849	3,489	49,047
8	1,849	3,488	52,535
9	1,631	3,078	55,612

Отже, перейдемо до детального змістового аналізу кожного з виділених факторів.

Перший фактор, пояснюючи 14,4 % дисперсії, умістив дванадцять особистісно-адаптаційних детермінант суверенності психологічного простору: позитивність самооцінки (0,909), духовні цінності (0,850), цінності особистісної гармонії (0,836), саморегуляція емоцій (0,822), помірність сили бажань (0,815), життєва самореалізація (0,745), задоволеність життям (0,732), гармонійність особистості (0,730), конструктивність спілкування (0,708), самостійність (0,700), життєве самовизначення (0,681), образ життя (0,600). Змістовий аналіз вказаних діагностичних шкал детермінує назву фактору як *«інтегральна гармонійність особистості»* за рахунок позитивності

самооцінки, що відображає: оптимістичність, активність і успішність цих студентів в реалізації життєвих завдань; розвинутість духовних цінностей, які визначають моральну і естетичну міру гармонійності цих студентів у ставленні до інших людей і подій життя; їх цінності особистісної гармонії визначають найвищий прояв внутрішньоособистісної інтегрованості в суб'єктно-особистісних характеристиках самоприйняття, автономності, впевненості в собі і здатності переживати суб'єктивне психологічне благополуччя; сформованість саморегуляції емоцій як ознаки раціональності організації поведінки та емоційної життєстійкості особистості в стресових і конфліктних ситуаціях; помірність сили бажань та досягнень, що як розвинуте почуття міри відображає реалістичну оцінку цими студентами життєвих ситуацій та варіантів поведінки; життєва самореалізація увиразнює мотиваційні тенденції досягнення і вольову саморегуляцію у поведінці цих студентів та їх визначеність у життєвому призначенні та цілях; задоволеність життям та стосунками з людьми засвідчує гармонійну задоволеність собою, соціальним і матеріальним становищем, навчанням та іншими людьми; їх конструктивність спілкування в ознаках дружелюбності, вміння вислухати думку іншої людини і відверто висловлювати свою, комунікативної гнучкості у суперечливих ситуаціях та прийняття компромісних рішень у конфлікті підкреслює загальну гармонійність; самостійність, що характеризує цих студентів як самодостатніх особистостей, які за своїми розумовими здібностями схильні до самостійного пошуку виявлення причин і наслідків життєвих подій, а також без допомоги інших та посилення на авторитети вони беруть відповідальність у прийнятті важливих рішень; життєве самовизначення, завдяки якому можна констатувати високий рівень усвідомлення цими студентами свого призначення у житті, специфічності індивідуальності та орієнтованості на досягнення життєвих планів і цілей.

Другий фактор, пояснюючи 7,98 % дисперсії, найбільш тісно пов'язаний із такими показниками як: креативність (0,663), саморозуміння

(0,651), спонтанність (0,598), аутосимпатія (0,577), автономність (0,560), потреба у впізнанні (0,523), соціальний самоконтроль (-0,482), погляд на природу людини (0,429). У нашому випадку психологічні показники, які сформували змістове ядро другого фактору, визначають ключові параметри самоактуалізації респондентів, Тому логічно буде маркувати його як фактор *«самоактуалізація особистості»*: показники креативності підкреслюють характеристики неординарності і прагнення до пошуку нових варіантів розв'язання проблемних ситуацій; показники саморозуміння підтверджують чутливість цих студентів до власних бажань і потреб, що допомагає в побудові цільового орієнтира в житті; їх спонтанність є позитивною характеристикою вільного виявлення себе й власного життя; показники автономності уреальнюють сформовані самовизначення й незалежність, орієнтацію на власний досвід, протистояння соціальному тиску в думках і вчинках; показники потреби в пізнанні демонструють готовність до нових вражень і досвіду та спроможність до миттєвого пізнання дійсності; комплекс показників аутосимпатії і погляду на природу людини вміщують ознаки сформованої *«Я-концепції»* й адекватної самооцінки, які відображаються у щирості гармонійних міжособистісних стосунків, природній симпатії й неупередженості. Вказані самоактуалізаційні ознаки знаходять підкріплення в низьких показниках соціального контролю цих досліджуваних, а саме йдеться про те, що поведінка і емоції цих студентів більшою мірою залежать від їх внутрішнього стану і установок, а не від вимог і особливостей ситуації, тому йдеться про більш виразну стабільність їх поведінки в різноманітних ситуаціях та внутрішню узгодженість у вираженні емоцій.

Подальший аналіз даних вказує, що **третій фактор** *«емоційна зрілість»* (6,5 % дисперсії ознак) проявляється через такі діагностичні показники як: роздратованість (-0,689), врівноваженість (0,669), екстраінтернальність (0,641), комунікабельність (0,581), емоційна лабільність (-

0,518), відкритість (0,507), реактивна агресивність (-0,488), світоглядне благополуччя (0,405). У цей фактор найбільшою факторною вагою увійшли показники врівноваженості, які поряд із відсутністю роздратованості відображають хорошу емоційну стабільність і захищеність цих студентів від впливу стрес-факторів звичних життєвих ситуацій, що підтверджується в таких якостях, як комунікабельність, яка засвідчує наявність потреби в спілкуванні й постійну готовність до задоволення цієї потреби і відкритість, яка вказує на прагнення особистості до довірливо-відвертої взаємодії з навколишніми людьми за високого рівня самокритичності; виражений фон інтроверсії блокує нестабільність емоційного стану особистості, і тому ці студенти позбавлені частих змін настрою, підвищеної збудливості, дратівливості, реактивної агресивності; переживання світоглядного благополуччя наповнює внутрішній світ і буття людини повноцінним існуванням з усіма її життєвими моральними принципами, ідеалами, смисловими утвореннями, віруваннями та гармонією з навколишнім світом.

До **четвертого фактору** (6,08 % дисперсії ознак) з найбільшою факторною вагою увійшли показники: залежність (0,780), покірність (0,705), дружелюбність (0,698), альтруїстичність (0,669), змістовне узагальнення яких дає змогу проінтерпретувати його як *«дружелюбність»*. Цей фактор локалізував особистісні характеристики міжособистісної взаємодії, які у комплексі дають змогу представити цих студентів як конформних і слухняних, які не прагнуть чинити опору і завжди готові прислухатися до думки інших людей; вони в міру поступливі, емоційно стримані і мають високий рівень готовності чесно виконувати свої обов'язки; їх дружелюбність орієнтована на прийняття і соціальне схвалення, вони схильні до співробітництва, гнучкі і компромісні при вирішенні проблем і конфліктних ситуацій; їх прагнення бути у злагоді з думкою оточуючих і допомагати іншим людям супроводжується щирою теплотою у стосунках;

вони досить гіпервідповідальні і активні по відношенню до людей, тому легко і безкорисно вміють симпатизувати і турбуватися за них.

П'ятий фактор (5,49 % дисперсії ознак) інтегрував такі показники застосованих нами діагностичних методик як егоїстичність (0,757), авторитарність (0,727), агресивність (0,711), підозрілість (0,489). Змістовий аналіз вказаних діагностичних шкал детермінує його назву як «*владність*» в силу виражених характеристик домінантності, енергійності, успішності у справах і постійної вимоги привертання до себе уваги; ці студенти сильно орієнтовані на себе і самозадоволені своєю натурою та поведінкою, тому часто прагнуть до суперництва; досить часто їх вимогливість і наполегливість може знаходити вияв у прямолінійності, різкості в оцінці інших людей, непримиренності та іронічності; тому виражена підозрілість найчастіше є результатом завищеної критичності по відношенню до соціальної дійсності та оточуючих людей.

Шостий фактор (5,04 % дисперсії ознак) найбільшою мірою визначають показники: інтернальність (0,649), самоприйняття (0,610), адаптація (0,584), домінування (0,484), контактність (0,439). Вказані змінні дають змогу проінтерпретувати зміст фактору як «*інтернальність*». Показники інтернальності свідчать про високий внутрішній (інтернальний) суб'єктивний локус контролю щодо емоційно позитивних подій і ситуацій, що відбуваються в житті та діяльності цих студентів. Адже вони вважають події результатом власних дій і наслідком свого характеру, поведінки чи особливостей, вони впевнені в собі люди, що характеризуються компетентністю, відповідальністю, послідовністю у досягненні цілей, схильністю до самоаналізу, цілеспрямованістю та активною життєвою позицією; високі показники адаптації визначають їх здатність пристосовуватись особистісними та індивідуальними якостями до життя і діяльності в змінених умовах існування, у соціальному середовищі і професійній діяльності, швидко входити в колектив, адекватно орієнтуватися

і реагувати у різних ситуаціях, миттєво виробляти свою стратегію поведінки. У цих студентів яскраво виражена оптимізація відносин із соціальним середовищем, у процесі якої проходить узгодження самооцінки, очікування суб'єкта з його можливостями та реальністю.

До **сьомого фактору** «орієнтація у часі» (3,49 % дисперсії ознак) з найбільшою факторною вагою увійшли такі показники як: орієнтація у часі (0,741) та ціннісні орієнтації (0,555). Ці самоактуалізаційні показники визначають досліджуваних студентів як особистостей, які вміють правильно орієнтуватися у часі, розглядаючи в єдиній цілісності минуле, теперішнє і майбутнє; при цьому вони добре розуміють екзистенціальну цінність життя «тут і тепер», і здатні насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими втіхами і не знецінюючи очікуванням майбутніх успіхів; ці студенти притримуються ідеалів і цінностей, за якими живуть, серед яких такі, як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, досягнення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусиль, гра, самодостатність.

Восьмий фактор «емоційна рефрактерність» (3,48 % дисперсії ознак), оформлений такими характеристиками емоційних реакцій особистості на стимули зовнішнього середовища, як рефрактерна реакція (0,849), дисфорична реакція (-0,667). Це дає змогу констатувати, що емоційна система сприйняття цих студентів пасує перед різними впливами – позитивними, негативними й амбівалентними, при цьому перевага надається амбівалентним стимулам, які «застряють» в особистості та залишаються у вигляді переживань неприємного осадку, міркувань, затаєного смутку, злості, але загалом емоційна система не налаштована на негативні стимули.

Останній, **дев'ятий фактор** (3,08 % дисперсії ознак), найбільш тісно пов'язаний із такими показниками як емоційний комфорт (-0,525), екзистенційне благополуччя (-0,524), гнучкість у спілкуванні (-0,471), обернений зміст яких дає усі підстави для узагальнення його як «емоційна

дезадаптація». В силу закритого вираження почуттів та емоцій цих студентів і емоційної розбалансованості їх поведінкової активності, вони не проявляють комунікативної гнучкості, не орієнтовані на позитивну мотивацію спілкування і взаємодії з іншими людьми; відсутність переживання екзистенційного благополуччя супроводжується втратою віри у справедливий світ, самодостатність, життєстійкість і вітальну сповненість.

Наступний етап емпіричного дослідження був спрямований на виявлення відмінностей у рівнях вираження виділених факторів серед груп респондентів, диференційованих за критерієм «рівень суверенності психологічного простору особистості». З цією метою нами було використано дані, отримані під час факторного аналізу, що дозволило обчислити кількісні показники за дев'ятьма виділеними факторами у z-шкалі (проведено статистичну процедуру з використанням методу z-перетворень, яка дозволила перевести отримані у дослідженні бали у стандартизовану шкалу у вигляді z-балів (факторних оцінок)) для кожного опитаного. На підставі z-балів, які знаходяться у діапазоні від -3 Sig. до +3 Sig., ми можемо фактично визначити рівні вираження факторів у кожній з трьох груп, беручи до уваги той факт, що показники у діапазоні від -3 до -1 відповідають низькому рівню вираження фактору, показники від -1 до +1 відповідають середньому рівню, а показники від +1 до +3 відповідають високому рівню вираження. Нами було визначено кількість респондентів з кожної групи (у кількісному та відсотковому значенні), z-бали яких відповідали різним рівням прояву кожного фактору. Відсоткові тенденції вираження усіх виокремлених факторів у трьох групах представлені в таблицях 3.12-3.20.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «*інтегральна гармонійність особистості*» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Порівняльний аналіз рівнів фактору «інтегральна гармонійність особистості» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 1 «Інтегральна гармонійність особистості»			Всього (із кожної групи)
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	4 (4,84 %)	60 (73,13 %)	18 (22,00 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	19 (22,10 %)	56 (65,11 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	18 (25,00 %)	49 (68,00 %)	5 (7,00 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	41 (17,08 %)	165 (68,75 %)	34 (14,1 %)	240 (100%)

Хоча найбільший відсоток прояву інтегральної гармонійності особистості зафіксований для респондентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору, помітним є діагностичний факт, що високий рівень гармонійності особистості притаманний респондентам з високим рівнем суверенності психологічного простору на відміну від осіб з низьким рівнем, яким більш властиві низькі показники інтегральної гармонійності особистості. З-поміж виражених ознак – позитивного ставлення до себе, розвинутого духовно-морального світогляду, а саме морального ставлення до інших людей та природи, виражених естетичних якостей та переживань, творчих здібностей, прагнення до побудови обґрунтованої та реалістичної картини світу, розуміння його сутності та прийняття його різноманіття, а також ознак задоволеності стосунками у сім'ї, з друзями, з колегами, тобто задоволеністю життям в цілому, проявів чіткого розуміння свого життєвого призначення, визначеності життєвих завдань та довгострокових планів щодо їх реалізації на найближчі декілька років, конструктивності спілкування і самостійності, які зафіксовані у респондентів із високим рівнем суверенності психологічного простору – головною ознакою їх є узгодженість і насиченість

життя. В той же час досліджувані студенти із низьким рівнем суверенності психологічного простору відображають нижчий рівень розвитку духовних і моральних цінностей, неоптимальну організацію образу життя, недостатньо розвинуту саморегуляцію емоцій та дій, низьку самооцінку, невіру в себе і свої можливості; вони схильні до песимістичних настроїв та апатії, не вміють знаходити спільну мову з іншими людьми, а також не налаштовані на здійснення власних життєвих планів і докладання зусиль щодо гармонізації власної особистості, тобто у загальній сукупності схильні до переживання депресивних станів і втрати інтересу до життя.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «самоактуалізація особистості» у студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Порівняльний аналіз рівнів фактору «самоактуалізація особистості» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 2 «Самоактуалізація особистості»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	0 (0,00 %)	55 (67,07%)	27 (32,93 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	19 (22,09 %)	56 (65,12 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	20 (27,78 %)	50 (69,44 %)	2 (2,78 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	161 (67,08 %)	40 (16,6 %)	240 (100%)

Аналізуючи отримані дані, можемо стверджувати, що особам з високим рівнем суверенності притаманні всі ознаки високого рівня самоактуалізації. Водночас, респонденти з середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору демонструють схильність до низького рівня прояву вказаного фактору.

Студенти з високим рівнем суверенності психологічного простору більш креативні і прагнуть до творчості, їх чутливість і сенситивність до своїх бажань і потреб робить їх більш довірливими до навколишнього світу, а, отже, й більш впевненими в собі; виражена аутосимпатія і автономність як природна основа їх психічного здоров'я і цілісності, робить їх відкритими до світу і людей, вони успішно встановлюють довготривалі і доброзичливі стосунки з оточуючими; в той же час у них слабо виражений соціальний контроль, що говорить про їх схильність до правдивих відчуттів до інших людей. Не дивлячись на те, що найбільший відсоток прояву самоактуалізації особистості зафіксований для респондентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору, суттєву відмінність знаходимо для групи студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору, а саме: їх відрізняє високий соціальний самоконтроль, які блокує внутрішні інтенції до самовдосконалення і особистісного росту, і більш характеризує їх поведінку як імітаційну та стереотипну.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «емоційна зрілість» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Порівняльний аналіз рівнів фактору «емоційна зрілість» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 3 «Емоційна зрілість»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	1 (1,22 %)	72 (87,80 %)	9 (10,98 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	29 (33,72 %)	43 (50,00 %)	14 (16,28 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	25 (34,72 %)	33 (45,83 %)	14 (19,44 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	55 (23 %)	148 (61,6 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Результати показали, що високий рівень емоційної зрілості притаманний лише невеликій частині респондентів – 15 % загальної вибірки, що загалом дає змогу охарактеризувати їх врівноваженими, які поряд із відсутністю роздратованості і реактивної агресивності відображають хорошу емоційну стабільність і захищеність цих студентів від впливу стрес-факторів звичних життєвих ситуацій, що підтверджується у таких якостях як інтернальність, оптимістичність, активність; на тлі вираженого світоглядного благополуччя добре виразними стають їх комунікабельність і відкритість, які вказують на прагнення особистості до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми. Низький рівень емоційної зрілості більш притаманний особам з середнім та низьким рівнем суверенності психологічного простору.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «дружелюбність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Порівняльний аналіз рівнів фактору «дружелюбність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 4 «Дружелюбність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	0 (0,00 %)	50 (60,98 %)	32 (39,02 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	24 (27,91 %)	51 (59,30 %)	11 (12,79 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	15 (20,83 %)	53 (73,61 %)	4 (5,56 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	154 (64,16 %)	47 (19,58 %)	240 (100%)

Отримані дані вказують, що низький рівень дружелюбності найбільш притаманний респондентам з середнім рівнем суверенності психологічного простору і зовсім не властивий особам з високим рівнем суверенності. Серед

них найбільше осіб, що демонструють високий рівень прояву інтегральних характеристик дружелюбності.

Ці студенти відзначаються міжособистісною залежністю, вмінням орієнтуватися в ситуації взаємодії і розуміння, покірністю, здібностями до співробітництва і відповідальністю, які у комплексі сприяють конструктивній взаємодії з соціумом та є умовою успішної інтеграції в суспільство.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «владність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору так само виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Порівняльний аналіз рівнів фактору «владність» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 5 «Владність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	2 (2,44 %)	60 (73,17 %)	20 (24,39 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	25 (29,07 %)	52 (60,47 %)	9 (10,47 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	19 (26,39 %)	45 (62,50 %)	8 (11,11 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	46 (19,16 %)	157 (65,41 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Досить цікавим виявився факт, що високий рівень владності (схильності до лідерства) притаманний особам з високим рівнем суверенності, на відміну від респондентів з середнім та низьким рівнем суверенності, які більш схильні до низького рівня вияву вказаного фактору. Ознаки владності знаходять прояв у незалежності і вмінні відстоювати власну думку та ідеї, бажання проявляти лідерські якості, як-от вміння взяти на себе ініціативу, відповідальність у прийнятті різноманітних рішень, може супроводжуватися надмірним скептицизмом і прямолінійністю. Цим

студентам на відміну від двох попередніх груп притаманні висока ідейність і принциповість, які не тільки відображають характеристики незалежності, але й характеристики самодостатності, самовпевненості та практичності в реалізації життєвих цілей і планів.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «інтернальність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Порівняльний аналіз рівнів фактору «інтернальність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 6 «інтернальність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	6 (7,32 %)	68 (82,93 %)	8 (9,76 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	0 (0,00 %)	58 (67,44 %)	28 (32,56 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	33 (45,83 %)	39 (54,17 %)	0 (0,00 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	39 (16,25 %)	165 (68,75 %)	36 (15 %)	240 (100%)

Респондентам з низьким рівнем суверенності психологічного простору притаманний низький та середній рівень соціальної адаптивності; респондентам з середнім рівнем суверенності властиві прояви середнього та високого рівня соціальної адаптивності. Група з високим рівнем суверенності найчастіше демонструє ознаки соціальної адаптивності середнього рівня прояву. Висока соціальна адаптивність підкреслює сформований внутрішній контроль цих студентів, розвинуте самоприйняття виражається у прийнятті своєї зовнішньої та внутрішньої привабливості, переживанні задоволеності собою та рефлексивному самопізнанні; конструктивне домінування і вміння контактувати з іншими людьми, визначає розвинутий адаптаційний профіль життєвої компетентності.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «орієнтація у часі» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.18).

Високий рівень орієнтації у часі, як інтегральної особистісно-адаптаційної детермінанти рівня суверенності психологічного простору, притаманний особам з середнім рівнем суверенності.

Таблиця 3.18

Порівняльний аналіз рівнів фактору «орієнтація у часі» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 7 «Орієнтація у часі»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	10 (12,20 %)	67 (81,71 %)	5 (6,10 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	12 (13,95 %)	49 (56,98 %)	25 (29,07 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	13 (18,06 %)	52 (72,22 %)	7 (9,72 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	35 (14,58 %)	168 (70 %)	37 (15,41 %)	240 (100%)

Водночас респонденти з високим та низьким рівнем суверенності виявляють схильність до низького та середнього рівня прояву вказаного фактору, що переважно може бути пояснено індивідуальною системою ціннісних орієнтацій студентів.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «емоційна рефрактерність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Порівняльний аналіз рівнів фактору «емоційна рефрактерність» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 8 «Емоційна рефрактерність»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	4 (4,88 %)	68 (82,93 %)	10 (12,20 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	16 (18,60 %)	55 (63,95 %)	15 (17,44 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	12 (16,67 %)	58 (80,56 %)	2 (2,78 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	32 (13,33 %)	181 (75,41 %)	27 (11,25 %)	240 (100%)

Отримані дані вказують, що способи емоційного реагування на стимули навколишнього середовища та рівні його вияву найбільш відрізняються серед осіб із високим та низьким рівнем суверенності психологічного простору. Респонденти з низьким рівнем суверенності практично не виявляють рефрактерності високого рівня і більше орієнтовані на дисфоричні реакції (реакції, орієнтовані на ззовні, які переважно супроводжуються негативними переживаннями і налаштованістю емоційної системи на негативні стимули), на відміну від осіб з високим рівнем суверенності, для яких емоційна рефрактерність – це внутрішньорієнтована активність і позитивність смислів і соціальних значень стимулів оточення, за допомогою яких енергетичний потенціал блокує або гальмує поведінкові реакції.

Порівняння відсоткових тенденцій розподілу компонентів фактору «емоційна дезадаптація» серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору виявило суттєві відмінності між ними (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Порівняльний аналіз рівнів фактору «емоційна дезадаптація» серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Приналежність до групи	Фактор 9 «Емоційна дезадаптація»			Всього
	низький	середній	високий	
Високий рівень суверенності	13 (15,85 %)	56 (68,29 %)	13 (15,85 %)	82 (100%)
Середній рівень суверенності	8 (9,30 %)	58 (67,44 %)	20 (23,26 %)	86 (100%)
Низький рівень суверенності	20 (27,78 %)	44 (61,11 %)	8 (11,11 %)	72 (100%)
Всього (із загальної вибірки)	41 (17,08 %)	158 (65,83 %)	41 (17,08 %)	240 (100%)

Цікавим виявився факт відсутності інформативних відмінностей між рівнями вияву вказаного фактору (як сукупності змінних емоційного дискомфорту, відсутності екзистенційного благополуччя і гнучкості в спілкуванні, що вказують на емоційну дезадаптацію) та різними рівнями суверенності психологічного простору: особам з різними рівнями суверенності притаманні як високі, так і низькі рівня вияву вказаного фактору.

Таким чином, проведений порівняльний аналіз розподілу рівнів вираження факторів за досліджуваними групами дає змогу констатувати домінування факторного навантаження у групі студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору, що потребує додаткового статистичного аналізу емпіричних результатів.

Тому наступний крок емпіричного дослідження був спрямований на виявлення статистичної значущості виявлених відмінностей у рівні вираження виокремлених факторів в групах студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору. Для вирішення цього завдання було використано непараметричний критерій відмінностей для незалежних

вибірок Н-критерій Крускала-Уоллеса. Результати статистично значимих відмінностей у рівнях вираження факторів у трьох групах подано в табл. 3.21 та дод. Д.

Таблиця 3.21

Визначення достовірності відмінностей у рівні вираження виокремлених факторів серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Фактори	Хі-квадрат	p
Фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості»	28,024	.000***
Фактор (2) «самоактуалізація особистості»	78,738	.000***
Фактор (3) «емоційна зрілість»	11,597	.003**
Фактор (4) «дружелюбність»	47,867	.000***
Фактор (5) «владність»	38,955	.000***
Фактор (6) «інтернальність»	126,558	.000***
Фактор (7) «орієнтація у часі»	18,244	.000***
Фактор (8) «емоційна рефрактерність»	22,061	.000***
Фактор (9) «емоційна дезадаптація»	5,010	.082

Примітка: рівень достовірності: ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

За результатами застосування вказаного критерію можемо констатувати, що виявлені відмінності між різними рівнями вираження восьми факторів є статистично значущими, що підтверджує наше припущення щодо існування достовірних відмінностей у рівнях вираження встановлених факторів серед студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору. Щодо фактору «емоційна дезадаптація», то застосування непараметричного критерію відмінностей для незалежних вибірок не підтвердило достовірність виявлених відмінностей, оскільки $p=0,082$.

З огляду на результати статистичних даних стає очевидним, що досліджувані студенти відрізняються за рівнем вираження у них особистісно-

адаптаційних якостей, що визначає їх можливості проявляти адаптивну орієнтованість в різних життєвих умовах, а, отже, і визначати суверенність психологічного простору. Тому у нас є усі підстави вважати, що особистісно-адаптаційні характеристики є предикторами змісту прояву суверенності психологічного простору, тобто особистісно-адаптаційні характеристики передбачають рівень прояву суверенності психологічного простору. Їх прогностична роль є дуже значущою, адже зміна соціально-психологічних умов розвитку особистості, що впливає на характер діяльності і взаємостосунків, конкретні рішення та вчинки, ставлення до себе і до інших, визначає здатність людини вести себе незалежно від безпосереднього впливу обставин, керуючись при цьому власними уявленнями щодо відносин із світом, системи життєвих смислів і цінностей, здібностей, очікувань і домагань, що й визначає суверенність психологічного простору. Тому в межах дослідницького напрямку даного дослідження необхідним є виявлення моделі (регресійної) предикторів суверенності психологічного простору серед особистісно-адаптаційних характеристик досліджуваних студентів.

Наступним етапом статистичного аналізу особистісно-адаптаційних характеристик досліджуваних студентів, які належать до різного рівня прояву суверенності психологічного простору, стало використання *методу множинного регресійного аналізу*.

Множинний регресійний аналіз у нашому дослідженні було застосовано з метою:

1) визначення найбільш суттєвих прогностичних детермінант показника загального рівня адаптації студентів різного рівня прояву суверенності психологічного простору;

2) отримання рівняння регресії, яке дозволить за обчисленими параметрами множинної регресії здійснити оцінку (передбачення) невідомих значень «залежної» змінної за відомими значеннями «незалежних» змінних.

Тобто, за відомими значеннями найбільш інформативних незалежних змінних ми зможемо прогнозувати загальний показник адаптації досліджуваних студентів з різним рівнем прояву суверенності психологічного простору;

Отож, найчастіше цей метод аналізу використовується для вивчення можливості передбачення певного результату за кількома попередньо вимірюваними характеристиками. При цьому передбачається, що зв'язок між однією залежною змінною (Y) і кількома незалежними змінними (X) можливо виразити лінійним рівнянням:

$$Y=b+b_1x_1+b_2x_2+\dots+b_px_p+e,$$

де Y – залежна змінна; $x_1, \dots, x_p$ – незалежні змінні; $b, b_1, \dots, b_p$ – параметри моделі; e – помилка передбачення. Крім передбачення і визначення його точності множинний регресійний аналіз дає також змогу визначити і те, які діагностичні показники (незалежні змінні) найбільш істотні для передбачення, а якими змінними можна знехтувати, виключивши їх з аналізу.

Для реалізації вказаного методу ми скористалися масивом даних, що був отриманий в результаті факторизації (збереження отриманих змінних у форматі, що дозволяє їх подальше використання у множинному регресійному аналізі) загального масиву даних та застосували до нього множинний регресійний аналіз з використанням зворотного покрокового методу (Backward).

В результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок групи студентів з високим рівнем прояву суверенності психологічного простору, було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює 68 % дисперсії залежної змінної («адаптація») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної

регресійної моделі складає 0,666), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації (табл. 3.22; дод. Е, табл. Е.1).

Таблиця 3.22

Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а) для вибірки студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знч.
	B	Ст. помилка	Бета (β)		
б (Константа)	.145	.130		1,112	.269
Дружелюбність	.279	.129	.215	2,152	.034*
Орієнтація у часі	.503	.148	.337	3,397	.003***
Самоактуалізація особистості	.561	.167	.410	3,855	.001***
Інтегральна гармонійність особистості	.242	.099	.245	2,449	.017*

Примітка: а – залежна змінна «Адаптація»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,001$.

У результуючій моделі регресійного аналізу студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору також було виключено кілька факторів, вплив яких на формування загального рівня адаптації малозначущий. Серед них такі фактори як: фактор 3 «емоційна зрілість», фактор 5 «владність», фактор 6 «інтернальність», фактор 8 «емоційна рефрактерність».

Отримані величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) дають змогу зробити висновок щодо вкладу кожного фактору, відібраного у модель множинної регресії. Основними особистісно-адаптаційними предикторами суверенності психологічного простору у студентів із високим рівнем її прояву є:

- фактор (2) «самоактуалізація особистості» ($\beta=0.410$);

- фактор (7) «орієнтація в часі» ($\beta=0.337$);
- фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=0.245$);
- фактор (4) «дружелюбність» ($\beta=0.215$).

Таким чином, загальний рівень адаптації у студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору найбільшою мірою визначають позитивна самооцінка, зріле самоствавлення у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованість, здатність саморегуляції емоцій, самостійність і помірність сили бажань, конструктивність спілкування і задоволеність життям задля досягнення інтегральної гармонійності особистості. Ці студенти характеризуються високим самоактуалізаційними показниками креативності, саморозуміння, спонтанності і потреби і пізнанні, які сповнюють їх самоповагою і вірою у власні сили, а розвинена аутосимпатія і автономність визначають характеристики самоактуалізації у сформованому почутті самоповаги, упевненості, урівноваженості, витриманості й внутрішньої витривалості, що загалом є результатом їхньої здатності любити інших людей, проявляти толерантність і гнучкість у ході взаємодії з оточення. Вони добре орієнтовані у часі, що сповнює їх поведінку вмінням жити «тут і тепер». Характеристики міжособистісної взаємодії цих студентів оформлені у комунікативно-привабливий потенціал проявів доброзичливості, дружелюбності, здатності до розуміння та володіння прийомами турботи і допомоги іншим людям. Загалом найбільшою мірою до прогностичних детермінант адаптації цих студентів належать характеристики природної неупередженості й доброзичливості, цілеспрямованості, сформованого інтересу до життя, безконфліктного ставлення до себе та діяльності, оптимізму і пізнавальної активності.

В результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок групи студентів із середнім рівнем прояву

суверенності психологічного простору, було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює 74 % дисперсії залежної змінної («адаптація») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,748), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації (табл. 3.23; дод. Е, табл. Е.2).

Таблиця 3.23

Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а) для вибірки студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знч.
		B	Ст. помилка	Бета (β)		
5	(Константа)	.194	.069		2,812	.006
	Інтегральна гармонійність особистості	.204	.060	.337	3,416	.001***
	Емоційна зрілість	.145	.061	.235	2,380	.020*
	Владність	.163	.055	.290	2,953	.004**
	Інтернальність	.134	.066	.193	1,968	.045*

Примітка: а – залежна змінна «Адаптація»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

У результуючій моделі регресійного аналізу студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору також було виключено кілька факторів, вплив яких на формування загального рівня адаптації малозначущий. Серед них такі фактори як: фактор 2 «самоактуалізація особистості», фактор 4 «дружелюбність», фактор 7 «орієнтація у часі», фактор 8 «емоційна рефрактерність».

Отримані величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) дають змогу зробити висновок щодо вкладу кожного фактору, відібраного у модель множинної регресії. Основними особистісно-адаптаційними предикторами

суверенності психологічного простору у студентів із середнім рівнем її прояву є:

- фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=0.337$);
- фактор (5) «владність» ($\beta=0.290$);
- фактор (3) «емоційна зрілість» ($\beta=0.235$);
- фактор (6) «інтернальність» ($\beta=0.193$).

Отже, до прогностичних детермінант адаптації студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору найбільшою мірою належать характеристики гармонійних проявів особистості, які стимулюють розвиток та тенденції до самовдосконалення цих студентів. Відповідно це робить їх життя більш цікавим, більш внутрішньо та зовнішньо узгодженим та насиченим за рахунок природньої неупередженості й доброзичливості, цілеспрямованості, сформованого інтересу до життя, безконфліктного ставлення до себе та діяльності, оптимізму і пізнавальної активності. Емоційна зрілість вміщує ознаки врівноваженості, які поряд із відсутністю роздратованості, відображають емоційну стійкість і стабільність. Розвинені комунікативні здібності відображаються у їх відкритості, щирості і доброзичливості при взаємодії з іншими людьми. Виражений внутрішній комфорт підкріплений переживаннями світоглядного благополуччя, у якому відображається повноцінне існування особистості з усіма її життєвими моральними принципами, ідеалами, смисловими утвореннями, віруваннями та гармонією з навколишнім світом. Ознаки владності як характеристики міжособистісної взаємодії підкріплені прагненням цих студентів до суперництва, вимогливості, наполегливості, а також завищеної критичності до оточуючої дійсності. Їх виражена інтернальність в ознаках адаптаційних ознак самоприйняття характеризує цих студентів компетентними, відповідальними, послідовними в досягненні цілей, схильними до

самоаналізу, цілеспрямованими та адекватними у виборі засобів досягнення поставлених цілей.

В результаті використання методу множинного регресійного аналізу щодо факторних оцінок групи студентів із низьким рівнем прояву суверенності психологічного простору, було отримано остаточну модель множинної регресії, яка пояснює 62 % дисперсії залежної змінної («адаптація») (при цьому коефіцієнт множинної кореляції остаточної регресійної моделі складає 0,567), що дозволяє перейти до її змістової інтерпретації (табл. 3.24; дод. Е, табл. Е.3).

Таблиця 3.24

Коефіцієнти множинного регресійного аналізу (а) для вибірки студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Знч.
		B	Ст. помилка	Бета (β)		
6	(Константа)	.254	.104		2,441	.017
	Інтегральна гармонійність особистості	-.528	.107	-.559	-4,941	.000***
	Владність	.211	.081	.300	-2,599	.011*
	Емоційна рефрактерність	-.243	.106	-.240	-2,290	.025*

Примітка: а – залежна змінна «Адаптація»; рівень достовірності: * $p \leq 0,05$; *** $p \leq 0,001$.

У результуючій моделі регресійного аналізу студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору також було виключено кілька факторів, вплив яких на формування загального рівня адаптації малозначущий. Серед них такі фактори як: фактор 2 «самоактуалізація особистості», фактор 3 «емоційна зрілість», фактор 4 «дружелюбність», фактор 6 «інтернальність», фактор 7 «орієнтація у часі».

Отримані величини стандартизованих коефіцієнтів регресії (β) дають змогу зробити висновок щодо вкладу кожного фактору, відібраного у модель множинної регресії. Основними особистісно-адаптаційними предикторами суверенності психологічного простору у студентів із низьким рівнем її прояву є:

- фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=-0.559$);
- фактор (5) «владність» ($\beta=0.300$);
- фактор (8) «емоційна рефрактерність» ($\beta=-0.240$);

Таким чином, прогностичними детермінантами адаптації студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору є слабка інтегральна гармонійність особистості, що підтверджено ознаками неналаштованості докладати зусилля щодо гармонізації власної особистості та схильності переживання депресивних станів та втрати інтересу до життя, недостатньої мотивації досягнення та підвищеної критичності до своїх успіхів, а також слабкої вольової саморегуляції та невизначеності власного життєвого призначення й цілей. Їх слабо розвинене почуття міри, наявність значних акцентуацій характеру, прагнення до максимальних успіхів у своїй діяльності, імпульсивність та низький рівень вольових здібностей добре відображає владні тенденції поведінки через прояви домінантності, прямолінійності та завищеної критичності. Зворотній прояв емоційної рефрактерності підтверджує орієнтацію цих студентів на дисфоричні реакції, які орієнтовані ззовні та переважно супроводжуються негативними переживаннями і налаштованістю емоційної системи на негативні стимули. Зрозуміло, що така слабкість емоційного тону нівелює адаптивні здібності цих студентів.

Психологічний зміст виокремлених предикторів суверенності психологічного простору студентів із різним рівнем її прояву продемонстрував тенденцію кардинально протилежних особистісно-поведінкових характеристик між групами 1 і 2 (високий і середній рівень

суверенності психологічного простору) та групою 3 (низький рівень суверенності психологічного простору). Підтверджуючим психологічним фактом виступили результати аналізу зв'язку між факторними симптомокомплексами та загальним показником суверенності психологічного простору.

Наступним кроком вивчення особистісно-адаптаційних характеристик осіб з різними рівнями суверенності психологічного простору стало використання методу кореляційного аналізу для визначення статистично-достовірних кореляцій між основними факторними симптомокомплексами та загальним показником суверенності психологічного простору особистості. Кореляційний аналіз, спрямований на перевірку гіпотези про зв'язок між вказаними змінними, здійснювався з використанням коефіцієнту кореляції r -Пірсона. Результати обрахунку подані у табл. 3.25.

Таблиця 3.25

**Обрахунок кореляційних зв'язків між факторними
симптомокомплексами особистісно-адаптаційних характеристик осіб
з різними рівнями суверенності психологічного простору**

Рівень суверенності психологічного простору	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Фактори			
Фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості»	.499***	.089	.161
Фактор (2) «самоактуалізація особистості»	.313**	-.106	-.111
Фактор (3) «емоційна зрілість»	.020	.302**	-.216*
Фактор (4) «дружелюбність»	.254*	-.094	-.005
Фактор (5) «владність»	.083	.226*	-.224*
Фактор (6) «інтернальність»	.101	.283**	.114
Фактор (7) «орієнтація у часі»	.243*	.008	.182
Фактор (8) «емоційна рефрактерність»	-.226*	.009	.292*

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$;

Отримані результати дають нам змогу припустити існування взаємозв'язку рівня суверенності психологічного простору особистості з визначеними нами факторними симптомокомплексами особистісно-адаптаційних характеристик особистості.

Так *високий рівень* суверенності психологічного простору зумовлений інтегральною гармонійністю особистості ($p \leq 0,001$), яка формується завдяки наявності таких особистісно-адаптаційних характеристик особистості як позитивна самооцінка, саморегуляція емоцій, самостійність, конструктивність спілкування, задоволеність життя тощо. Також детермінантами високого рівня суверенності є високий рівень самоактуалізації особистості ($p \leq 0,01$) (автономність, креативність, соціальний самоконтроль тощо), дружелюбність ($p \leq 0,05$) (співробітництво, слухняність, відповідальність), орієнтація у часі ($p \leq 0,05$) (здатність будувати власну активність «тут і тепер», а не учора чи завтра) та відсутність енергетичного блокування власних емоційно-поведінкових реакцій на стимули зовнішнього середовища ($p \leq 0,05$).

Визначальною детермінантою *середнього рівня* суверенності психологічного простору за результатами нашого дослідження є достатня емоційна зрілість особистості ($p \leq 0,01$), яка виявляється через такі особистісно-адаптаційні характеристики як врівноваженість, комунікабельність, емоційна лабільність, відкритість, світоглядне благополуччя тощо. Вказаний рівень суверенності також передбачає розвинену соціальну адаптивність особистості ($p \leq 0,01$) (адаптація, контактність, домінування, самоприйняття) та певний рівень владності ($p \leq 0,05$) (домінування, лідерство, прямолінійність).

Причинами прояву *низького рівня* суверенності психологічного простору за результатами нашого дослідження можуть стати емоційна дезадаптація ($p \leq 0,001$), яка детермінується такими особистісно-

адаптаційними характеристиками особистості як емоційний дискомфорт, екзистенційне неблагополуччя, деструктивність міжособистісної комунікативної взаємодії; емоційна дисфоричність ($p \leq 0,05$), що здатна спричинити блокування або гальмування поведінкових реакцій; низький рівень прояву таких якостей «владності» як лідерство, домінування ($p \leq 0,05$); емоційна незрілість ($p \leq 0,05$).

Узагальнення отриманих результатів відображено у розробці емпіричної моделі особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді та узагальненні базових положень щодо системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

3.2. Психологічні закономірності особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору

Логіка наукових фактів, отриманих у проведеному дослідженні особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору у їх концептуальному осмисленні та узагальненні, закономірно висуває проблему зведення отриманих наукових даних в єдину систему функціонування. Продуктивним напрямком у вивченні закономірностей прояву взаємодетермінації прояву особистісно-адаптаційних характеристик та суверенності психологічного простору студентів є обов'язкове врахування принципу системності, дотримання якого у свій час дало можливість розглянути положення про включення психічного у всезагальний взаємозв'язок явищ матеріального світу і механізм «аналізу через синтез», запропонований С. Рубінштейном [156]. Ця думка є цінною щодо узагальнення отриманих емпіричних результатів, адже, як підкреслює науковець, психологічну структуру особистості складає сукупність її

психічних властивостей, які є взаємопов'язаними, взаємозумовленими і знаходяться одне до одного у відношенні певної субординації: в особистості є і більш загальні і більш спеціальні властивості, які виявляються залежно від того, які завдання стоять перед дослідженням.

Результати проведеного дослідження підтвердили положення, що особистісно-адаптаційні характеристики зумовлені релевантними проявами суверенності психологічного простору. Масштаб взаємодетермінації прояву особистісно-адаптаційних характеристик та суверенності психологічного простору студентів, вкладений у положення, що детермінізм і наукове пояснення явищ внутрішньо взаємопов'язані між собою, тому пояснити явище, а в нашому випадку явище суверенності психологічного простору означає розкрити систему особистісно-адаптаційної детермінації, наслідком якої воно виступає. В нашому випадку суверенність психологічного простору – це системне явище, але в той же час вона є підсистемою особистості, що є найбільш узагальненою психічною системою активної життєдіяльності. Внаслідок такої зумовленості у психологічному складі особистості виокремлюються «компоненти різної міри узагальненості та стійкості, що змінюються різними темпами» [цит. за: 156, с. 242]. Таким чином, говорячи про суверенність психологічного простору як ефект системної детермінації, нами виявлено особистісно-адаптаційні характеристики, які є релевантними психологічній системі особистості та похідними і залежними від природного і суспільного буття людини.

Проведене дослідження з вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентів з різним рівнем його становлення продемонструвало виявлення специфічних ознак та психологічних закономірностей досліджуваного феномену.

Психологічний зміст виокремлених факторів засобом регресійного аналізу чітко демонструє специфічність наповнення факторів. Так, у групі

студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору чітко простежується превалювання особистісно-адаптаційних ознак, які належать до таких їх угруповань як прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегративна гармонійність; у студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору – це особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегративної гармонійності та психологічного благополуччя; в групі студентів із низьким рівнем суверенності психологічного виокремлюються особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегративної гармонійності (-) та позитивного сприйняття дійсності (-).

Тому у нас є усі підстави констатувати, що високий і середній рівні суверенності психологічного простору особистості вміщують більш розвинуті і діючі властивості особистості, які є реалізацією і конкретизацією потенційних поведінкових характеристик, що визначають повноцінний розвиток особистості. При цьому низький рівень суверенності психологічного простору, поступаючись достатньою кількістю особистісно-адаптаційних характеристик у буттєвому існуванні і у соціальних зв'язках, може набути ці характеристики, і, таким чином, створити нові «продуктивні» системи властивостей, нові мотиваційні характеристики поведінки і діяльності, на основі яких будуть розгортатися нові актуальні межі суверенності психологічного простору. В цьому випадку повноцінна соціально-особистісна адаптація стає засобом формування нових властивостей особистості, яке відбувається поступово за механізмом узагальнення ситуативно виникаючих спонукань, способів поведінки, стилів діяльності тощо.

Таким чином, саме рівень суверенності психологічного простору як психологічна інстанція особистості є потужною основою підкорення ієрархії рівнів її психологічної організації, яка не тільки інтегрує, але й регулює її

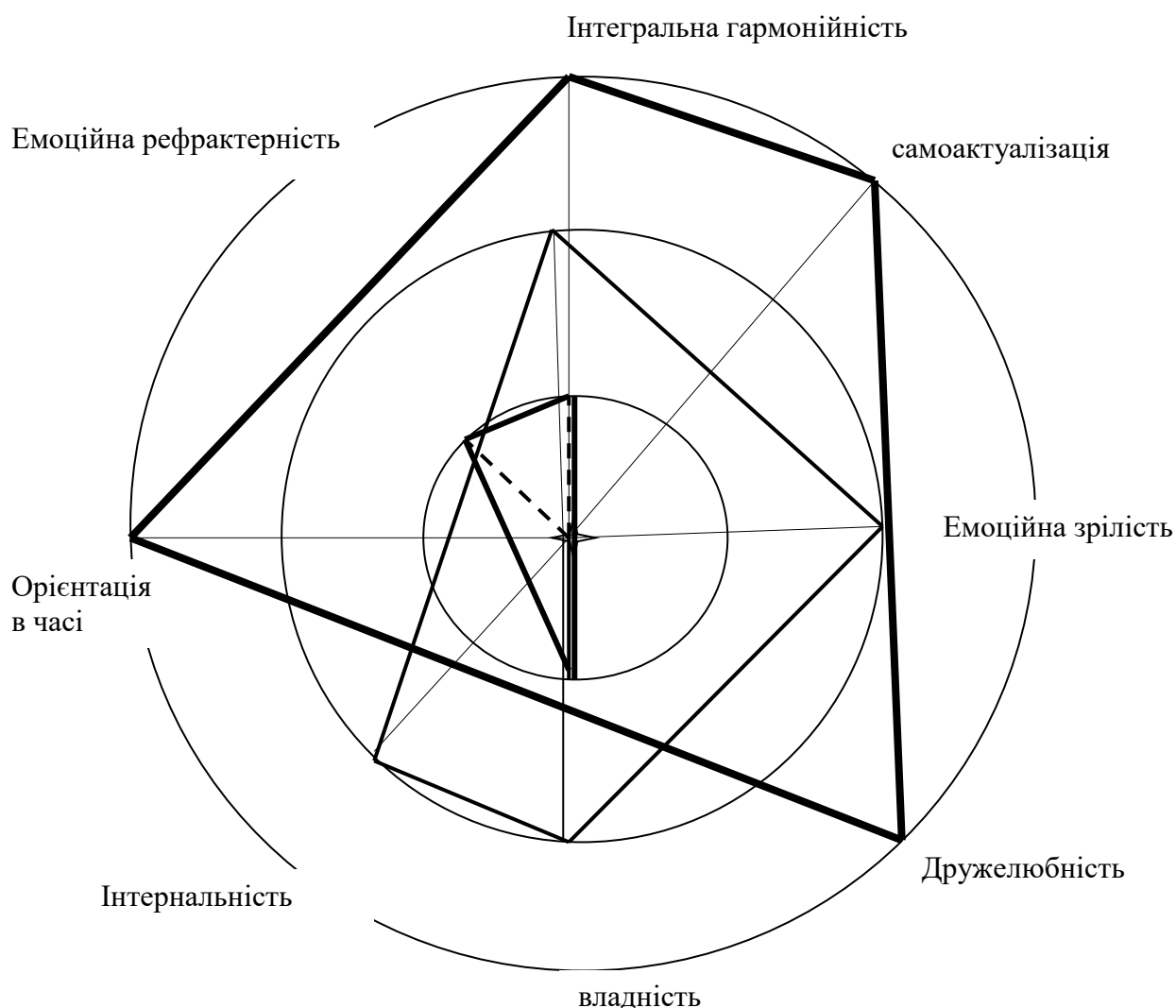
суб'єктивний світ, поведінку і діяльність. Результати проведеного дослідження показують, що особистісно-адаптаційні характеристики студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору є досить динамічними та містять суттєві відмінності. Узагальнення психологічного наповнення домінуючих факторів представлено у таблиці 3.26.

Таблиця 3.26

**Специфіка психологічного навантаження у домінуючих факторах
особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем
суверенності психологічного простору**

Рівень СПП	особистісно-адаптаційні характеристики				
	прагнення до самореалізації	комунікативно- особистісна привабливість	інтегральна гармоній-ність	позитивне сприйнятт я дійсності	психоло- гічне благопо- луччя
високий рівень	фактор 2 «самоактуалізація особистості» (+); фактор 7 «орієнтація в часі» (+)	фактор 4 «дружелюбність» (+)	фактор 1 «інтегральна гармонійність особистості» (+)	-	-
середній рівень	-	фактор 5 «владність» (+); Фактор 6 «інтернальність» (+)	фактор 1 «інтегральна гармонійність особистості» (+)	-	фактор 3 «емоційна зрілість» «+»
низький рівень	-	фактор 5 «владність» (+)	фактор 1 «інтегральна гармонійність особистості» (-)	фактор 8 «емоційна рефрактер ність» (-)	-

Такі динамічні відмінності пов'язані з особливостями процесу особистісного становлення, що ще раз доводить, що показники суверенності психологічного простору молодій людині знаходяться не тільки у безпосередній залежності від зовнішніх соціальних передумов, але й опосередковані системою особистісно-адаптаційних параметрів суб'єкта. Схематичний варіант фіксації предикторної факторизації особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору чітко демонструє поступове його розширення і зміцнення мірою набуття високих показників прояву (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Схema фіксації предикторної факторизації особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору

Аналіз прогностичного внеску особистісно-адаптаційних характеристик у прояві суверенності психологічного простору студентів демонструє слабо виражену («аморфну») потребу в автономії і компетентності у студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору. На нашу думку, саме ця потреба в період професіоналізації реалізується завдяки усвідомленню власної суб'єктності як «центру координації всіх психічних процесів, станів, властивостей, а також здібностей, можливостей і обмежень особистості щодо об'єктивних і суб'єктивних цілей, домагань і задачам життєдіяльності» [цит. за: 164, с. 1].

Порівняння регресійних моделей особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору, показало, що у студентів групи 1 суверенність психологічного простору відрізняється психологічним змістом за рахунок детермінації значно ширших спектрів прогностичних факторів (незалежних змінних).

Таким чином емпірично експлікованим є психологічний факт розширення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору в напрямку його сформованості у студентської молоді. Так, у групі з низьким рівнем суверенності психологічного простору превалюють такі особистісно-адаптаційні предиктори, як прагнення до самореалізації та позитивного сприйняття дійсності; у групі з середнім рівнем суверенності психологічного простору – особистісно-адаптаційні показники прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісної привабливості та переживання психологічного благополуччя; група із високим рівнем суверенності психологічного простору вміщує найширший набір особистісно-адаптаційних показників, а саме: показники прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісної привабливості, особистісної гармонійності та позитивного сприйняття дійсності.

Суттєвим доповненням предикторних показників суверенності психологічного простору виступив психосемантичний аналіз конструкту «образ життя». Власна суб'єктність визначається передусім оволодінням

власним життєвим досвідом, який в усій гаммі соціального навантаження складає *образ світу* людини. І, знову звертаючись до праць С. Рубінштейна, варто актуалізувати його думку щодо розвитку особистості: «суб'єкт у свої діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється і розкривається; він в них створюється і визначається. ...Особистість тим більш значуща, чим більше її сфера дії, той світ, в якому вона живе, і чим завершенишим є цей останній, тим завершеною є вона сама» [цит. за: 151, с. 170]. Тільки на цьому шляху можливе пояснення того, як і чому і для чого в свідомості конкретної особистості, що взаємодіє із світом, виникає образ певного виду та змісту, серед яких зустрічаємо й «образ життя» – інтегрований образ усіх сукупностей діяльності людини, які вона актуально реалізує як суб'єкт індивідуальної діяльності [167].

Людина має свою власну історію, свій життєвий шлях, в контексті якого зміни, формування, діяльність особистості здійснюються в більш широкому і конкретному контексті життя. Поряд з психічним і особистісним складом особистості, потрібно враховувати і життєвий склад особистості, а саме її моральність, розум, вміння ставити і розв'язувати життєві завдання, світогляд, активність. Саме життєвий склад визначає відношення до світу, у якому базову позицію займає свідомість як знання і як здатність проявляти свою позицію до оточуючого світу. Загалом свідомість є безперервною змінною сукупності чуттєвих і розумових образів, які безпосередньо з'являються у внутрішньому досвіді особистості і спрямовують її практичну діяльність [101, с. 368–370].

У нашому дослідженні важливим є підтвердження даними щодо наповнення «образу світу» у студентів із різними рівнями суверенності психологічного простору, для чого було використано методику семантичного диференціалу «образ життя» В. Серкіна, за допомогою якого вдалося на рівні індивідуального усвідомлення семантичного конструкту «образ життя» виявити особливості інтегративної активності особистості, яку вона реалізує як суб'єкт індивідуальної діяльності в соціальному просторі життєдіяльності.

Структура образу життя детермінована образом світу та планом реальних взаємодій людини у ньому, що добре відображає специфічний внутрішній момент діяльності, в якому певною мірою сконцентровані особистісні механізми адаптації, саморегуляції та поведінки.

Структурні компоненти образу життя студентської молоді можна розглядати як внутрішньо опосередковані інтегративні системи (чи то цілісні синтези), які дають змогу конкретного аналізу розгортання процесу формування їх психологічного простору. Семантичні універсалії «образу життя» студентів можна розглядати як психічні детермінанти їх діяльності, які є не тільки джерелом психічної активності і поведінки, але й факторами формування їх психологічного простору. Слід відзначити, що окрім зафіксованих семантичних універсалій оцінки «образу життя», в групах досліджуваних студентів обиралися й інші параметри, але низька частота не дає можливості віднести їх до семантичної універсалії (24 % від загальної кількості респондентів).

Обробка отриманих даних щодо семантичної репрезентації «образу життя» досліджуваних студентів методом знаходження *семантичної універсалії* сукупності стійких і схожих оцінок дає змогу виділити наступні значимі ознаки «образу життя» студентів, диференційованих за рівнем суверенності психологічного простору (рис. 3.3).

В групі студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору (група 3) модель суб'єктивного образу життя складають такі три параметри – *авторитарний, напружений і егоїстичний*, які вміщують тільки характеристики індивідуально-психологічної сфери (егоїстичний, напружений) та характеристики сфери соціально-психологічного середовища (авторитарний), що обмежує хронотоп образу досліджуваних студентів цієї групи в межах ставлення до умов життя, навчання, дозвілля та рівня достатку.

Рис. 3.3. Схема семантичної оцінки «образу життя» студентів з різними рівнями суверенності особистісного простору

В групі студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору (група 2) модель суб'єктивного образу життя складають такі чотири параметри – *активний, впевнений, комфортний, раціональний*, які розширюють діапазон оцінки «образу життя» у соціально-психологічному середовищі (раціональний), у діяльній та побутовій сферах (комфортний) та у характеристиках індивідуально-психологічної сфери (активний, впевнений).

Найширший діапазон семантичної оцінки «образу життя» зафіксовано у групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору (група 1), у модель якої вміщені такі компоненти, як *компромісний, демократичний, відповідальний, розуміючий, відкритий*, що охоплюють сферу соціально-психологічного середовища (відкритий, відповідальний, розуміючий); культурно-історичного середовища (демократичний, компромісний). Саме у цій групі досить виразною є оцінка семантичного конструкту «образу життя» у сферах ставлення до соціальних груп, в які включена людина та в яких вона проявляє свою позицію спілкування та впливу;

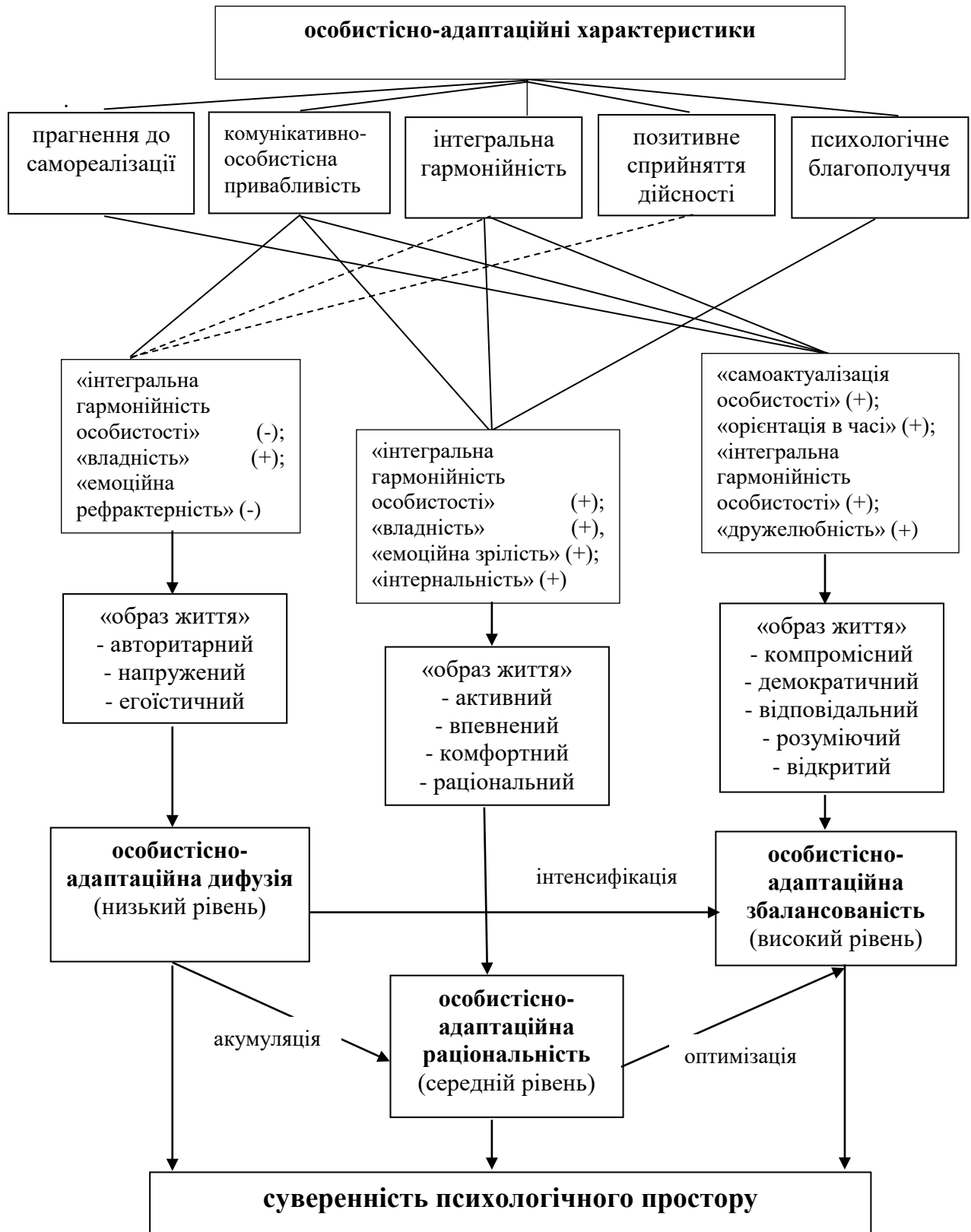
до соціально-економічних умов розвитку держави та політичної системи; до інформаційних джерел, їх технологічної новизни, достовірності та значущості.

Проведений семантичний аналіз дає змогу дійти висновку, що зафіксовані динамічні відмінності пов'язані з особливостями зміни ставлень студентів до сфер життєдіяльності людини у бік їх збільшення та групування лише не лише в одній, а в декількох сферах життєвої реалізації. Отже, суб'єктність соціалізації студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору, демонструє «розширення» вибору особистістю власного шляху розвитку на основі незначної кількості базових відносин до світу.

На основі отриманих результатів нами складено узагальнену емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді, де експліковано основні групи їх особистісно-поведінкових характеристик, а також зазначено особливості семантичної репрезентації «образу життя» методом знаходження семантичної універсальії досліджуваних студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору (рис. 3.4).

Емпірична модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді дала змогу відстежити закономірність поступової якісної зміни особистісно-адаптаційної наповненості кожного з рівнів суверенності психологічного простору, які верифіковано у такі форми:

- група 1 – *особистісно-адаптаційна дифузія суверенності психологічного простору* за психологічним змістом продукує прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик, як прагнення до домінантності і до максимальних успіхів у своїй діяльності, імпульсивність, прямолінійність та завищена критичність; слабка інтегральна гармонійність, яка визначає недостатність мотивації досягнень та особистісну невизначеність; дисфоричні реакції, які супроводжуються негативними переживаннями.

Рис. 3.4. Емпірична модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді

Примітка — - позитивний зв'язок; ----- - негативний зв'язок

Такі характеристики «розмивають» межі суверенності психологічного простору особистості і супроводжуються вираженим невмінням керувати емоціями за рахунок нервово-психічної напруженості, а переважне переживання стану невиправданих надій та очікувань кращого робить їх пасивними. Однак в той же час, в будь-який момент вони готові імпульсивно змінити свою думку, що підтверджує їх емоційну дезорганізацію мислення, наївність думок, простоту смаків і прямолінійність; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів методом знаходження семантичної універсалії сукупності стійких і схожих оцінок дає змогу виділити такі його ознаки як авторитарний, напружений, егоїстичний.

- група 2 – *особистісно-адаптаційна раціональність суверенності психологічного простору* об'єднує з одного боку, прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик як особистісна узгодженість, прагнення до самовдосконалення, природна неупередженість і доброзичливість, цілеспрямованість, оптимізм та пізнавальна активність; комунікативні здібності відображаються у їх відкритості, щирості і доброзичливості при взаємодії з іншими людьми; інтернальність, схильність до самоаналізу і самоприйняття; та переживання світоглядного благополуччя, яке наповнює їх життя життєвими принципами і смислом, які по-особливному визначають їх комунікативно-особистісну привабливість і внутрішню гармонійність; а з другого боку, – підвищені наполегливість, вимогливість, критичність і прагнення до суперництва, роблять поведінку цих студентів обережною щодо адекватного переживання позитивних моментів радості, успіху, натхнення тощо та зручною щодо адаптації до нових і нестандартних умов дійсності; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних

студентів вміщує такі ознаки як активний, впевнений, комфортний, раціональний.

- група 3 – *особистісно-адаптаційна збалансованість суверенності психологічного простору* за психологічним змістом продукує прояв виражених самоактуалізаційних характеристик креативності, саморозуміння, спонтанності і потреби і пізнанні, орієнтації у часі, самоповаги, аутосимпатії та автономності; інтегрально-гармонійних характеристик самостійності, цілеспрямованості, позитивної самооцінки, конструктивності спілкування і задоволеності життям; комунікативних характеристик доброзичливості, дружелюбності, оптимізму, здатності до розуміння та володіння прийомами турботи і допомоги іншим людям. Такі характеристики визначають збалансованість прояву суверенності психологічного простору, який знаходить вияв у вираженій орієнтації на тісне співробітництво з референтною групою, дружніми взаєминами з оточуючими, врівноваженості, послідовності, цілеспрямованості, самостійності та ініціативності; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів вміщує такі ознаки як компромісний, демократичний, відповідальний, розуміючий, відкритий.

Як показали результати дослідження, виокремлені форми особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору тісно між собою пов'язані і мають властивість взаємопереходу одна в одну. Відповідно їй виділені рівні суверенності психологічного простору, маючи психологічну межу у прояві особистісно-поведінкових характеристик, демонструють взаємозв'язок між собою, описаний через механізми:

- *аккумуляції*, що знаходить прояв при переході від низького до середнього рівня прояву суверенності психологічного простору у вигляді

накопичення особистісно-адаптаційних ресурсів особистості, які сприяють появі особистісно-адаптаційної раціональності в різноманітних ознаках збереження структур та функцій суверенності психологічного простору у емоційних, когнітивних, поведінкових реакціях та переживаннях людини. Зрозуміло, що вияви особистісно-адаптаційної раціональності суверенності психологічного простору в ознаках відкритості і відвертості відрізняються від дифузного рівня прояву суверенності психологічного простору, сповненого проявів невпевненості, неврівноваженості та поведінкової фрустрованості. Тому цей механізм можна вважати своєрідним переходом дифузних особистісно-адаптаційних характеристик на рівень довготривалої адаптації, завдяки якому встановлюється зв'язок між системою соціальної адаптації та психологічним станом студента.

На такому етапі становлення суверенності психологічного простору молодій людині, як особистісно-адаптаційна дифузність, дуже важливим є врахування ситуаційних моментів функціонування психічної системи людини, особливо її емоційної складової. Адже домінуючі ознаки сфери емоційних переживань можуть зберігатися у інтегральній оцінці психічного стану, який у ході звикання може перерости у загальні програми психофункціональної регуляції емоційної поведінки людини, і, як наслідок, протягом подальшого життя характеризуватися як ситуативна поведінка;

- *оптимізації*, який знаходить прояв при переході від середнього до високого рівня прояву суверенності психологічного простору і уможливорює прояв особистісної гармонійності та самоактуалізації студентів за рахунок відмови від зручних і певною мірою компенсаційних форм поведінки, надмірної чутливості та відкритості на користь збалансованого рівня розвитку соціально-

психологічних саморегуляційних процесів нервово-психічної стійкості, врівноваженості та самовпевненості.

Такий варіант прагнення до особистісно-адаптаційної збалансованості студентів пояснює психоресурсну визначеність суверенності психологічного простору в різноманітних життєвих ситуаціях засобом особистісної регламентованості поведінки та витриманості. Як відомо, стан адаптації виникає тоді, коли виникає необхідність перебудови, зміни існуючих параметрів діяльності, що вимагає певного напруження в роботі задіяних психофізичних функцій та нервово-психічного стану загалом, що досягається шляхом спеціально організованої психічної активності. Показником адаптаційного прояву є заданий рівень активності, який забезпечує пізнання та засвоєння знання, а також психоемоційну ціну досягнення результатів діяльності;

- *інтенсифікації*, який задіяний при переході від низького до високого рівня прояву суверенності психологічного простору і проявляється в актуалізації особистісно-адаптаційної збалансованості «в обхід» особистісно-адаптаційної раціональності суверенності психологічного простору. Функціонування цього механізму задіює потужні мобілізаційні ресурси людини, спрямовані на досягнення адаптаційного ефекту, що визначають не тільки перебудову психічної системи реагування від проявів емоційної напруженості до вміння помірною прояву особистісно-поведінкової врівноваженості, але й комплекс самоактуалізаційних тенденцій діяльності і поведінки студентів.

Цей варіант прагнення до особистісно-адаптаційної збалансованості пояснює чітку орієнтацію на адаптаційну збалансованість через усвідомлення власних можливостей і здібностей та почуття норми, яке відображає об'єктивні параметри соціальної

дійсності, а також через емоційну, когнітивну та поведінкову регламентованість, яка може бути досягнута засобами розвиненої селективної уваги, підтримуючого наміру, контролю емоцій та контролю оточення.

Таким чином, знання психологічного змісту особистісно-адаптаційних предикторів чітко віддзеркалює зміст рівнів суверенності психологічного простору особистості, а знання механізмів взаємозв'язку порівненого прояву досліджуваного феномену має сильний прогностичний ефект щодо вибору та застосування психокорекційних методів та методик у формуванні його адекватних форм прояву. Володіючи арсеналом таких емпіричних даних, можна скласти прогностичну карту прояву продуктивних (непродуктивних) тенденцій розвитку особистісно-адаптаційних характеристик студентів, знання яких допоможе у запобіганні їх різноманітних дезадаптаційних проявів.

В межах проведеного дослідження особливої уваги заслуговує така складова особистісно-адаптаційних характеристик студентів, як позитивне сприйняття дійсності, що виявилася неактуалізованою у студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору. На нашу думку, в межах проведеної психодіагностичної констатації, саме ця складова потребує вибудовування її ефективного прояву. Адже переживання позитивного емоційного фону життєвої реалізації молодої людини відіграє дуже велику роль у становленні внутрішньо-особистісної гармонії, що за словами Т. Титаренко «може легко порушуватися під впливом невизначеності майбутнього, відсутності достатнього життєвого досвіду подолання негативних станів» [цит. за: 117, с. 196]. В таку випадку, виникає потреба пошуку особистісних ресурсів для підвищення життєстійкості молоді, покращення її психологічного здоров'я. Зважаючи те, що з-поміж багатьох компонентів структури особистості значущим є

процес мислення, то однією з таких можливостей, на наш погляд, є формування позитивного мислення як здатності конструктивного сприйняття життєвого досвіду та, завдяки цьому, підвищення внутрішнього благополуччя особистості. До речі, показники психологічного благополуччя у досліджуваних студентів так само виявилися слабо вираженими, за винятком групи із середнім рівнем суверенності психологічного простору (і то в лише ознаках світоглядного благополуччя).

Тому є усі підстави стверджувати, що оптимізація позитивного мислення буде сприяти конструктивному способу інтерпретації життєвого досвіду, який спрямований на розв'язання проблем внутрішнього характеру, що перебуває в тісному взаємозв'язку з афективною сферою особистістю та сприятливо впливає на прояви суверенності її психологічного простору.

У завершенні варто відзначити, що суверенність психологічного простору в її власне процесуальному статусі базується на синтезі особистісно-адаптаційних характеристик студентів, які певною мірою є операціональними засобами її прояву. Також не слід забувати, що суверенність психологічного простору як властивість особистості постійно розвивається і формується відповідно до змін змісту, засобів, умов діяльності, які часто висувають нові вимоги до особистості і тим самим стимулюють її розвиток. А це, в свою чергу, потребує постійного моніторингу особистісно-адаптаційного профілю суверенності особистісного простору з метою визначення проблемних зон її становлення і визначення відповідних психокорекційних технологій їх усунення.

Загалом проведене дослідження є своєрідним підтвердженням теоретичних постулатів, де будь-яке психологічне структурне утворення

особистості, як-от суверенність психологічного простору, отримує своє функціональне визначення тільки через встановлення певних функціональних характеристик (в нашому випадку – особистісно-адаптаційних характеристик). З усією впевненістю можна констатувати, що предикторну структуру особистісно-адаптаційних характеристик суверенності психологічного простору у комплексі із семантично значущими уявленнями щодо образу життя в індивідуальній свідомості студентів варто розглядати як модель психологічних ресурсів формування внутрішнього світу людини, у якій експліковано як соціальний, так й індивідуальний потенціал життєвого досвіду молодої людини щодо прояву внутрішньої позиції власного «Я», автономності, відповідальності, врівноваженості, цілеспрямованості, ініціативності та вміння концентрувати особистісну активність на становлення світогляду, цінностей тощо.

Висновки до розділу 3

1. Представлено опис результатів емпірико-діагностичного вивчення, особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентів, диференційованих за рівнем її прояву. Зокрема, за допомогою Z-критерію нормальності Колмогорова-Смірнова визначено тип розподілу отриманих даних та констатовано подальше використання непараметричного критерію Н-критерію Крускала-Уоллеса для порівняння емпіричних результатів діагностики трьох вибірок студентів. Статистично значущими ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$) виявились відмінності між переважною більшістю діагностичних показників, за виключенням показників невротичності, спонтанної агресивності, депресивності, когнітивного благополуччя, які

не враховувалися у подальшому аналізі емпіричних даних.

Проведення факторизації методом головних компонент із варімакс-обертанням матриці психологічних шкал (змінних) дало змогу отримати однозначно інтерпретовану факторну структуру вимірюваних особистісно-адаптаційних показників як передумови суверенності психологічного простору особистості. Для визначення кількості факторів використовувався критерій кам'янистого насипу Р. Кеттелла. Правомірність застосування методу факторного аналізу до вибірки також перевірялась за критерієм Кайзера-Мейєра-Олкіна: значення кореляції між фактором та змінними, що входять в його структуру менше 0,6 не брались до уваги в аналізі та критерієм сферичності Бартлетта ($p \leq 0,001$).

Факторну модель особистісно-адаптаційних показників суверенності психологічного простору особистості складають: «інтегральна гармонійність особистості» (14,4 % дисперсії); «самоактуалізація особистості» (7,98 %); «емоційна зрілість» (6,5 %); «дружелюбність» (6,08 %); «владність» (5,49 %); «інтернальність» (5,04 %); «орієнтація у часі» (3,49 %); «емоційна рефрактерність» (3,48 %), «емоційна дезадаптація» (3,08 % дисперсії).

Застосування процедури стандартизації змінних шляхом *z-перетворень* первинної матриці обрахунку та результатів факторного аналізу показало домінування факторного навантаження у групі студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору. За допомогою Н-критерію Крускала-Уоллеса виявлено статистично значущі відмінності вираження усіх факторів, окрім фактору «емоційна дезадаптація».

З метою виявлення моделі (регресійної) предикторів суверенності психологічного простору серед особистісно-адаптаційних характеристик досліджуваних студентів було застосовано множинний регресійний аналіз, за допомогою якого виокремлено такі прогностичні детермінанти

показника адаптації: в групі 1 – фактор (2) «самоактуалізація особистості» ($\beta=0.410$); фактор (7) «орієнтація в часі» ($\beta=0.337$); фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=0.245$) і фактор (4) «дружелюбність» ($\beta=0.215$), які у комплексі визначають виражену позитивну самооцінку, зріле самоставлення у розрізі життєвого самовизначення та самореалізації, цілеспрямованість, здатність саморегуляції емоцій, самостійність і помірність сили бажань, конструктивність спілкування і задоволеність життям задля досягнення інтегральної гармонійності особистості; в групі 2 – фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=0.337$); фактор (5) «владність» ($\beta=0.290$); фактор (3) «емоційна зрілість» ($\beta=0.235$); фактор (6) «інтернальність» ($\beta=0.193$), які найбільшою мірою визначають характеристики гармонійних проявів особистості за рахунок природньої неупередженості й доброзичливості, цілеспрямованості, сформованого інтересу до життя, безконфліктного ставлення до себе та діяльності, оптимізму і пізнавальної активності, врівноваженості, розвинених комунікативних здібностей, відкритості та переживаннями світоглядного благополуччя; в групі 3 – фактор (1) «інтегральна гармонійність особистості» ($\beta=-0.559$); фактор (5) «владність» ($\beta=0.300$), фактор (8) «емоційна рефрактерність» ($\beta=-0.240$), які визначають слабо виражену гармонійність особистості в ознаках схильності переживання депресивних станів та втрати інтересу до життя, недостатньої мотивації досягнення та підвищеної критичності до своїх успіхів, а також слабкої вольової саморегуляції, невизначеності власного життєвого призначення й цілей, та орієнтацією на дисфоричні реакції, їх прагнення до максимальних успіхів у своїй діяльності, імпульсивність та низький рівень вольових здібностей, відображає владні тенденції

поведінки через прояви домінантності, прямолінійності та завищеної критичності.

Наступним кроком вивчення особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різними рівнями суверенності психологічного простору стало використання методу *кореляційного аналізу* для визначення статистично-достовірних кореляцій між основними факторними симптомокомплексами та загальним показником суверенності психологічного простору особистості, що суттєво доповнило емпіричні результати: *високий рівень* суверенності психологічного простору зумовлений вираженою інтегральною гармонійністю особистості ($p \leq 0,001$), високим рівнем самоактуалізації ($p \leq 0,01$), дружелюбністю ($p \leq 0,05$) (співробітництво, орієнтацією у часі ($p \leq 0,05$) та відсутністю рефрактерних реакцій ($p \leq 0,05$); *середній рівень* суверенності психологічного простору знаходить зв'язок із показниками емоційної зрілості ($p \leq 0,01$), розвиненою соціальною адаптивністю ($p \leq 0,01$) та проявами владності і домінування ($p \leq 0,05$); *низький рівень* суверенності психологічного простору визначають емоційна дезадаптація ($p \leq 0,001$), емоційна дисфоричність ($p \leq 0,05$), та емоційна незрілість ($p \leq 0,05$).

2. Узагальнення отриманих результатів відображено у розробці емпіричної моделі особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді та узагальненні базових положень щодо системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Зокрема, фіксація предикторної факторизації особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору чітко демонструє слабо виражену («аморфну»)

потребу в автономії і компетентності у студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору. У їх регресійній моделі превалюють такі особистісно-адаптаційні пре диктори, як прагнення до самореалізації та позитивного сприйняття дійсності; у групі з середнім рівнем суверенності психологічного простору – особистісно-адаптаційні показники прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісної привабливості та переживання психологічного благополуччя; група із високим рівнем суверенності психологічного простору вміщує найширший набір особистісно-адаптаційних показників, а саме: показники прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісної привабливості, особистісної гармонійності та позитивного сприйняття дійсності.

Суттєвим доповненням предикторних показників суверенності психологічного простору виступив психосемантичний аналіз конструкту «образ життя». В групі студентів із низьким рівнем суверенності психологічного простору (група 3) модель суб'єктивного образу життя складають такі три параметри – *авторитарний, напружений і егоїстичний*; в групі студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору (група 2) модель суб'єктивного образу життя складають такі чотири параметри – *активний, впевнений, комфортний, раціональний*; у групі студентів із високим рівнем суверенності психологічного простору (група 1) у модель вміщені такі компоненти, як *компромісний, демократичний, відповідальний, розуміючий, відкрити*.

На основі отриманих результатів нами складено узагальнену емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді, де експліковано основні групи їх особистісно-поведінкових характеристик, а також зазначено особливості семантичної репрезентації «образу життя» методом

знаходження семантичної універсалії досліджуваних студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Емпірична експлікація особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді дала змогу відстежити закономірність поступової якісної зміни особистісно-адаптаційної наповненості кожного з рівнів суверенності психологічного простору, які верифіковано у такі форми: *особистісно-адаптаційна дифузія суверенності психологічного простору* (група 1); *особистісно-адаптаційна раціональність суверенності психологічного простору* (група 2) та *особистісно-адаптаційна збалансованість суверенності психологічного простору* (група 3); вони демонструють взаємозв'язок між собою через механізми: *аккумуляції*, що знаходить прояв при переході від низького до середнього рівня прояву суверенності психологічного простору у вигляді накопичення особистісно-адаптаційних ресурсів особистості, які сприяють появі особистісно-адаптаційної раціональності в різноманітних ознаках збереження структур та функцій суверенності психологічного простору у емоційних, когнітивних, поведінкових реакціях та переживаннях людини; *оптимізації*, який знаходить прояв при переході від середнього до високого рівня прояву суверенності психологічного простору і уможлиблює прояв особистісної гармонійності та самоактуалізації студентів за рахунок відмови від зручних, і, певною мірою, компенсаційних форм поведінки, надмірної чутливості та відкритості на користь збалансованого рівня розвитку соціально-психологічних саморегуляційних процесів нервово-психічної стійкості, врівноваженості та самовпевненості; *інтенсифікації*, який задіяний при переході від низького до високого рівня прояву суверенності психологічного простору і проявляється в актуалізації особистісно-адаптаційної збалансованості «в обхід» особистісно-адаптаційної

раціональності суверенності психологічного простору і задіює потужні мобілізаційні ресурси людини, спрямовані на досягнення адаптаційного ефекту.

У завершенні зазначено, що врахування цілісного циклу особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору студентської молоді дає змогу встановити не лише природну логіку становлення цього феномену, а й передбачити причини його порушення чи викривлення, а в перспективі й засоби корекції.

У третьому розділі використані літературні джерела, що знаходяться у списку використаних джерел під номерами: [101; 155; 156; 164; 167; 177].

Матеріали другого розділу дисертації висвітлено в публікаціях автора: [38; 42; 46; 51; 213].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз і вирішення поставлених наукових завдань, що полягали в емпіричному визначенні психологічної специфіки особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді. Результати, отримані в ході дослідження, дають змогу сформулювати наступні висновки:

1. Результатом теоретико-методологічного аналізу суверенності психологічного простору особистості є його узагальнена інтерпретація як психологічного феномену, який інтегрує прояви соціальної зрілості в ознаках збереження суб'єктності особистості в комплексі фізичних, соціальних та психологічних явищ, з якими вона себе ототожнює. Деталізація психологічних параметрів визначення суверенності психологічного простору і систематизація основних функціональних характеристик цього феномену уможливили його розгляд як системної властивості особистості, яка є необхідною умовою її оптимального функціонування і розвитку в соціально-психологічному вимірі адаптації.

Аналіз специфіки становлення суверенності психологічного простору студентської молоді в сензитивному періоді розширення життєвого світу особистості, кола спілкування і групової належності дав змогу навести основні наукові аргументи щодо її особистісно-адаптаційної зумовленості. Зазначено, що молода людина, створюючи свій індивідуальний психологічний простір, прагне як до гармонійної рівноваги й комфортності у внутрішньому та зовнішньому світі, так і до переживання загального стану психологічного благополуччя, що визначаються мірою набутих особистісно-адаптаційних властивостей і якостей. Тому контекст особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору є відображенням ефективної самореалізації студентської молоді.

2. З метою розробки ефективної системи прогнозу становлення суверенності психологічного простору виокремлено блок особистісно-адаптаційних характеристик, які функціонально утворюють складно влаштовану цілісність і є предикторами суверенності психологічного простору: прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність, позитивне сприйняття дійсності й переживання психологічного благополуччя. Зазначено, що становлення суверенності психологічного простору безпосередньо пов'язане із психосемантичною реальністю усвідомлення і трансформації особистісних смислів, які презентують зміст семантичного конструкту «образ життя».

3. На емпірико-діагностичному рівні з'ясовано відмінності особистісно-адаптаційних предикторів та визначення особливостей семантичної репрезентації «образу життя» за параметром рівня сформованості суверенності психологічного простору. Предикторна факторизація особистісно-адаптаційних характеристик студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору демонструє поступове розширення і усвідомлення його меж, а саме: в групі студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору чітко простежується превалювання таких особистісно-адаптаційних ознак: прагнення до самореалізації, комунікативно-особистісна привабливість, інтегральна гармонійність; у студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору домінують особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегральної гармонійності й психологічного благополуччя; в групі студентів з низьким рівнем суверенності психологічного виокремлюються особистісно-адаптаційні ознаки комунікативно-особистісної привабливості, інтегральної гармонійності (-) й позитивного сприйняття дійсності (-).

Проведений аналіз змісту семантичного конструкту «образ життя» у студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору демонструє його семантичну інтеграцію й «розширення» ставлення студентів до різних сфер життєдіяльності внаслідок прояву високого рівня сформованості суверенності психологічного простору.

4. На основі емпіричних результатів сконструйовано узагальнену емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді, де експліковано основні групи їх особистісно-поведінкових характеристик, а також відображено особливості семантичної репрезентації конструкту «образ життя» студентів з різним рівнем суверенності психологічного простору. Це дало змогу:

– для студентів з низьким рівнем суверенності психологічного простору верифікувати форму *особистісно-адаптаційної дифузії суверенності психологічного простору*, яка за психологічним змістом продукує прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик, як прагнення до домінантності і максимальних успіхів у своїй діяльності, імпульсивність, прямолінійність та завищену критичність, слабку інтегральну гармонійність, дисфоричні реакції, які в комплексі «розмивають» межі суверенності психологічного простору особистості й супроводжуються вираженим невмінням керувати емоціями, пасивністю, емоційною дезорганізацією мислення, прямолінійністю; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів методом знаходження семантичної універсалії сукупності стійких і схожих оцінок дає змогу виокремити такі його ознаки як авторитарний, напружений, егоїстичний;

– для студентів із середнім рівнем суверенності психологічного простору – форму *особистісно-адаптаційної раціональності суверенності психологічного простору*, в якій об'єднано, з одного боку, прояв таких особистісно-адаптаційних характеристик, як особистісна узгодженість,

прагнення до самовдосконалення, природня неупередженість і доброзичливість, цілеспрямованість, оптимізм та пізнавальна активність, розвинені комунікативні здібності, інтернальність, схильність до самоаналізу і самоприйняття, переживання світоглядного благополуччя, а з іншого – підвищені наполегливість, вимогливість, критичність і прагнення до суперництва, що робить поведінку цих студентів обережною щодо адекватного переживання позитивних моментів радості, успіху, натхнення тощо та зручною щодо адаптації до нових і нестандартних умов дійсності; семантична репрезентація «образу життя» цих студентів вміщує такі ознаки, як активний, впевнений, комфортний, раціональний;

– для студентів з високим рівнем суверенності психологічного простору – форму *особистісно-адаптаційної збалансованості суверенності психологічного простору*, яка за психологічним змістом продукує прояв виражених самоактуалізаційних характеристик креативності, саморозуміння, спонтанності і потреби в пізнанні, орієнтації в часі, самоповаги, аутосимпатії та автономності, інтегрально-гармонійних характеристик самостійності, цілеспрямованості, позитивної самооцінки, конструктивності спілкування й задоволеності життям та комунікативних характеристик доброзичливості, дружелюбності, оптимізму, здатності до розуміння та володіння прийомами турботи і допомоги іншим людям; семантична репрезентація «образу життя» досліджуваних студентів вміщує такі ознаки як компромісний, демократичний, відповідальний, розуміючий, відкритий.

Обґрунтування отриманих результатів дало змогу визначити механізми взаємозв'язку виокремлених форм особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору: *аккумуляції, оптимізації та інтенсифікації*, врахування функціонального змісту яких може слугувати основою розробки прогностичних карт з метою запобігання різноманітним

дезадаптаціям і прояву продуктивних тенденцій розвитку особистісно-адаптаційних характеристик студентів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальшого вивчення вбачаємо в розробці й проведенні збалансованих досліджень особистісно-адаптаційної зумовленості суверенності психологічного простору студентської молоді із урахуванням її соціального статусу, соціокультурного розвитку, статевих і гендерних моделей поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К. А. Субъект и субъектность: проблема определения качеств. *Развитие психологии в системе комплексного человекознания*. Ч. 1. Москва : Институт психологии РАН, 2012. С. 49–62.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Айзенк Г. Ю. Количество измерений личности : 16,5 или 3? – критерии таксономической парадигмы. *Иностранная психология*. 1993. Т. 1. № 2. С. 9–23.
4. Акименко А. К. Взаимосвязь представлений о лжи и стратегий поведения в системе социально-психологической адаптации личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Саратов, 2008. 217 с.
5. Александровский Ю. А. Состояние психической дезадаптации и их компенсация. Москва : Медицина, 1996. 135 с.
6. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 272 с.
7. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 288 с.
8. Анцыферова Л. И. Психология повседневности : жизненный мир личности и «техники» ее бытия. *Психологический журнал*. 1993. Т. 14. № 2. С. 3–17.
9. Ахвердова О. А., Волоскова Н. Н., Белых Т. В. Дифференциальная психология: теоретические и прикладные аспекты исследования интегральной индивидуальности: уч. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 168 с.
10. Ахундов М. Д. Концепция пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы / отв. ред. Л. Б. Баженов. Москва : ЮНИТИ, 2009. 248 с.

11. Балл Г. О. Интегративно-особистісний підхід у психології : впорядкування головних понять. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 25–53.
12. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 444 с.
13. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград : Наука, 1988. 270 с.
14. Божко Ю. П. Мотиваційно-когнітивні кореляти психологічної суверенності особистості програміста : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2017. 252 с.
15. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избр. психол. труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. Москва–Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
16. Большакова А. М. Психологія особистісної реалізованості суб'єкта життєвого. Запоріжжя : КПУ. 2011. 312 с.
17. Братусь Б. С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 1988. 304 с.
18. Брушлинский А. В. Проблемы субъекта в психологической науке. Москва : Академический проект, 2000. 320 с.
19. Буравцова Н. В. Взаимосвязь структурно-содержательных характеристик психологического пространства личности и эмпатии : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Новосибирск, 2011. 237 с.
20. Бурлачук Л. Психодиагностика. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с.
21. Бурмистрова А. В. Индивидуальные особенности средового поведения, регулирующего границы бытийного пространства личности. *Психология личности и ее бытия* / под ред. З. М. Рябикиной. А. Н. Кимберга, С. Д. Некрасова. Краснодар, 2005. С. 288–250.
22. Бурмистрова-Савенкова А. В. Личность и среда: регуляция границ бытийного пространства. Краснодар : Изд-во Кубанский гос. ун-т,

2006. 232 с.

23. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии. Москва, 1998. 336 с.

24. Бююль А., Цёфель П. SPSS: Искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей. Санкт-Петербург : ДиаСофтЮП, 2005. 608 с.

25. Васильев И. А., Митина О. В., Шапкин С. А. Контроль за действием как составляющая личностного потенциала. *Личностный потенциал : структура и диагностика* / под. ред. Д. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2011. С. 330–360.

26. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 200 с.

27. Веселкова Е. А. Психологическое пространство как условие для самоактуализации педагогов высшей школы. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии* : сб. ст. по матер. LIII междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск : СибАК, 2015. № 6 (52). С. 86–90.

28. Вилюжанина Т. А. Суверенность психологического пространства. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2008. Т. 7 : Екологічна психологія. Вип. 15. С. 41–43.

29. Вірна Ж. П. Координація особистісно-нормативних змін ціннісних орієнтацій в діапазоні професійної адаптації особистості. *Психологія особистості*. 2015. № 1 (6). С. 161–172.

30. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. Луцьк : Вежа, 2003. 320 с.

31. Вірна Ж. П. Професійний простір особистості: від ознак дисциплінарності до реальності суб'єктивного моделювання. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка*

НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. Вип. 23. С. 100–111.

32. Вірна Ж. П., Гаврилук І. О. Феномен особистісного простору: позиції вивчення в культурно-історичній теорії Л. С. Виготського. *Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука* : зб. статей / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. Вип. 2. С. 98–117.

33. Вірна Ж. П., Коширець В. В. Формування особистісного простору: оцінка, тенденції і закономірності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : збірник наукових праць. 2015. № 1 (36). С. 75–94.

34. Ворожбит С. А. Почуття довіри як чинник соціально-психологічної адаптації студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 21 с.

35. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Смысл, 2005. 1136 с.

36. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в шести томах. Т. 3 : История развития высших психических функций. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.

37. Гаврилук І. А. Ментально-адаптивне становлення личности. *Соціально-педагогічна та медико-психологічна підтримка розвитку личности в онтогенезі* : сб. междунар. науч.-практ. конф. / Брест. гос. ун-т ім. А. С. Пушкина ; под ред. И. Е. Валитовой. Брест : БрГУ, 2016. С. 243–246.

38. Гаврилук І. Емпіричне дослідження рівня вираження суверенності психологічного простору в студентів. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. Вип. 44. С. 53–71. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-44.53-71>.

39. Гаврилук І. Ідентифікаційні межі особистісного простору.

Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей / [гол. ред. Я. Гошовський]. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 140–144.

40. Гаврилюк І. Основні підходи до визначення поняття «комунікативна стратегія». *Молода наука Волині : пріоритети та перспективи досліджень* : у 3 т. : мат. X Міжнар. наук.-практ. конф. студ. і асп. Луцьк : Терен, 2016. Т. 3. С. 375–377.

41. Гаврилюк І. Психологічний простір особистості: система психологічних факторів становлення. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2018. Вип. 32. С. 60–72. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2018-32-60-72>.

42. Гаврилюк І. О. Емпірична експлікація суверенності психологічного простору в показниках соціального самоконтролю особистості. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2019. Вип. 33. С. 49–65. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-33-49-65>.

43. Гаврилюк І. О. Опозиція «СВІЙ–ЧУЖИЙ» як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 56. С. 65–68.

44. Гаврилюк І. О. Особистісна зрілість як ознака психологічної суверенності особистості. *Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя* : зб. наук. ст. / [гол. ред. Ж.П. Вірна]. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. С. 100–105.

45. Гаврилюк І. О. Особистісна зрілість як результат розв'язання кризи юнацького самовизначення. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : мат. V Міжнар. наук.-практ. конф. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 149–152.

46. Гаврилюк І. О. Особистісно-адаптаційні індикатори суверенності психологічного простору студентської молоді. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific school*. Hamilton, 2019. Vol. 32. No 2.

P. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.33531/farplss.2019.2.03>.

47. Гаврилук І. О. Психологічна суверенність особистості: соціально-адаптаційний вимір. *Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу «Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування та виклики особистості»* : мат. V наук.-практ. конф. та форуму університетів третього віку / за заг. наук. ред. Ж. П. Вірної. Луцьк, 2019. С. 101–105.

48. Гаврилук І. О. Психологічний простір та особистісне самозбереження особистості. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2019. С. 33–37.

49. Гаврилук І. О. Психологічний простір як регулятор особистісного росту. *Актуальні проблеми особистісного зростання*: зб. наук. праць [за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. для мол. учених] / ред. колегія: Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 36–38.

50. Гаврилук І. О. Соціальна безпека і особистісний простір. *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичний та психологічний аспекти* : мат. I міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. В. Лазорко, В. А. Ущиної. Луцьк : Волиньполіграф, 2019. С. 119–121.

51. Гаврилук І. О. Суверенність психологічного простору: особистісно-поведінкові предиктори прояву. *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя, 2019. № 1. Т. 1. С. 39–43.

52. Галажинский Э. В. Проблема уровней самореализации человека: ценностно-смысловой контекст. *Ценностные основания психологической науки и психология ценностей* / отв. ред. : В. В. Знаков, Г. В. Залевский. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 344 с.

53. Галян І. М. Ціннісно-сміслова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. 402 с.

54. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 176 с.

55. Гинзбург М. Р. Сформированность личностной идентичности как показатель успешности социализации в старшем подростковом и юношеском возрастах. *Мир психологии*. 1998. № 1. С. 21–26.

56. Главінська О. Д. Аналіз психологічної суверенності як феномену особистісного стилю. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : Дока-центр, 2014. Вип. 3. С. 46–48.

57. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения. Москва : Смысл, Академия, 2006. 336 с.

58. Гордеева Т. О. Теория самодетерминации: настоящее и будущее. Часть 1: Проблемы развития теории. *Психологические исследования : электрон. науч. журнал*. 2010. № 4 (12). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2010n4-12/343-gordeeva12.html>.

59. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.

60. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. Введение в психологию активности. Москва : Политиздат, 1989. 319 с.

61. Дерев'янюк С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2009. 20 с.

62. Джеймс У. Психология. Москва: Педагогика, 1991. 68 с.

63. Диагностика здоровья. Психологический практикум / Под ред. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 950 с.

64. Дикая Л. Г. Психическая саморегуляция функционального

состояния человека (системно-деятельностный подход). Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. 318 с.

65. Добряк С. Ю. Динамика психологической адаптации курсантов на первом и втором году обучения в военном вузе : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Санкт-Петербург, 2004. 202 с.

66. Дружилов С. А. Индивидуальный ресурс человека как основа становления профессионализма. Воронеж : Научная книга, 2010. 260 с.

67. Дубровин Д. Н. Психологическая адаптация как фактор личностного самоопределения : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Москва, 2005. 20 с.

68. Духновский С. В. Нарушение личного пространства как причина дисгармонии межличностных отношений субъектов образовательного процесса. *Психология образования*. 2012. № 3 (74). Май–июнь. С. 47–50.

69. Жилин Д. М. Теория систем : опыт построения курса . Москва : Едиториал УРСС, 2003. 183 с.

70. Жмыриков А. Н. Диагностика социально-психологической адаптированности личности в новых условиях деятельности и общения : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1989. 192 с.

71. Журавлев А. Л., Купрейченко А. Б. Социально-психологическое пространство личности. Москва : ИП РАН, 2012. 497 с.

72. Залевский Г. В. Личность и фиксированные формы поведения. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 688 с.

73. Иркин Д. Б. , Шевеленкова Т. Д. Суверенность психологического пространства личности подростков и ее взаимосвязь с уровнем невротизации и представлениями подростков об их воспитании родителями. *Психология и право*. 2011. № 3. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2011/n3/46566.shtml>.

74. Исаева Е. Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГМУ, 2009. 136 с.

75. Каган М. С. Формирование личности как синергетический процесс. *Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности*. Москва : Прогресс-Традиция, 2003. С. 213–227.

76. Каламаж Р. В. Самоставлення як складова частина емоційно-оцінного компонента Я-концепції. *Психологічні перспективи*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 15. С. 72–81.

77. Калашникова С. А. Личностные ресурсы как интегральная характеристика личности. *Молодой ученый*. 2011. №8. Т. 2. С. 84–87.

78. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 3. С. 22–31.

79. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 : 05. Одеса, 2018. 269 с.

80. Карпенко Є. В. Взаємозв'язок адаптації із самоактуалізацією: віковий та гендерний аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. Львів, 2013. Вип. 1. С. 42–52.

81. Карпенко Є. В. Самоактуалізація і адаптація : від конфронтації до кооперації. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2013. 271 с.

82. Карсавин Л. П. Религиозно-философские сочинения. Москва : Ренессанс, 1992. Т. 1. 325 с.

83. Категории материалистической диалектики в психологии / отв. ред. Л. И. Анцыферова ; АН СССР, Ин-т психологии. Москва : Наука, 1988. 244 с.

84. Кашапова Э. Р., Рыжкова М. В. Когнитивные искажения и их влияние на поведение индивида. *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. 2015. №2 (30). С. 15–26.

85. Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 249 с.

86. Киричук Л. М. Когнітивна структура дискурсу позитивного

мислення. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 149–155.

87. Ключко Е. В., Галажинский Э. В. Самореализация личности: системный взгляд. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. 154 с.

88. Кон И. С. Постоянство и изменчивость личности *Психологический журнал*. 1987. № 4. С. 126–137.

89. Кондратова Н. А. Психологическая структура жизненного пространства личности. *Вестник НовГУ. Серия Педагогика. Психология*. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2008. № 48. С.70–72.

90. Коптева Н. В. Онтологическая уверенность и психологическая суверенность. *Мир науки, культуры, образования*. Пермь, 2010. №3 (22). С. 223–227.

91. Коссов Б. Б. Личность : актуальные проблемы системного подхода. *Вопросы психологии*. 1997. № 6. С. 58–68.

92. Коширець В. В. Психологічні особливості формування особистісного простору студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Острог, 2014. 20 с.

93. Крейдун Н. П. Психологическое содержание криминогенного комплекса личности и его динамика в условиях изоляции от общества : (На материале несовершеннолетних правонарушителей) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Киев, 1991. 18 с.

94. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Суми : МакДен, 2012. 410 с.

95. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). Ростов на/Д. : Изд-во РГУ, 1979. 136 с.

96. Лазорко О. В. Стратегії самоствердження у переживанні соціальної фрустрованості сучасного студента: ознаки життєвої збалансованості і професійної безпеки. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип. 28. С. 164–175. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2016-28-164-176>.

97. Леви Т. С. Пространственно-телесная модель развития личности.

Психологический журнал. 2008. № 1. Т. 29. С. 23–33.

98. Левин К. Теория поля в социальных науках : [пер. с англ.]. Санкт-Петербург : Сенсор, 2000. 368 с.

99. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл ; Академия, 2004. 346 с.

100. Леонтьев Д. А. Неклассический вектор в современной психологии. *Постнеклассическая психология. Социальный конструктивизм и нарративный подход*. 2005. №1 (2). С. 51–71.

101. Леонтьев Д. А. Психология смысла. Природа, структура и динамика смысловой реальности. Москва : Смысл, 1999. 486 с.

102. Ломов Б. Ф. Системность в психологии. Москва : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. 384 с.

103. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / пер. с нем. Г. Ф. Швейника. Москва : Прогресс, Универс, 1994. 272 с.

104. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 1. С.16–24.

105. Максименко С. Д. К вопросу о внутреннем пространстве свободы личности. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. Вип. 20. С. 7–18.

106. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки : навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 308 с.

107. Малкина-Пых И. Г. Психосоматика : Справочник практ. психолога. Москва : Эксмо, 2005. 992 с.

108. Мартынова М. А., Богомаз С. А. Самодетерминация в структуре

личностного потенциала современной российской молодежи. *Вестник Томского государственного университета*. 2012. № 357. С. 164–168.

109. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 248 с.

110. Медведев В. И. Адаптация человека. Санкт-Петербург : Изд-во РАН, 2003. 584 с.

111. Мейли Р. Факторный анализ личности *Психология индивидуальных различий : Тексты*. Москва, 1982. С. 84–100.

112. Мельникова Н. Н. Стратегии поведения в процессе социально-психологической адаптации : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05. Санкт-Петербург, 1999. 194 с.

113. Менегетти А. Психология лидера. Москва: ННБФ «Онтопсихология», 2002. 208 с.

114. Мерлин В. С. Психология индивидуальности. Воронеж : МОДЭК ; Москва : Институт практической психологии, 1996. 448 с.

115. Миллер А. Вначале было воспитание. Механизмы скрытой жестокости в воспитании детей и корни насилия. Москва : Академический проект, 2003. 464 с.

116. Милославова И. А. Поняття и структура соціальної адаптації : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.01. Ленінград, 1974. 18 с.

117. Михайлова Ю. П. Психологічні чинники територіальної ідентичності. *Проблеми емпіричних досліджень у психології* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–6 груд. 2012 р.). Київ : ОВС, 2012. С. 58–64.

118. Мозговая Н. И. Представления о личностном пространстве студентов педагогического вуза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Ставрополь, 2002. 173 с.

119. Мотков О. И. Методика изучения интегральной гармоничности личности ИГЛ-3. *Психология сознания: Истоки и перспективы изучения* : в 2

т : материалы XIV межд. чтений памяти Л. С. Выготского. (Москва, 12–16 ноябр. 2013 г). Москва : РГГУ, 2013. Т. 1. С. 117–135.

120. Муздыбаев К. Дилеммы распределения ресурсов. *Вестник СПбГУ*. 1992. Сер.6. Вып.1. С. 62–69.

121. Мунгалов В. Н. Психологическое пространство человека: содержание и объяснительные возможности понятия. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2013. № 3. С. 140–143.

122. Муравьева О. И. Особенности ментальности в базовых психологических пространствах личности. *Менталитет и коммуникативная среда в транзитивном обществе* / под ред. В. И. Кабрина, О. И. Муравьевой. Томск : Томский гос. ун-т, 2004. С. 56–76.

123. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация : механизмы и стратегии. 2-е изд. Москва : Эксмо, 2010. 368 с

124. Нартова-Бочавер С. К. Опросник «Суверенность психологического пространства» – новый метод диагностики личности. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 5. С. 77–89.

125. Нартова-Бочавер С. К. Понятие «психологическое пространство личности» и его эвристические возможности. *Психологическая наука и образование*. 2002. № 1. С. 35–42.

126. Нартова-Бочавер С. К. Психологическая суверенность как предиктор эмоциональной устойчивости в ранней и средней взрослости. *Клиническая и специальная психология*. 2015. Т. 4. № 1. С. 15–28.

127. Нартова-Бочавер С. К. Психологическое пространство личности. Москва : Прометей, 2005. 311 с.

128. Нартова-Бочавер С. К. Современное состояние психологии суверенности как учения о личностных границах. *У истоков развития: сб. науч. ст.* / ред. Л. Ф. Обухова, И. А. Корепанова. Москва : ГБОУ ВПО МГППУ, 2013. С. 56–67.

129. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: психологическое

исследование субъекта в его бытии. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.

130. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 392 с.

131. Нестеренко Н. А. Влияние статусной структуры взаимодействия индивида и общности на формирование субъектности личности старшеклассников (В условиях вариативного образования) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Курск, 2000. 15 с.

132. Нікітіна І. В. Динаміка процесу самовизначення особистості в індивідуально-психологічному просторі людини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 1998. № 6. С. 28–30.

133. Новик А. А., Ионова Т. И. Руководство по исследованию качества жизни. 2-е издание / под ред. акад. РАМН Ю. Л. Шевченко. Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 320 с.

134. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / пер. с англ. Д. А. Леонтьева, Л. В. Трубицыной. Москва : Смысл, 2002. 462 с.

135. Панина Е. Н. Взаимосвязь суверенности психологического пространства и субъективного благополучия личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Красноярск, 2006. 187 с.

136. Папуча М. В. Проблеми структурування внутрішнього світу особистістю. *Psychological Journal*. 2019. Vol. 5. Issue 9. ; DOI (Issue): <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9>.

137. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теория и исследования : пер с англ. Москва : Аспект Пресс, 2000. 607 с.

138. Перлз Ф. Теория гештальт-терапии / пер. с англ. В. Кислюк, А. Корнева, В. Петренко. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2004. 384 с.

139. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания. Москва : Изд-во Моск.

ун-та, 1998. 208 с.

140. Петровский В. А. Личность в психологии : парадигма субъектности. Ростов-н/Д. : Феникс, 1996. 512 с.

141. Пиаже Ж. Психология интеллекта. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 192 с.

142. Польстер И. Интегрированная гештальт-терапия: контуры теории и практики / пер. с англ. А. Я. Логвинской. Москва : Класс, 1997. 272 с.

143. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2001. 240 с.

144. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии : учебное пособие / под ред. А. А. Крылова. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1990. 272 с.

145. Практическая психодиагностика: методики и тесты / под ред. Д. Я. Райгородского. Самара : Бахрах-М, 1999. 668 с.

146. Психология адаптации и социальная среда. Современные подходы, проблемы, перспективы / отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. Москва : Институт психологии РАН, 2007. 622 с.

147. Радчук Г. К. Суб'єктність як чинник соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ, 2013. Т. XV. ч. 1. С. 269–278.

148. Реан А. А. К проблеме социальной адаптации личности. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. Философия, Политология, Социология, Психология, Право, Международные отношения*. 1995. № 3. С. 74–79.

149. Реан А. А., Кудашев А. Р., Баранов А. А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика. Санкт-Петербург : Прайм–ЕВРОЗНАК, 2008. 479 с.

150. Рейнвальд Н. И. Психология личности. Москва : УДН, 1987.

196 с.

151. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці : навч. посібник. Одеса : Букаев Вадим Вікторович, 2009. 575 с.

152. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс, Универс, 1994. 480 с.

153. Розов В. И. Психологический анализ адаптивности в экстремальных условиях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Киев, 1993. 146 с.

154. Ротенберг В. С., Аршавский В. В. Поисковая активность и адаптация. Москва : Издательские решения, 2015. 274 с.

155. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 720 с.

156. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.

157. Рябикина З. И. Личность как субъект формирования бытийных пространств. Субъект, личность и психология человеческого бытия ; [под ред. В. В. Знакова, З. И. Рябикиной]. Москва : Ин-т психологии РАН, 2005. С. 45–57.

158. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ : Україна-Віта, 1996. 132 с.

159. Салихова Н. Р. Контекстуально-уровневая модель жизненного пространства личности. *Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки*. 2010. Т. 152. Кн. 5. С. 183–199.

160. Санникова О. П., Кузнецова О. В. Системный анализ адаптивности личности. Одесса : Изд-во ВМВ, 2017. 392 с.

161. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Мецниереба, 1989. 204 с.

162. Сельченко К. В. Судьба и воля: Психология свободы. Москва : АСТ, 2000. 576 с.

163. Сербін Ю. Вплив особистісного адаптивного потенціалу студентів гуманітаріїв на процес їхньої адаптації до навчання. *Наука і освіта*. Одеса, 2018. № 5–6. С. 19–25.

164. Сергиенко Е. А. Принципы психологии развития: современный взгляд. *Психологические исследования*. 2012. Т. 5. № 24. С. 1–8.

165. Сердюк Л. З. Особистісна самореалізація та психологічне благополуччя як основні стратегічні лінії мотивації учіння студентів ВНЗ. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. 2014. Вип. 687. С. 151–159.

166. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Миколаїв, 2015. Вип. 38. С. 422–431.

167. Серкин В. П. Методы психосемантики. Москва : Аспект Пресс, 2004. 207 с.

168. Симонов П. В. Сознание и сопереживание. *Психология сознания / сост. и общ. ред. Л. В. Куликова*. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 162–169.

169. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека. Москва : Школа-пресс, 1995. 384 с.

170. Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1985. 231 с.

171. Смирнова Я. К. Подход к суверенной самодетерминации поведения в контексте временных ориентаций личности. *Известия Алтайского государственного университета*. Барнаул, 2014. № 2-1 (82). С. 75–78.

172. Смульсон М. Л. Интеллект і ментальні моделі світу. *Наукові записки. Серія «Педагогіка і психологія». Тематичний випуск «Сучасні дослідження когнітивної психології»*. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2009. Вип. 12. С. 38–49.

173. Сороко С. И. Индивидуальные стратегии адаптации человека в экстремальных условиях. *Физиология человека*. 2012. Т. 38. № 6. С. 78–86.
174. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ : Просвіта, 1996. 404 с.
175. Тинберген Н. Социальное поведение животных / пер. с англ. Ю. Л. Амченкова ; под ред. П. В. Симонова. Москва : Мир, 1993. 198 с.
176. Титаренко Т. М. Жизненный мир личности: структурно-генетический подход : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Киев, 1994. 305 с.
177. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
178. Титаренко Т. М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*. 2008. № 6. С. 3–11.
179. Трофимова Ю. В. Суверенизация личности как предмет постнеклассической психологии. *Известия Алтайского государственного университета. Педагогика и Психология*. 2012. № 2-1. С. 64–68.
180. Трофимова Ю. В. Сценарии суверенизации юношей с разными характеристиками жизненного мира. *Мир науки, культуры, образования*. 2013. № 3 (40). С. 137–140.
181. Удачина П. Ю., Борисова К. Б. Связь суверенности психологического пространства личности и ее удовлетворенности жизнью. *Человек. Сообщество. Управление: взгляд молодого исследователя* : материалы XIV Всерос. науч.-практ. конф. / под ред. С. Д. Некрасова. Краснодар : Изд-во КубГУ, 2014. С. 94–97.
182. Уилбер К. Интегральная психология: сознание, дух, психология, терапия / пер. с англ. под ред. А. Киселева. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2004. 412 с.
183. Фельдштейн Д. И. Социально-психологическое пространство отношений и самоопределение субъекта в них. *Мир психологии*. 1996. №3. С. 56–76.

184. Франкл В. Человек в поисках смысла / под общ ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.

185. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / сост., науч. ред. М. Г. Ярошевский. Москва : Прсвещение, 1990. С. 203–211.

186. Фромм Э. Гуманистический психоанализ / сост. и общ. ред. В. М. Лейбина. Санкт-Петербург : Юпитер, 2002. 542 с. (серия «Хрестоматия по психологии»).

187. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу. *Проблема человека в западной философии* : переводы / сост. и послесл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова. Москва : Прогресс, 1988. 552 с.

188. Харламенкова Н. Е. Суверенность психологического пространства личности при разных типах переживаемых угроз. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика*. Кострома : Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 2015. Т. 21. № 1. С. 38–41.

189. Хартманн Х. Эго-психология и проблемы адаптации личности / пер. с англ. В. Старовойтовой. Москва : Канон+РООИ «Реабилитация», 2015. 160 с.

190. Хомуленко Т. Б., Мірошнік З. М. Семантичний простір рольових позицій особистості. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія*. 2011. Т. 16. С. 170–178.

191. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Москва : Прогресс. 1993. 480 с.

192. Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцул Ф. Ю. Наративні психотехнології. Київ : Главнік, 2007. 160 с.

193. Чепурна Г. Л. Взаємозв'язок перфекціонізму з суверенністю психологічного простору молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114.

С. 199–203.

194. Черноушек М. Психология жизненной среды / пер. с чеш. И. И. Попа. Москва : Мысль, 1989. 174 с.

195. Чирков В. И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека. *Вопросы психологии*. 1996. № 3. С. 116–132.

196. Чудновский В. Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от «внешнего» и «внутреннего». *Психологический журнал*. 1995. Т. 16. № 2. С. 15–26.

197. Шамионов Р. М. Психология субъективного благополучия личности. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. 180 с.

198. Швалб Ю. М. К определению понятий среды и пространства в жизни человека. *Екологічна психологія : хрестоматія* / за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Сталкер, 2006. С. 212–219.

199. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону, 2008. 544 с.

200. Шпак Л. Л. Социокультурная адаптация: сущность, направление, механизмы реализации : дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.00. Кемерово, 1992. 398 с.

201. Штепа О. С. Особливості зв'язку психологічної та персональної ресурсності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 782–791.

202. Штирнер М. Единственный и его собственность. Москва : Азбука, 2001. 448 с.

203. Шукова Г. В. Особенности социально-психологического пространства молодых специалистов практических психологов. *Психологические исследования*. 2014. Т. 7. № 33. С. 12.

204. Щедровицкий Г. П. Проблемы логики научного исследования и анализ структуры науки / из архива Г. П. Щедровицкого. Т. 7. Москва : Путь, 2004. 400 с.

205. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.
206. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 416 с.
207. Ядов В. А. Диспозиционная концепция личности. *Социальная психология*. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. С. 106–121.
208. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 38 с.
209. Ashton M. C., Lee K. Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*. 2007. Vol. 11. P. 150–166.
210. Berlyne D. E. Conflict, arousal and curiosity. New York : McGraw-Hill, 2014. 368 p.
211. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Rochester, New York : Plenum Press, 1985. 375 p.
212. Field S., Hoffman A. Development of a model for self-determination. *Career Development for Exceptional Individuals*. 1994. Vol. 17. P. 159–169.
213. Havryliuk I. Socio-Adaptive Dimension of Students' Personal Space. *International Journal of Emerging Issues in Early Childhood Education (IJEIECE)*. Jakarta, 2019. Vol. 1. № 1. May. P. 16–23.
214. Maddi S. R. Existential Analysis. *The encyclopedic dictionary of psychology*. Oxford : Blackwell, 1983. P. 223–224.
215. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and mental health. *Journal of personality Assessment*. 1994. Vol. 63 (2). P. 265–274.
216. Maksimenko S., Serdiuk L. Psychological potential of personal self-realization. *Social welfare: Interdisciplinary approach*. 2016. Vol. 1 (6). P. 92–100.
217. McCrae R. R., Costa, P. T., Jr. The five-factor theory of personality.

Handbook of personality: Theory and research / edited by Oliver P. John, Richard W. Robins, Lawrence A. Pervin. New York : Guilford Press, 2008. P. 159–181.

218. Plutchik R. Emotions and psychotherapy: A psychoevolutionary perspective. *Emotion : Theory, research and experience* / edited by Robert Plutchik and Henry Kellerman. New York : Academic Press, 1990. Vol. 5 : Emotion, Psychopathology and Psychotherapy. P. 3–41.

219. Rory C. O'Connor, Noel P. Sheehy. Suicidal behaviour. *The Psychologist*. 2001. Vol. 14. No 1. January. P. 20–24.

220. Royce J. R., Powell A. Theory of personality and individual differences: factors, system and processes. New York : Prentice-Hall, Englewood cliffs, 1983. 206 p.

Додаток А

Таблиця А.1.

**Результати обрахунку форми розподілу даних
за критерієм Колмогорова-Смірнова**

Одновибірковий критерій Колмогорова-Смірнова	N	Нормальні параметри (a,b)		Різниці екстремумів			Статистика Z Колмогорова-Смірнова	Асимпт. знач. (двух-стор.) р
		Сер. Знач.	Стд. відх.	Модуль	Позитивні	Негативні		
Суверенність фізичного тіла	240	-.001	.999	.115	.099	-.115	1,785	.003
Суверенність території	240	.000	.999	.128	.124	-.128	1,985	.001
Суверенність світу речей	240	.000	1,001	.153	.153	-.128	2,377	.000
Суверенність звичок	240	.001	1,000	.133	.133	-.117	2,064	.000
Суверенність соціальних зв'язків	240	.000	.999	.164	.146	-.164	2,539	.000
Суверенність цінностей	240	-.001	1,000	.112	.110	-.112	1,731	.005
Адаптація	240	.000	1,000	.068	.068	-.044	1,050	.220
Самоприйняття	240	.000	1,000	.038	.035	-.038	.588	.880
Прийняття інших	240	.000	1,000	.078	.078	-.068	1,208	.108
Емоційний комфорт	240	.000	1,000	.116	.116	-.064	1,795	.003
Інтернальність	240	.000	1,000	.081	.081	-.060	1,251	.087
Домінування	240	.000	1,000	.058	.055	-.058	.898	.396
Орієнтація у часі	240	.001	1,001	.109	.109	-.077	1,695	.006
Ціннісні орієнтації	240	-.001	.999	.078	.063	-.078	1,215	.104
Погляд на природу людини	240	.001	.999	.112	.112	-.079	1,738	.005
Потреба у пізнанні	240	-.001	1,000	.124	.105	-.124	1,915	.001
Креативність	240	-.001	.999	.116	.107	-.116	1,794	.003
Автономність	240	.000	1,000	.081	.081	-.061	1,262	.083
Спонтанність	240	.000	.999	.092	.081	-.092	1,419	.036
Саморозуміння	240	-.002	.999	.130	.130	-.066	2,017	.001
Аутосимпатія	240	-.001	.999	.083	.083	-.058	1,287	.073
Контактність	240	.001	.999	.124	.109	-.124	1,924	.001
Гнучкість у спілкуванні	240	.000	1,001	.137	.137	-.125	2,122	.000
Невротичність	240	.000	.998	.155	.155	-.141	2,404	.000

Спонтанна агресивність	240	.001	1,002	.172	.092	-.172	2,667	.000
Депресивність	240	.002	1,003	.176	.176	-.163	2,724	.000
Роздратованість	240	-.001	1,000	.149	.149	-.109	2,307	.000
Комунікабельність	240	.000	1,003	.240	.240	-.143	3,712	.000
Врівноваженість	240	-.002	1,002	.191	.128	-.191	2,954	.000
Реактивна агресивність	240	.000	1,488	.108	.105	-.108	1,676	.007
Сором'язливість	240	.000	1,000	.166	.166	-.146	2,577	.000
Відкритість	240	-.002	1,000	.144	.107	-.144	2,227	.000
Екстра-інтернальність	240	-.002	1,002	.139	.089	-.139	2,149	.000
Емоційна лабільність	240	.001	1,001	.140	.106	-.140	2,166	.000
Владність лідерство	240	.000	1,001	.107	.072	-.107	1,659	.008
Незалежність домінування	240	.000	1,000	.117	.082	-.117	1,819	.003
Прямолінійність(агресивність)	240	.000	.999	.164	.164	-.076	2,543	.000
Недовірливість(скептицизм)	240	.001	.999	.100	.075	-.100	1,548	.017
Покірність (сором'язливість)	240	.001	1,000	.108	.095	-.108	1,669	.008
Залежність (слухняність)	240	-.002	.999	.141	.141	-.080	2,190	.000
Співробітництво	240	.000	1,000	.128	.108	-.128	1,981	.001
Відповідальність	240	-.001	.999	.102	.087	-.102	1,584	.013
Цінності особистісної гармонії	240	.002	1,006	.110	.049	-.110	1,707	.006
Духовні цінності	240	-.001	1,003	.075	.038	-.075	1,155	.139
Образ життя	240	-.003	.999	.060	.060	-.059	.924	.361
Саморегуляція емоцій	240	-.004	.995	.075	.044	-.075	1,166	.132
Конструктивність спілкування	240	-.001	1,003	.063	.056	-.063	.978	.294
Гармонійність особистості	240	.005	.995	.046	.046	-.045	.717	.682
Помірність сили бажань	240	.005	1,002	.147	.064	-.147	2,277	.000
Самостійність	240	.005	1,002	.128	.128	-.072	1,978	.001
Задоволеність життям	240	.003	.995	.078	.043	-.078	1,204	.110
Самовизначення	240	.006	1,000	.079	.064	-.079	1,223	.100
Самореалізація	240	-.007	1,005	.121	.076	-.121	1,874	.002
Позитивність самооцінки	240	.000	.994	.109	.042	-.109	1,691	.007
Ейфорична реакція	240	-.001	1,000	.139	.139	-.066	2,150	.000
Рефрактерна реакція	240	.001	1,000	.238	.238	-.128	3,686	.000

Дисфорична реакція	240	-.001	1,000	.107	.071	-.107	1,662	.008
Соціальний самоконтроль	240	.002	1,001	.181	.126	-.181	2,805	.000
Психофізичне благополуччя	240	.000	1,000	.118	.088	-.118	1,828	.002
Соціально-економічне благополуччя	240	.000	1,000	.093	.070	-.093	1,434	.033
Етнокультурне благополуччя	240	.000	1,000	.067	.067	-.052	1,038	.231
Екзистенційне благополуччя	240	.000	1,000	.081	.070	-.081	1,256	.085
Світоглядне благополуччя	240	.000	1,000	.062	.059	-.062	.960	.316
Ціннісне благополуччя	240	.000	1,000	.102	.045	-.102	1,578	.014
Емоційне благополуччя	240	.000	1,000	.132	.075	-.132	2,038	.000
Поведінкове благополуччя	240	.000	1,000	.070	.049	-.070	1,090	.186
Когнітивне благополуччя	240	.000	1,000	.067	.042	-.067	1,031	.238
Вольове благополуччя	240	.000	1,000	.071	.071	-.070	1,104	.175

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Результати обрахунку непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса
для конкретизації відмінностей особистісно-адаптаційних ознак
суверенності психологічного простору студентів**

Діагностичні критерії	Високий рівень (n=82)	Середній рівень (n=86)	Низький рівень (n =72)	Хі- квадрат	Ст. св.	Р-рівень значи- мості
	Ранги					
Суверенність фізичного тіла	199,50	111,09	41,77	201,980	2	.000***
Суверенність території	199,50	115,00	37,10	213,293	2	.000***
Суверенність світу речей	197,93	112,12	42,32	196,948	2	.000***
Суверенність звичок	199,50	115,50	36,50	213,895	2	.000***
Суверенність соціальних зв'язків	197,09	117,80	36,50	210,750	2	.000***
Суверенність цінностей	193,62	113,44	45,65	177,037	2	.000***
Адаптація	143,99	138,23	72,58	49,303	2	.000***
Самоприйняття	127,59	152,82	73,82	52,046	2	.000***
Прийняття інших	117,97	146,87	91,89	24,748	2	.000***
Емоційний комфорт	146,70	114,74	97,54	20,154	2	.000***
Інтернальність	105,51	179,42	67,19	108,343	2	.000***
Домінування	125,80	138,87	92,52	18,209	2	.000***
Орієнтація у часі	115,31	137,34	106,29	8,636	2	.013*
Ціннісні орієнтації	157,02	124,01	74,72	54,684	2	.000***
Погляд на природу людини	173,59	119,07	61,75	100,491	2	.000***
Потреба у пізнанні	142,26	124,51	90,92	21,628	2	.000***
Креативність	162,30	101,08	96,09	45,737	2	.000***
Автономність	165,81	103,47	89,24	55,179	2	.000***
Спонтанність	162,41	120,47	72,81	64,362	2	.000***
Саморозуміння	159,15	125,15	70,94	63,244	2	.000***
Аутосимпатія	162,38	108,24	87,45	49,222	2	.000***
Контактність	146,20	143,99	63,17	70,855	2	.000***
Гнучкість у спілкуванні	129,14	158,22	65,60	72,318	2	.000***

Невротичність	107,35	125,33	129,71	4,799	2	.091
Спонтанна агресивність	112,62	125,81	123,13	1,706	2	.426
Депресивність	117,33	128,19	114,92	1,797	2	.407
Роздратованість	96,74	129,92	136,31	15,401	2	.000***
Комунікабельність	144,27	106,02	110,72	15,543	2	.000***
Врівноваженість	143,08	106,53	111,47	13,967	2	.001***
Реактивна агресивність	97,74	132,27	132,37	13,721	2	.001***
Сором'язливість	133,15	120,97	105,53	6,338	2	.042*
Відкритість	142,40	107,18	111,47	12,838	2	.002**
Екстра-інтернальність	148,04	110,56	101,00	20,758	2	.000***
Емоційна лабільність	100,60	129,31	132,64	10,582	2	.005**
Авторитарність	155,82	98,26	106,83	33,181	2	.000***
Егоїстичність	180,46	86,88	92,38	94,325	2	.000***
Агресивність	182,30	93,50	82,37	100,779	2	.000***
Підозрілість	175,62	105,35	75,82	86,513	2	.000***
Покірність	170,08	107,42	79,65	70,482	2	.000***
Залежність	161,73	105,55	91,41	46,268	2	.000***
Дружелюбність	170,91	94,67	93,94	66,758	2	.000***
Альтруїстичність	180,12	94,74	83,37	93,871	2	.000***
Цінності особистісної гармонії	159,02	106,24	93,66	39,836	2	.000***
Духовні цінності	145,34	109,67	105,15	16,142	2	.000***
Образ життя	169,57	101,32	87,52	64,160	2	.000***
Саморегуляція емоцій	155,56	107,24	96,41	32,850	2	.000***
Конструктивність спілкування	166,60	97,36	95,64	55,165	2	.000***
Гармонійність особистості	170,36	101,01	87,00	65,948	2	.000***
Помірність сили бажань	152,45	111,59	94,76	29,032	2	.000***
Самостійність	149,65	109,74	100,16	22,932	2	.000***
Задоволеність життям	168,16	100,99	89,53	60,002	2	.000***
Самовизначення	144,46	114,79	100,03	16,761	2	.000***
Самореалізація	151,83	118,72	86,95	33,963	2	.000***
Позитивність самооцінки	157,43	110,60	90,26	38,747	2	.000***
Ейфорична реакція	189,96	101,62	63,94	137,710	2	.000***
Рефрактерна реакція	146,79	117,08	94,65	22,709	2	.000***

Дисфорична реакція	59,85	128,19	180,40	117,676	2	.000***
Соціальний самоконтроль	70,96	125,49	170,95	83,047	2	.000***
Психофізичне благополуччя	169,26	108,25	79,60	68,184	2	.000***
Соціально-економічне благополуччя	152,39	106,79	100,56	26,665	2	.000***
Етнокультурне благополуччя	150,41	97,49	113,92	25,340	2	.000***
Екзистенційне благополуччя	148,00	115,72	94,90	23,089	2	.000***
Світоглядне благополуччя	156,62	85,87	120,73	43,646	2	.000***
Ціннісне благополуччя	164,35	130,30	58,85	91,313	2	.000***
Емоційне благополуччя	169,32	94,03	96,51	61,735	2	.000***
Поведінкове благополуччя	134,38	119,34	106,08	6,413	2	.041*
Когнітивне благополуччя	110,67	121,65	130,33	3,113	2	.211
Вольове благополуччя	121,20	133,90	103,71	7,431	2	.024**

Примітка: рівень достовірності: * – $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Групуюча змінна: рівень суверенності психологічного простору

Додаток В

Таблиця В.1

**Факторна структура особистісно-адаптаційних детермінант
суверенності психологічного простору особистості**

Діагностичний показник	Компонента								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Позитивність самооцінки	.909								
Духовні цінності	.850								
Цінності особистісної гармонії	.836								
Саморегуляція емоцій	.822								
Помірність сили бажань	.815								
Самореалізація	.745								
Задоволеність життям	.732								
Гармонійність особистості	.730								
Конструктивність спілкування	.708								
Самостійність	.700								
Самовизначення	.681								
Образ життя	.600								
Креативність		.663							
Саморозуміння		.651							
Спонтанність		.598							
Аутосимпатія		.577							
Автономність		.560							
Потреба у Впізнанні		.523							
Соціальний самоконтроль		-.482							
Погляд на природу людини		.429							
Роздратованість			-.689						
Врівноваженість			.669						
Екстра-інтернальність			.641						
Комунікабельність			.581						
Емоційна лабільність			-.518						
Відкритість			.507						
Реактивна агресивність			-.488						
Світоглядне			.405						

Додаток Д

Таблиця Д.1

Результати застосування непараметричного Н-критерію Крускала-Уоллеса для виявлення достовірності відмінностей у рівні вираження факторів серед респондентів з різними рівнями суверенності психологічного простору

Фактор	Рівень суверенності	N	Середній ранг
Інтегральна особистості гармонійність	1	82	152,476
	2	86	110,302
	3	72	96,264
	Всього	240	
Самоактуалізація особистості	1	82	174,085
	2	86	103,453
	3	72	79,833
	Всього	240	
Емоційна зрілість	1	82	141,146
	2	86	105,930
	3	72	114,389
	Всього	240	
Дружелюбність	1	82	163,537
	2	86	97,849
	3	72	98,542
	Всього	240	
Владність	1	82	159,317
	2	86	99,686
	3	72	101,153
	Всього	240	
Соціальна адаптивність	1	82	124,805
	2	86	175,012
	3	72	50,486
	Всього	240	
Орієнтація у часі	1	82	108,134
	2	86	146,023
	3	72	104,097
	Всього	240	
Емоційна рефрактерність	1	82	148,695
	2	86	112,093
	3	72	98,431
	Всього	240	
Емоційна дезадаптація	1	82	122,671
	2	86	130,547
	3	72	106,028
	Всього	240	

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Результати обчислення множинної регресії
вимірюваних показників у вибірці студентів із високим рівнем
суверенності психологічного простору**

Зведення для моделі (f)

Модель	R	R квадрат	Скоректований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	0,684	0,568	0,501	0,800
2	0,684	0,568	0,510	0,794
3	0,682	0,565	0,514	0,791
4	0,680	0,563	0,520	0,787
5	0,677	0,558	0,522	0,786
6	0,666	0,544	0,515	0,791

f Предиктори: (константа): орієнтація у часі, емоційна дезадаптація, самоактуалізація особистості, дружелюбність

g Залежна змінна: адаптація

ANOVA (g,h)

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Знч.
6	Регресія	38,417	4	9,604	15,362	.000
	Залишок	48,139	77	.625		
	Всього	86,556	81			

f Предиктори: (константа): орієнтація у часі, емоційна дезадаптація, самоактуалізація особистості, дружелюбність

g Залежна змінна: адаптація

h Приналежність до групи : рівень суверенності = 1,00

**Результати обчислення множинної регресії
вимірюваних показників у вибірці студентів із середнім рівнем
суверенності психологічного простору**

Зведення для моделі (е)

Модель	R	R квадрат	Скоректований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	0,760	0,578	0,528	0,442
2	0,760	0,578	0,534	0,439
3	0,759	0,576	0,538	0,437
4	0,754	0,568	0,535	0,438
5	0,748	0,559	0,531	0,440

е Предиктори: (константа): емоційна рефрактерність, інтегральна гармонійність особистості, орієнтація у часі, владність

f Залежна змінна: адаптація

ANOVA (f,g)

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Знч.
5	Регресія	38,417	4	9,604	15,362	.000
	Залишок	48,139	77	.625		
	Всього	86,556	81			

е Предиктори: (константа): емоційна рефрактерність, інтегральна гармонійність особистості, орієнтація у часі, владність

f Залежна змінна: адаптація

g Приналежність до групи : рівень суверенності = 2,00

Таблиця Е.3

**Результати обчислення множинної регресії
вимірюваних показників у вибірці студентів із низьким рівнем
суверенності психологічного простору**

Зведення для моделі (f)

Модель	R	R квадрат	Скоректований R квадрат	Стд. помилка оцінки
1	0,619	0,483	0,305	0,582
2	0,619	0,483	0,315	0,578
3	0,614	0,477	0,320	0,576
4	0,603	0,463	0,315	0,578
5	0,590	0,448	0,309	0,580
6	0,567	0,422	0,292	0,588

f Предиктори: (константа): емоційна рефрактерність, владність, самоактуалізація особистості

g Залежна змінна: адаптація

ANOVA (g,h)

Модель		Сума квадратів	ст.св.	Середній квадрат	F	Знч.
6	Регресія	11,140	3	3,713	10,748	0,000
	Залишок	23,494	68	0,345		
	Всього	34,634	71			

f Предиктори: (константа): Емоційна рефрактерність, Владність, Самоактуалізація особистості

g Залежна змінна: адаптація

h Приналежність до групи : рівень суверенності = 3,00

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міністерство освіти і науки України
**Житомирський державний університет
 імені Івана Франка**
 Вул. В. Бердичівська, 40,
 м. Житомир, 10008
 телефон /факс (0412) 43-14-17
 E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
 код ЄДРПОУ 02125208

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University
 40, Velyka Berdychivska Str.,
 City of Zhytomyr Ukraine, 10008
 Tel/Fax (0412) 43-14-17
 E-mail: zu@zu.edu.ua Web: www.zu.edu.ua
 USREOU 02125208

Від 21.01.2019 № 756/1
 На № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
 СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Гаврилюк Ірини Олександрівни «**Особистісно-адаптаційні предиктори
 суверенності психологічного простору студентської молоді**»
 за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Під час роботи над дисертаційним дослідженням Гаврилюк І.О. брала участь у наукових заходах кафедри психології розвитку та консультивання, на яких розглядалися інноваційні аспекти наукової роботи, а саме, авторкою емпірично експліковано специфіку особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді та запропоновано емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді. Гаврилюк І.О. є активним учасником міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми особистісного зростання» (2019), що відображено у підготовленому апробаційному матеріалі (Гаврилюк І.О. Психологічний простір як регулятор особистісного росту / Актуальні проблеми особистісного зростання : збірник наук. праць / ред. колегія : Л.П. Журавльова, Л.О. Котлова, К.А. Марчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. – С. 36-38).

Отримані нею результати та висновки дисертаційного дослідження чітко окреслюють авторський підхід до вивчення запропонованої роботи, а саме: у роботі подальшого розвитку набули положення щодо системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору в ознаках особистісно-адаптаційної дифузії, інертності та активності. Презентовані дисертанткою матеріали, де висвітлені основні результати та висновки проведеного дослідження використовуються у навчальній роботі зі студентами спеціальності 053 «Психологія» при викладанні дисциплін «Вікова психологія», «Психотехнології організації комунікативного простору», «Психологія впливу та протидії маніпуляціям».

Проректор з наукової
 та міжнародної роботи

(Handwritten signature)

Н.А.Сейко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
e-mail: post@eenu.edu.ua, web: http://www.eenu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

08.05.2019 № 03-28 / 02 / 1007 Г У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05 7
СНУ імені Лесі Українки
на № _____ від _____

ДОВІДКА

Гаврилюк Ірини Олександрівни «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Гаврилюк Ірина Олександрівна, аспірантка кафедри загальної і соціальної психології та соціології впроваджувала результати дисертаційного дослідження за темою «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» із спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної і соціальної психології та соціології та щорічних звітних наукових конференціях факультету психології, що відображено у серії публікацій апробаційного змісту:

1. Гаврилюк І.О. Особистісна зрілість як ознака психологічної суверенності особистості / І.О. Гаврилюк. – Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя : збірник наукових статей / [гол. ред. Ж.П. Вірна]. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 100-105.

2. Гаврилюк І.О. Ідентифікаційні межі особистісного простору / І.О. Гаврилюк. – Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей ; [гол. ред. Я. Гошовський]. – Луцьк : Вежа_Друк, 2017. – С. 140-144.

Дисертація виконувалася в межах наукової теми кафедри загальної і соціальної психології та соціології «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Психогенеза ревіталізації депривованої особистості» (державний реєстраційний номер 0113U002218), що координується Міністерством освіти і науки України. Теоретичні ідеї та практичні здобутки емпіричного дослідження І.О. Гаврилюк, що відображені у дисертаційному дослідженні, використовуються у дослідницьких проєктах студентів та аспірантів факультету психології та соціології. Результати дисертаційного дослідження І.О. Гаврилюк використовуються при викладанні курсів «Загальна психологія», «Психодіагностика», «Диференціальна психологія», «Основи психологічного консультування».

Перший проректор,
проректор з адміністрування та розвитку

Вик.:
проф. О.В. Лазорко
(0332) 24-93-92

проф. А.В. Цьось

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

вул. Семінарська, 2, м.Острозь, Рівненська обл., Україна, 35800, тел./факс (03654) 2-29-49, e-mail: osa@oa.edu.ua, www.oa.edu.ua

Від 21.05.2019 № 172
на № _____

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гаврилюк Ірини Олександрівни
**«Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору
студентської молоді»**
за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Гаврилюк Ірина Олександрівна представляла основні розділи дисертаційного дослідження «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» на засіданнях науково-методологічного семінару кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька Академія».

Отримані результати та висновки дисертаційного дослідження окреслюють авторський підхід до вивчення заявленої теми, де уперше емпірично експліковано специфіку особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді, запропоновано емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді та удосконалено наукові уявлення щодо соціально-адаптаційної детермінації становлення суверенності психологічного простору в ознаках активної життєвої позиції, поведінкової гнучкості, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення особистості.

Презентовані матеріали дисертації використовуються у навчальній роботі із студентами спеціальності «Психологія» факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

У цілому, констатуємо, що результати впровадження науково-методичних розробок дисертантки дають підстави стверджувати, що вони є значущими у сфері успішного професійного розвитку особистості і можуть бути використані у навчально-виховному процесі вищих закладів освіти.

Проректор з науково-педагогічної роботи
Національного університету «Острозька академія»,
доктор філософських наук, професор

Д.ШЕВЧУК

Національний університет
«Острозька академія»

Код ЄДРПОУ 22554101
ГУДКСУ у Рівненській обл.
МФО 833017
р/р 35223201005402

XXVII Міжнародний
приз "За якість"
Париж 1999

XXVII International
Trophy for Quality
Paris 1999

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

Від 18.06.19 р. № 975

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гаврилюк Ірини Олександрівни з теми: «Особистісно-
адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору
студентської молоді», за спеціальністю 19.00.01 – загальна
психологія, історія психології*

Гаврилюк Ірина Олександрівна впроваджувала емпіричні результати дисертаційного дослідження «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» на засіданнях науково-методологічного семінару кафедри психології Мукачівського державного університету. Нею розроблено емпіричну модель особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді та на основі проведеного емпіричного дослідження узагальнено положення щодо системогенезу особистісно-адаптаційної організації осіб з різним рівнем суверенності психологічного простору.

Також результати емпіричного дослідження щодо пріоритетних аспектів вивчення запропонованої проблеми можуть бути використані при підготовці навчальних посібників для студентів психологічних спеціальностей. Результати дисертаційного дослідження Гаврилюк І.О. застосовуються у навчальних дисциплінах «Загальна психологія з практикумом», «Психологія особистості», «Експериментальна психологія», «Психодіагностика» та «Психокорекція та психореабілітація з практикумом» для студентів гуманітарного факультету спеціальності 053 «Психологія». Узагальнені теоретико-емпіричні здобутки обговорені на засіданні кафедри психології Мукачівського державного університету (протокол №15 від 06.06.2019 р.).

Перший проректор Мукачівського
державного університету, д.е.п., проф.

В.В. Гоблик

УКРАЇНА
Тернопільська обласна рада
Кременецька обласна гуманітарно-
педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
Вул. Ліцейна, 1, м. Кременець,
Тернопільська обл., 47003
тел/факс: (035-46) 2-19-91
ел. пошта: kgpa@ukrpost.ua

UKRAINE
Ternopil Regional Council
Taras Shevchenko Regional Humanitarian-
Pedagogical Academy of Kremenets
1, Litseina St. Kremenets,
Ternopil Region, 47003
phone/fax: (035-46) 2-19-91
e-mail: kgpa@ukrpost.ua

№ 05-16/110

« 19 » 06 2019р.

У спеціалізовану вчену раду К 32.051.05
СНУ імені Лесі Українки

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гаврилюк Ірини Олександрівни
«**Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності
психологічного простору студентської молоді**»
за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Базові наукові позиції дисертації І. О. Гаврилюк розглядалися на кафедрі педагогіки та психології Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Під час роботи над дисертаційним дослідженням І. О. Гаврилюк брала участь у науково-методичних семінарах кафедри, на яких розглядалися питання обґрунтування емпіричної моделі особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді.

Отримані результати та висновки дисертаційного дослідження чітко демонструють інноваційний підхід у вирішенні зазначеної проблеми. Дисертанткою обґрунтовано винайдену закономірність поступової якісної зміни особистісно-адаптаційної наповненості кожного з рівнів суверенності психологічного простору: особистісно-адаптаційна дифузія, інертність та активність суверенності психологічного простору.

Презентовані дисертанткою матеріали, де висвітлені основні результати й висновки проведеного дослідження, використовуються у навчальній роботі зі студентами спеціальностей «Психологія», «Соціальна робота», «Дошкільна освіта» при викладанні дисциплін «Вікова психологія», «Психологічна діагностика та корекція», «Психологія вищої школи».

Проректор з навчальної роботи,
канд. психол. наук, доцент

(Handwritten signature)

М. Б. Боднар

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnu.edu.ua

Web: <http://www.kpnu.edu.ua> код ЄДРПОУ 02125616

Від 27.08.2019 № 41/19

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного
простору студентської молоді»**

**на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології
ГАВРИЛЮК ІРИНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ**

Результати дисертаційного дослідження Ірини Олександрівни Гаврилук «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» впродовж 2017-2019 років було впроваджено в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ірина Олександрівна Гаврилук впроваджувала теоретичні та емпіричні результати дисертаційного дослідження «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» на засіданнях науково-методологічного семінару кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. На основі результатів теоретико-методологічного вивчення проблеми дослідницею визначено особистісно-адаптаційні показники суверенності психологічного простору студентської молоді та емпірично з'ясовано специфіку особистісно-адаптаційних предикторів становлення суверенності психологічного простору студентської молоді.

І.О. Гаврилук активна учасниця наукових заходів кафедри загальної та практичної психології, зокрема вона брала участь у IV міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (2019) (назва доповіді: «Психологічний простір та особистісне самозбереження особистості») та має публікації у фаховому збірнику наукових праць «Проблеми сучасної психології» (Гаврилук І.О. Емпіричне дослідження рівня вираження суверенності психологічного простору в студентів / Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України за наук.ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Випуск 44. – Кам'янець-Подільський : «Аксиома», 2019. – С. 53-71).

Цінним здобутком дисертантки можна вважати те, що емпіричним шляхом обґрунтовано адекватність апробованого комплексу діагностичних засобів щодо вивчення особистісно-адаптаційних предикторів суверенності психологічного простору студентської молоді; діагностичні результати можуть використовуватися психологами як параметри можливої психокорекційної роботи щодо формування суверенності психологічного простору студентства.

Висвітлені дослідницею основні теоретичні ідеї та практичні елементи проведеного дослідження успішно використовуються у науково-дослідницьких проектах викладачів кафедри загальної та практичної психології. Презентовані дисертанткою матеріали, у яких висвітлено основні результати та висновки проведеного дослідження, використовуються в освітньому процесі при викладанні навчальних дисциплін «Психологія розвитку», «Психодіагностика», «Соціальна психологія» та «Актуальні проблеми сучасної психології» для студентів спеціальності 053 Психологія факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології.

Результати впровадження матеріалів дисертації Ірини Олександрівни Гаврилюк «Особистісно-адаптаційні предиктори суверенності психологічного простору студентської молоді» обговорено і схвалено на засіданні кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 27 серпня 2019 р.).

**Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор**

І.М. Конет